

COLEGIUL NOUA EUROPĂ

ISTORIA RECENTĂ ÎN EUROPA

*OBIECTE DE STUDIU, SURSE,
METODE*

Lucrările simpozionului internațional
organizat de Colegiul Noua Europă

București, 7 - 8 aprilie, 2000

Colegiul Noua Europă

ISTORIA RECENTĂ ÎN EUROPA

OBIECTE DE STUDIU, SURSE, METODE

Lucrările simpozionului internațional organizat de
Colegiul Noua Europă

București, 7 - 8 aprilie, 2000

Hans BLOM, Maria BUCUR-DECKART,
Pavel CÂMPEANU, Adam CZARNOTA,
Jurgen KOCKA, Pieter LAGROU,
Alina MUNGIU-PIPPIDI, Gheorghe ONISORU,
Marius OPREA, Andrzej PACZKOWSKI
Zoe PETRE, Andrei PIPPIDI,
Istvan RÉV, Jean-Charles SZUREK,
Michel TREBITSCH, Florin ȚURCANU,
Smaranda VULTUR, Udo WENGST,
Alexandru ZUB

Seria de publicații RELINK

Copyright © 2002 – New Europe College

ISBN 973-85697-0-2

Notă asupra volumului

Volumul de față adună comunicările prezentate la simpozionul organizat de Colegiul Noua Europă în aprilie 2000. Cum titlul o sugerează, ne propuneam să inițiem prin acest simpozion o discuție privind definirea câmpului cronologic și problematic al istoriei recente, să punem în discuție natura particulară a surselor de care ea se slujește și chestiunile specifice metodologiei ei. Era vorba de o tentativă de a produce o mai clară focalizare a problematicii proprii studiului unui domeniu care, fără a fi absent în istoriografia românească, nu a prilejuit la noi (cu puține, dar notabile excepții, unele dintre ele amintite în contribuțiile autorilor români la acest volum) o suficient de acută și sistematică reflexie, aptă să ducă la configurarea mai clară a “istoriei recente” ca domeniu distinct de cercetare. Ghilimelele indică prin ele însele că dezbateră cu privire la acest domeniu poate începe chiar de la denumirea lui, cu toate implicațiile pe care ea le poartă privind, de pildă, limitele cronologice în care o astfel de investigație se mișcă. Ne preocupau de asemenea (pentru a relua unele dintre întrebările pe care le adresam potențialilor participanți la acest simpozion) chestiuni legate de modul specific de conturare a acestui domeniu în fostele țări comuniste, unde ultima jumătate de secol – istoria sub comunism, cu alte cuvinte – a devenit obiectul unor cercetări de arhivă sau unor anchete de istorie orală și al unor prime tentative de sinteză. Există trăsături comune și, pe de altă parte, diferențe specifice fiecăreia din aceste țări în modul de abordare al acestui câmp de cercetare? Se pot preciza cauzele acestor similitudini și acestor diferențe? În alte (dar învecinate) registre: care sunt implicațiile politice și

etice ale studiului istoriei recente? Cum se definește profesiunea de istoric într-un astfel de context? Care este rolul său public? Care este cadrul instituțional potrivit pentru dezvoltarea unei astfel de cercetări? Și nu în ultimul rând: cum poate o astfel de cercetare beneficia de experiența institutelor de cercetare occidentale? Care ar putea fi formele de colaborare internațională în domeniul istoriei recente, de la un schimb mai amplu și mai sistematic de informație la mai ambițioase proiecte de configurare a unei istorii recente comparate. Într-o formă mai pregnantă uneori, doar aluzivă alteori, eco-ul acestor interogări se poate detecta în contribuțiile din volumul de față.

Ne-a părut esențial, în tentativa de a schița, printr-o reflexie comună, răspunsuri la astfel de interogări, să aducem laolaltă specialiști români, colegi din țările învecinate, ca și reprezentanți ai unor institute de istorie recentă care se bucură deja de un prestigiu incontestabil în țări ca Franța, Olanda, Germania, unde domeniul istoriei recente s-a cristalizat deja (ceea ce nu înseamnă că dezbaterile cu privire la el au devenit inactuale) și unde acest gen de preocupări a căpătat de o oarecare vreme un cadru instituțional stabil. Organizarea acestui simpozion ne-a părut ca fiind cu atât mai oportună cu cât se finalizau pregătirile în vederea înființării unui institut de istorie recentă în România. Dincolo de relevanța mai generală a problemelor pe care le pune în discuție, simpozionul organizat de noi și-a propus să le aducă în actualitate în contextul local, deschizând astfel o dezbatere care putea prefața în mod util un asemenea de proiect. Proiectul a devenit între timp realitate, prin înființarea Institutului Român de Istorie Recentă, condus de profesorul Andrei Pippidi. E o realizare ce datorează mult eforturilor unui vechi și fidel prieten, Coen Stork, inegalabilul ambasador al Olandei la București înainte și după

'89, pe care ne-am bucurat să-l avem alături și cu ocazia simpozionului.

Volumul păstrează (cu minime ajustări) structura și conținutul simpozionului. Ajustările au fost făcute necesare de imposibilitatea de a obține unele din textele comunicărilor sau de faptul că autorii au preferat să ne ofere spre publicare un alt text. Programul simpozionului poate fi consultat la sfârșitul acestui volum, unde titlurile comunicărilor sunt date în limbile în care ele au fost rostite. Din deferență față de invitații străini lucrările simpozionului s-au desfășurat în limbile engleză, franceză și germană. Am optat pentru publicarea lor în limba română din dorința de a le face astfel accesibile unui număr mai larg de cititori în România.

În termeni de istorie recentă un an și ceva – în sine un interval rezonabil pentru traducerea și pregătirea spre publicare a lucrărilor unui simpozion - e totuși un timp suficient de îndelungat pentru ca unii dintre autori să se poată simți afectați de întârzierea cu care apare volumul; timpul scurs între prezentarea comunicărilor și publicarea lor nu a putut trece fără urme, mai ales când e vorba de descrierea unor situații fluide (evoluția raporturilor dintre Germania răsăriteană și cea apuseană după reunificare, situația arhivelor și a accesului la ele) sau de cercetări în curs, pentru care pot apărea în orice moment documente sau puncte de vedere noi. Apte să se ivească în orice cercetare istorică, astfel de situații sunt cu atât mai presante pentru istoria recentă, unde trecut și prezent se amalgamează uneori inextricabil; nu degeaba se vorbește uneori, în cercurile istoricilor contemporanești, despre o "istorie instantanee". Acest decalaj este, sperăm, compensat de actualitatea problemelor pe care textele le pun în discuție.

E un bun prilej de a mulțumi participanților la simpozion pentru contribuțiile lor și pentru răbdarea cu care le-au așteptat apariția în volum. E de asemenea un bun prilej de a aduce mulțumiri celor care ne-au sprijinit în organizarea simpozionului și în pregătirea lucrărilor lui în vederea publicării. Suntem cu deosebire recunoscători profesorului Jürgen Kocka, una din figurile majore ale *Zeitgeschichte*, pentru generozitatea cu care ne-a ghidat pe un teren în care eram novici, mijlocindu-ne contacte indispensabile; prezența sa la simpozion au fost esențiale pentru reușita lui. Am beneficiat de un ajutor prețios și amical din partea lui Michel Trebitsch, care ne-a pus în legătură cu colegii săi de la *Institut d'Histoire du Temps Présent* de la Paris; alte utile sugestii pentru zona franceză au venit de la Mihnea Berindei. Hans Blom, director al *Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie* din Amsterdam, ne-a încurajat inițiativa cu admirabilă colegialitate. Intervențiile extrem de consistente ale lui Konrad Jarausch, director al *Zentrum für Zeithistorische Forschung* din Potsdam, sporesc regretul nostru de a nu fi dispus de o versiune scrisă, integrabilă în acest volum. Am dori, de asemeni, să mulțumim lui Florin Țurcanu, *alumnus* Relink al Colegiului Noua Europă, pentru entuziasmul și dedicația cu care ne-a asistat în diversele stadii ale pregătirii simpozionului și editării lucrărilor lui.

CUPRINS

Notă asupra volumului	5
I. Istorie recentă/ Recent History/ Histoire du temps présent/ Zeitgeschichte	
Michel TREBITSCH, <i>Statutul evenimentului în istoria timpului prezent</i>	12
Alexandru ZUB, <i>Istoricul în fața duratei imediate: aportul ego-istoriei</i>	33
Jean-Charles SZUREK, <i>Pentru o memorie democratică a trecuturilor traumatizante</i>	52
Florin ȚURCANU, <i>Istorie contemporană și istorie recentă în România</i>	75
II. Episoade ale istoriei secolului XX	
Jürgen KOCKA, <i>Între Est și Vest. Limitele/Limite ale unificării</i>	88
István RÉV, <i>Contrarevoluția</i>	102
Pavel CÂMPEANU, <i>Pas de deux: dictatura în pereche</i>	141
Adam CZARNOTA, <i>Istoria în slujba vieții. Autoritatea legii și confruntarea cu trecutul</i>	150
III. Problema surselor	
Udo WENGST, <i>Importanța edițiilor critice de documente pentru studiul istoriei recente în Germania</i>	170

Andrzej PACZKOWSKI , <i>Deschiderea arhivelor: consecințe pentru istoriografia poloneză</i>	181
Gheorghe ONIȘORU, <i>Problema surselor în studiul istoriei contemporane a României</i>	194
Marius OPREA, <i>Modalitatea de racolare a informatorilor</i>	198
Zoe PETRE, <i>Scris și oral în istoria recentă</i>	205
Smaranda VULTUR, <i>Discursurile memoriei în România post-comunistă: cu privire la o arhivă de istorie orală</i>	211
 IV. Implicații instituționale și etice în studiul istoriei recente	
J. C. H. BLOM, <i>Aportul cercetării istorice în situații politice critice: cazul Menten</i>	224
Pieter LAGROU, <i>Cadrul instituțional al istoriei recente. Exemple occidentale</i>	242
Alina MUNGIU-PIPPIDI, <i>Istoria recentă în România de azi: o analiză de risc</i>	278
Maria BUCUR, <i>Istoria publică și exigențele profesiei de istoric în România postcomunistă</i>	294
Andrei PIPPIDI, <i>Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie să redobândească interesul pentru trecut?</i>	303
La acest volum au contribuit	315
Programul simpozionului	317
New Europe College	322

**I. Istorie recentă/
Recent History/
Histoire du temps présent/
Zeitgeschichte**

Statutul evenimentului în istoria timpului prezent

MICHEL TREBITSCH

Subiectul comunicării de față mi-a fost inspirat în parte de titlul acestui colocviu și de numele institutului care urmează să fie înființat. “Istoria recentă” pe care vă propuneți să o studiați ridică, într-adevăr, probleme de aceeași natură ca și “istoria timpului prezent” așa cum este ea înțeleasă în Franța. Iar invitația dumneavoastră a reactualizat o interogație pe care acum, la 20 de ani după crearea institutului nostru, la 10 ani de la marile răsturnări istorice din anii 1989 - 1991, o resimțim ca fiind necesară, anume interogația cu privire la statutul actual al istoriei timpului prezent. Ultima noastră reflexie colectivă avea loc în 1993, cu ocazia sesiunii de comunicări prin care îl omagiam pe François Bédarida, ale cărei lucrări au fost publicate de editura CNRS sub titlul *A scrie istoria timpului prezent**. Cea care se conturează în momentul de față în cadrul unui seminar intern (care va avea ca primă urmare apariția câtorva lucrări în buletinul nostru și pe situl nostru internet) este de integrat în mai largă dezbatere în curs între istorici, dezbatere profundă, dezbatere esențială, din care uneori nu au fost reținute decât formulele-șoc, de la “cotitura critică” a anilor ‘80 până la polemica actuală cu privire la “criza istoriei”.

---

* Toate titlurile lucrărilor menționate în text au fost traduse în limba română. Pentru titlurile în limba franceză, a se vedea bibliografia de la sfârșit.

Istoria timpului prezent poate fi definită, după o formulă a lui François Bédarida, în același timp ca perioadă și ca demers: demersul unui istoric implicat în *Zeitgeist*-ul său, care se confruntă cu o documentație insolită, proliferantă și lacunară, care este constrâns să se situeze în raport cu actorii și cu mecanismele memoriei. Sau, cum scria François Dosse în *Imperiul sensului* (1995), această istorie “nu presupune doar debutul unei noi perioade, proximitatea – trecutul imediat - ce se deschide privirii istoricului; ea este în același timp o istorie diferită, care participă la noile orientări ale unei paradigme ce își caută identitatea în ruptura cu timpul unic – liniar, și care multiplică modurile raționalității”.

Lăsând de o parte problemele metodologice, chestiuni precum cea a izvoarelor (în special orale) sau a memoriei, ce vor fi abordate de alți participanți la acest colocviu, mă voi ocupa, în ce mă privește, doar de problemele pe care le ridică periodizarea istoriei timpului prezent. Aceasta abandonează definiția clasică a istoriei contemporane, distincțiile acceptate între secolul al XIX-lea și secolul XX, între un “prim” și un “al doilea” secol XX, pentru a propune în schimb o periodizare cu geometrie variabilă, acoperind “o secvență istorică marcată de două repere mobile”: în amonte, durata unei vieți omenești (cea a martorilor); în aval, frontiera încă și mai dificil de trasat dintre momentul prezent și clipa trecută, dintre ceea ce ne aparține încă și ceea ce am lăsat în urmă. Această periodizare voit instabilă indică ezitățile istoriei timpului prezent între a se defini ca simplă extensie a câmpului istoric sau a insista asupra originalității prezentului, între a-și concepe limitele cronologice ca fiind mobile, stabilite prin convenție, determinate de factori externi temporalității (acces la arhive, martori în viață, memorie vie) sau a încerca să fixeze cu precizie semnificația unor cotituri și rupturi, mergând până la a defini o discontinuitate radicală

ce problematizează însăși noțiunea de istorie contemporană. De aici, o nesfârșită serie de cronologii contradictorii, dominate de problema semnificației celui de-al doilea Război Mondial, problemă care se află de altfel originea înființării *Institutului de istorie a timpului prezent*.

Pentru comunitatea istoricilor, pentru studenți, istoria timpului prezent înseamnă pur și simplu perioada mergând din 1945 până în "zilele noastre". Însă statutul exact al rupturii pe care ar reprezenta-o perioada 1939 - 1945 nu este clar. Este ea oare, așa cum s-a hazardat să afirme Jean-Pierre Azéma, "matricea" timpului nostru prezent? Ar trebui oare, având în vedere proximitatea și continuitățile dintre cele două fenomene-război să o înlocuim cu cezura Primului Război Mondial? Sau, dimpotrivă, luând ca reper Căderea Zidului Berlinului, ar trebui să facem să basculeze întreaga perioadă dinainte de 1989 în teritoriul clasicei istorii contemporane și, în schimb, să reinserăm întregul timp prezent în acel "secol XX scurt" (1917 - 1989) drag lui Eric Hobsbawm? Orice periodizare reprezintă, se știe, răspunsul dat unei nevoi databile, o manieră de a exprima o ruptură contemporană pentru a da seama mai bine de incomensurabilitatea dintre prezent și trecut, fie el și recent. Orice periodizare conferă sens și produce coerență, însă uneori în mod excesiv, fiindcă ea tinde în același timp să se reifice - perioada noastră devenind "patria" noastră temporală -, să se metaforizeze (mai ales sub presiunea metaforelor spațiale, mult mai ușor manevrabile decât metaforele temporale), și fiindcă ea tinde inevitabil să confunde consecuția și cauzalitatea, punctul de plecare și originea. În spatele noțiunii de matrice sau de origine se profilează alte expresii, la fel de încărcate de sens: cea de traumă, cea de eveniment fondator.

Pentru a putea scoate la iveală una din semnificațiile acestei noțiuni complexe de periodizare, mă voi opri la analiza a ceea ce mi se pare caracteristic pentru “evenimentul timpului prezent”. Istoricul Antichității, cel al Evului Mediu lucrează cu un material care însumează secole, ba chiar milenii. Prin definiție, istoria timpului prezent are ca material de lucru “timpul scurt”, atât pentru că spațiul cronologic ce îi este atribuit nu depășește aproape niciodată o jumătate de secol, ceea ce face ca orice abordare istorică de lungă durată să devină dificilă și opacă, dar și pentru că, în consecință, ea nu poate fi decât “evenimentială”, nu poate decât să se concentreze asupra unor serii de evenimente pornind de la care va încerca să descrie diverse tendințe și rupturi. Acesta este și motivul pentru care interogația asupra evenimentului este aproape de neocolit în orice elaborare teoretică a istoriei timpului prezent.

Evenimentul contemporan

Vom porni aici de la ipoteza că există o evenimentialitate specifică a istoriei contemporane, așa cum a fost ea pusă în lumină de Pierre Nora în articolul clasic «Reîntoarcerea evenimentului», publicat în *A face istorie* (1974). Există, ne spune Nora, o dublă singularitate a “evenimentului timpului prezent”: noutatea sa radicală în raport cu perioadele anterioare și semnificația inedită pe care i-au conferit-o mutațiile din istoriografie. Ceea ce caracterizează timpul prezent este faptul că prezentul însuși e încărcat cu un sens care este deja istoric. Mondializarea, integrarea tuturor societăților într-o istoricitate de tip occidental, circulația generalizată a percepției istorice sub chipul actualității, au concurat pentru a da naștere - la sfârșitul secolului al XIX-lea - unui nou tip de eveniment: “evenimentul modern”, produs în mare parte de mass-media, metamorfozându-se în “eveniment monstru”, în “miracol a

societăților democratice” producând în permanență noul. Poate că lucrurile ar fi mult mai simple, pentru a sesiza nu doar polisemia noțiunii de eveniment istoric ci și relația sa particulară cu istoria timpului prezent, dacă ar exista în franceză o distincție la fel de clară ca cea dintre termenii germani *Geschichte*, istoria care se produce, și *Historie*, istoria care se scrie. Dacă din perspectiva lui *Geschichte* evenimentul contemporan apare ca nou prin cantitate, prin circulație accelerată, prin teatralizarea sa, din perspectiva dată de *Historie* “reîntoarcerea evenimentului” este produsul unei aventuri istoriografice comparabile cu cea a “faptului” durkheimian în sociologie: căci tocmai împotriva dominației evenimentialului a fost în mare parte reînnoit demersul istoric al secolului XX.

Școala critică privea evenimentul ca pe un dat – “faptul istoric”, singular și irepetabil -, în așa fel încât sarcina istoricului se reducea la dispunerea faptelor (pornind de la critica documentelor) într-o ordine care presupunea identitatea dintre cauzalitate și cronologie. În *Introducere la istorie* (1949) Louis Halphen încă mai putea afirma că “E suficient să ne lăsăm conduși de documente, citite unele după altele așa cum ni se oferă ele, pentru a vedea cum lanțul faptelor se reconstituie aproape automat”. Împotriva acestei istorii evenimentiale, discursul celor de la *Annales* s-a constituit prin mutarea accentului asupra primatului faptelor repetitive, economice, seriale. Discreditat și chiar excomunicat de “lunga durată” braudeliană, asimilat accidentalului de “istoria imobilă”, evenimentialul se golește aproape de orice semnificație istorică. Dând dovadă de mai multă moderație, Braudel adusese în discuție - odată cu teza din *Mediterranean* (1949) - o temporalitate în trei dimensiuni, propunând în același timp o opoziție între societățile “reci”, tradiționale, sărace atât în evenimente cât și în bunuri, și respectiv societățile “calde”, contemporane, bogate

în amândouă: lunga durată a raporturilor dintre om și mediu (structuri), ritmurile ciclice ale economiilor și societăților (conjuncturi), “timpul scurt” și superficial al evenimentului. Această tripartiție a timpului istoric ne permite, așa cum amintește și Krzysztof Pomian în *Ordinea timpului*, să definim două modele de evenimentialitate: pe de-o parte schimbări reversibile, răsturnări de tendințe în planul conjuncturilor și pe de altă parte schimbări ireversibile (revoluții) care afectează structurile.

Începând cu anii 1970-1980, repunerea în discuție a marilor sisteme explicative și a modelizărilor istorice dure în contextul a ceea ce Marcel Gauchet numea “schimbarea de paradigmă din științele sociale” (context care este, de altfel, și cel al nașterii istoriei timpului prezent), favorizează printre altele “reîntoarceri” (a narațiunii, a politicului, a individului) și reîntoarcerea evenimentului: dar a unui eveniment de o altă natură decât cel al istoriei evenimențiale discreditate de lunga durată braudeliană. O primă încercare în acest sens este proiectul lui Reinhart Koselleck al unei “*semantici istorice*”, proiect expus mai ales în *Reprezentare, eveniment și structură*, unul dintre articolele care alcătuiesc culegerea textelor sale publicate în franceză sub titlul *Viitorul trecut* (1990). Koselleck consideră că evenimentele nu pot fi decât *povestite*, iar structurile nu pot fi decât *descrie*. Fără îndoială, cronologia naturală reprezintă “*orizontul de sens*” al evenimentului: “E nevoie de o minimă anterioritate și posterioritate pentru a constitui unitatea de sens care face ca ceea ce se întâmplă să se transforme în eveniment”. Structurile, dimpotrivă, sunt fenomene ancorate, desigur, în temporalitate, dar care reclamă în plan metodologic anumite determinații funcționale. Hiatusul dintre cele două nu ține, totuși, de gradul lor respectiv de “realitate”: pentru cunoașterea istorică, evenimentele și structurile sunt deopotrivă “concrete”

și “abstracte”, ele rămân captive în ficțiunea facticității, realitatea însăși ținând întotdeauna de domeniul trecutului. În acest sens, evenimentul poate fi definit ca *structură diacronică*, ce comportă secvențe și scenarii susceptibile de a fi tipologizate și comparate: ceea ce caracterizează un eveniment nu este singularitatea lui, nici eventualul său caracter repetitiv, ci valoarea și densitatea enunțurilor sale structurale posibile.

În Franța, reformularea reflexiei asupra noțiunii de eveniment a avut în centrul său *tentativa hermeneutică* a lui Paul Ricœur - în special cea din *Timp și narațiune* (1983 - 1985). Între timpul cosmic și timpul intim al experienței, hermeneutica aduce la lumină un “al treilea timp”: cel narat de istorici, singurul care întemeiază demersul istoric. După evenimentul “infrasemnificat”, pur descriptiv al școlii critice, după “sensul atotcuprinzător” și aproape golit de orice evenimentialitate al istoriei structurale, își face loc un eveniment “suprasemnificat”, în sensul că el nu există în stare brută, ci este întotdeauna produsul unei narațiuni, al unui discurs, al unei reprezentări, al unei construcții narative creatoare de identitate fondatoare. Distincția dintre memorie și istorie dispare sau mai degrabă se deplasează: tocmai povestirea, fie ea a istoricului sau a martorilor, este cea care ordonează sensul evenimentului. Departe de a fi aporia heideggeriană a “orizontului transcendent al ființei”, experiența temporală nu există pentru Ricœur decât în măsura în care este povestită: narațiunea este “gardianul timpului” iar operația istorică - în sensul lui Michel de Certeau - este prin definiție producția intrigii, cu alte cuvinte, o deconstrucție și o reconstrucție a evenimentului. Ceea ce se reactivează odată cu el nu e psihologia, ci analiza personajelor, a rolurilor, a “actanților”; nu istoria politică e cea care revine în forță, ci analiza puterii, a deciziei, a conflictului; asistăm nu la întoarcerea singularității

ci - în legătură cu noțiunea de criză, de pildă, - la introducerea aleatorului, a probabilității, a complexității.

Nu pot discuta aici în amănunt importanța pe care o are la Ricœur concepția creștină asupra timpului, care determină o înțelegere a conceptului de prezent în sensul foarte tare de prezență în lume și care trimite, mai departe, la tematica întrupării ca paradigmă a evenimentului și la cea a “prezenței reale” în euharistia prin care e divinizată participarea omului la lume. O asemenea analiză ne-ar conduce până la teologia trinitară a prezentului la Sf. Augustin, care distinge de-o parte și de cealaltă a timpului prezent al lucrurilor prezente un timp prezent al lucrurilor trecute și un timp prezent al lucrurilor viitoare, ceea ce s-ar traduce în termeni actuali prin definirea memoriei ca prezent al trecutului și prin definirea proiectului ca prezent al viitorului. De asemenea, nici timpul, nici competențele nu îmi permit să fac aici altceva decât să semnaliez dialogul care s-a instaurat între Ricœur și filosofia analitică, în special dezbateră cu Donald Davidson asupra intenționalității și încercarea acestuia de a construi o ontologie a evenimentelor privite ca entități de bază ale lumii, asemeni obiectelor, proprietăților sau persoanelor. Mă voi mulțumi așadar să subliniez că dublul aport al semanticii istorice și al hermeneuticii își găsește un ecou și un sprijin în sociologia acțiunii; aceasta înțelege evenimentul ca produs al unui joc de interacțiuni dintre mai mulți actori și agenți, ceea ce redeschide calea către o abordare structurală a evenimentului și chiar către “o istorie socială a evenimentelor istorice” de tipul celei pe care o propune Andreas Suter într-un articol apărut de curând la *Annales* (1997). Această abordare reprezintă o dublă provocare pentru istoric. Pe de o parte, insistența asupra acțiunii tinde să readucă în discuție însuși raportul dintre trecut, prezent și viitor. E de amintit aici tentativa lui Bernard Lepetit din

Formele Experienței de a reintroduce un model temporal care să evite un decupaj extern între durata lungă și timpul scurt, mizând pe ideea că “prezentul acțiunii este timpul istoriei” și că funcția istoricului nu mai e aceea de a analiza trecutul, ci de a analiza procesul istoric ca pe un prezent în continuă alunecare. Pe de altă parte, e de invocată ideea, născută în mediul de la *Annales*, dezvoltată în “paradigma indiciară” a lui Carlo Ginzburg sau la Georges Duby (*Bătălia de la Bouvines*), potrivit căreia evenimentul nu poate fi cunoscut decât prin urmele sale. Altfel spus - și aceasta e și poziția lui Koselleck atunci când vorbește de spațiul experienței -, funcția istoricului este, cum afirmă Nora, aceea de a analiza nu evenimentele propriu-zise, ci construcția lor în timp, nu trecutul, ci reutilizările sale.

Eveniment și regim de istoricitate

Dacă în prima parte am făcut un ocol epistemologic pentru a interpreta noutatea radicală a evenimentului contemporan, aș vrea, într-o a doua parte, să dezvolt o serie de reflecții pornind de la “momentul” Revoluției franceze, în particular de la evenimentul 1789. 1789, scria François Furet în prefața la *Atelierul Istoriei*, este “evenimentul binecuvântat pentru istoria istoricistă, ca și cum ar fi fost croit pe măsura ei”. E cu atât mai semnificativ faptul că, pentru mulți istorici, 1789 reprezintă prototipul unei lecturi reînnoite a evenimentului, nu doar fiindcă bogăția sa de semnificații evidentiază polisemia acestei noțiuni, ci și pentru că reîntâlnește o reflecție asupra periodizării și asupra conceptelor de istorie “modernă”, “contemporană”, “a timpului prezent”.

Voi porni de la un text al lui Hans-Jürgen Lüsebrinck, “Căderea Bastiliei: arheologia unui eveniment simbol”, apărut

in 1992 în actele colocviului 1789 - *Evenimentul*, reunit la Florența în 1989. După Lüsebrinck, căderea Bastiliei are caracteristicile unui simbol colectiv. El pune astfel în relief pluralitatea semantică a evenimentului: Bastilia este deopotrivă o realitate și o emblemă, lesne figurabilă, susceptibilă de identificări atât imediate cât și ulterioare, permițând o serie întreagă de expansiuni metaforice prin care îi sunt asociate despotismul și tirania, la fel cum distrugerii ei îi sunt asociate libertatea și poporul. Tocmai această plasticitate face posibilă diversitatea și mai ales persistența de-a lungul secolelor a utilizărilor sale sociale și politice. 1789 nu e doar o “dată memorabilă” sau un “eveniment exemplar” cu funcție pedagogică (Maurice Agulhon), ci și un eveniment inepuizabil, ceea ce Henri Lefebvre numea, într-un text din 1961 (“Ce este trecutul istoric?”), un *fenomen total*: el conține nu numai actualul, seria actualizărilor și realizărilor din fiecare etapă a evoluției istorice, ci și posibilul, noțiune exclusă din discursul istoricilor, adică anumite “conținuturi” multă vreme voalate care nu ies la suprafață decât treptat și care pot da naștere, la rândul lor, unor posibile noi.

Regăsim aici, în mod paradoxal, o lectură destul de asemănătoare cu cea a lui Furet. În *A gândi Revoluția franceză*, Furet scria: “Nu e suficient să afirmăm că Revoluția «explică» istoria noastră contemporană. Ea este istoria noastră contemporană.” Apare aici tema – recurentă la autorul *Trecutului unei iluzii* - potrivit căreia Revoluția franceză întruchipează o modalitate a schimbării prin care trece de acum încolo întregul imaginar al timpului istoric. 1789 determină apariția unui câmp conceptual dominat de ideea de schimbare, de răsturnare, care metamorfozează noțiunea până atunci ciclică de revoluție ca rotație sau reîntoarcere. Reinhart Koselleck urmărește aceeași idee în alte studii din *Viitorul trecut*.

Astfel, în “Criterii istorice ale conceptului de «revoluție» în epoca modernă”, el subliniază că revoluția devine un concept meta-istoric, principiu regulator pentru cunoaștere și pentru acțiune, accelerând timpul și răsturnând atât raportul cu viitorul cât și cel cu trecutul. În textul “O semantică a conceptelor de mișcare în modernitate”, analizând dubla mișcare de temporalizare a istoriei și de istoricizare a timpului prin opoziție cu indiferența față de timp a epocilor precedente, Koselleck ajunge să-și pună problema apariției unui nou timp, precum și pe cea a distincției dintre conceptul de “epocă modernă” (*Neuzeit*) și de “epocă contemporană” (*neue Zeit* sau chiar *neueste Zeit*).

Aceste observații mi se par esențiale pentru a caracteriza raportul dintre eveniment și istoria timpului prezent, întrucât ele fac din evenimentul Revoluției franceze momentul apariției unui *nou regim de istoricitate* care ar defini însăși istoria contemporană. Conceptul de regim de istoricitate ca experiență a timpului dă seama de o “ordine a timpului” care, fără a exista vreodată în stare pură, ne permite sau ne interzice să gândim anumite lucruri, reformulând și reciclând în permanență elemente anterioare ale raportului cu timpul. Elaborat de Reinhart Koselleck, dezvoltat de Krzysztof Pomian în *Ordinea Timpului*, acest concept este reluat de François Hartog într-un articol din *Annales*, “Timp și istorie. Cum să scriem istoria Franței?” (1993). În opinia lui Hartog, Revoluția franceză determină apariția unui nou tip de evenimentialitate prin înlocuirea “Vechiului Regim al timpului”, în care trecutul lumina viitorul, cu un “Nou Regim al timpului”, în care viitorul luminează trecutul și în care evenimentele nu mai survin *în timp ci prin (durch)* el. O asemenea lectură în termeni de regim de istoricitate complică serios periodizările tradiționale, de vreme ce ea poate să dea seama la fel de bine de fenomenele

de lungă durată ca și de rupturi, catastrofe și chiar traume. Opoziția dintre vechiul și noul regim al timpului poate fi aplicată și observațiilor dintr-un capitol din *Scrieri despre istorie*, în care, vorbind despre “revoluțiile care definesc timpul prezent”, Braudel situează către mijlocul secolului al XVIII-lea depășirea unei “zone dificile” dincolo de care “omul își schimbă ritmul de viață”. Dar am putea aplica la fel de bine această opoziție “modernității” în sens estetic, tărâm al invenției și nu al imitației, sau chiar modernității în sensul pe care i-l dă Habermas, de “strategie a rupturii”, de respingere radicală a tradiției.

Acest nou regim al timpului care ar caracteriza istoria “modernă” sau “contemporană” - și cei doi termeni devin, în acest sens, echivalenți -, reorganizează ansamblul temporalităților și al spațiilor-timp, dându-le alte dimensiuni. Evenimentul se produce și se reproduce de acum încolo la o scară fără precedent, la scară mondială. *Timpul mondial*, așa cum îl definește Zaki Laidi (1997) în legătură cu “problematika evenimentului planetar”, ar tinde să determine intrarea într-un “nou” nou regim al istoricității: regim post-modern, caracterizat prin dispariția controlului etatist al economiei, prin revoluția timpului real, prin prăbușirea sistemului sovietic, regim care anunță totodată victoria totală a pieței și “prăbușirea viitorului” despre care vorbea Edgar Morin. Urgența și proximitatea, reducerea distanțelor, ca modalități ale deconstrucției simbolice a timpului, ar tinde către “dezintermedierea socială” și, în același timp, către o logică a interactivității în ruptură cu temporalitatea liniară. Astfel, timpul mondial afectează timpul local și spațiul local (ceea ce se traduce prin “glocalizare”), până într-atât încât se modifică relația dintre interior și exterior, dintre centru și periferie. Totodată, noul regim al timpului se caracterizează prin accelerare (“omul își schimbă ritmul de

viață”), o accelerare care, după ce va fi redus spațiul, tinde să reducă timpul, să-l imobilizeze, să-l fosilizeze într-un etern prezent, cel al “timpului virtual”, dezintegrând celelalte dimensiuni temporale și spațiale.

Ideea unui timp contemporan ca “dictatură a prezentului”, ca “ofensivă a prezentului împotriva tuturor celorlalte registre temporale” (Alexander Kluge), este prezentă deja la Kracauer și Adorno. În lucrarea *A locui timpul* (1996), istoricul Jean Chesneaux întrezărește amenințarea unui prezent etern, de tipul celui descris de Orwell în 1984. Cultul consumului imediat și al efemerului, dezvoltarea fără precedent a virtualului (bunuri imateriale, servicii terțiare), derealizarea timpului tehnologic, toate acestea tind către disoluția temporalității, către “imponderabilitatea temporală”. Prezentul invadează trecutul, care este fie respins în numele modernității tehnice, fie pietrificat în chip de patrimoniu, dar și viitorul, care devine o proiecție a prezentului ca previziune și simulare. Regăsim o idee similară la François Hartog atunci când acesta definește secolul XX ca timp al “prezentismului”. Trecutul nu înseamnă nimic, din el nu rămân decât urmele: în aceasta constă întregul eșec al lui Roquentin, personajul din *Greața* care renunță să-și mai scrie lucrarea istorică întrucât descoperă că niciodată nu există decât “prezent, nimic altceva decât prezent”. Orizontul este invadat de un prezent care produce și consumă neîncetat evenimente, un prezent fără viitor și fără trecut sau, mai exact, care le generează pe amândouă de la o zi la alta în funcție de nevoi și visează la o completă înstăpânire asupra timpului prin care ar deveni propriul său trecut și propriul său viitor, dar în același timp neliniștit de unul (memorie, patrimoniu, comemorare) cât și de celălalt (previziuni). “Tirania memoriei” evocată de Pierre Nora în *Locuri ale memoriei*, “obsesia trecutului”, a celui “trecut care nu mai trece” despre care vorbea Henry Rousso,

nu sunt în contradicție cu dictatura prezentului. De la Revoluție, care pretindea că rupe radical cu trecutul pentru a construi viitorul, până la timpul prezent care crede că poate acționa asupra trecutului rejudecându-l și reparându-l, invazia prezentului ca motor al schimbării n-a însemnat decât o suită de răsturnări ale ierarhiilor temporalității, sfârșind prin această postmodernitate pentru care "toate au aceeași valoare".

Construcția evenimentului

"Dar acest prezent care devine atât de dominant în plan ontic, se dovedește a fi în același timp extrem de precar și de nesigur în ce privește statutul său ontologic". Extrag această frază dintr-un mic eseu al lui Ulrich Raulff, *De la origine la actualitate*, care tratează despre "Marc Bloch, istoria și problema timpului prezent" (1997). Voi insista tocmai asupra acestui caracter problematic, chiar enigmatic al prezentului, pentru a reveni la o caracteristică fundamentală a oricărui eveniment istoric: el nu există în afara reprezentării sale, fie că e vorba de relatarea martorilor sau de narațiunea istorică; altfel spus evenimentul nu e observabil cu ochiul liber ci întotdeauna deja mediat prin limbaj, el nu poate exista, deci, în afara construcției sale. Mă voi ocupa așadar, în această ultimă parte, de construcția evenimentului în măsura în care ea reprezintă pentru istoric încercarea de a suspenda iluzia realității prezentă în orice decupaj al timpului, de a se distanța față de cronologia naturală, de a stabili față de ea o distanță critică aptă să reveleze evenimentul sau să-i confere sensul, multiplele sale sensuri.

Voi porni de la un exemplu preluat din articolul lui Robert Ilbert "Al cinsprezecelea secol al Hegirei", apărut în 1988 în *Vingtième siècle*. Autorul își pune aici problema acumulării de evenimente care sfâșie lumea islamică în 1979: revoluția

iraniană, acordurile de la Camp David între Egipt și Israel, luarea de ostatici la ambasada americană din Teheran, intervenția sovietică din Afganistan, al doilea șoc petrolier. Se poate propune astăzi o analiză istorică a acestei acumulări, care i-a luat prin surprindere atât pe intelectualii occidentali cât și pe conducătorii politici, mai ales americani și ruși, analiză ce trimite la momentul de cumpănă de la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, o dată cu care devenim martorii unei transformări progresive a lumii postbelice într-o nouă configurație, cea a perioadei de după 1989. Or, luând ca punct de plecare un episod mai enigmatic, ocuparea locurilor sfinte de la Mecca de către mulțimile integriste masacrate apoi de puterea saudită, Ilbert sugerează o cronologie cu totul *exotică* în raport cu categoriile noastre: ocuparea Meccăi a avut loc în marțea din 20 noiembrie 1979; dar miercuri 21 este de asemenea prima zi a celui de-al *cincisprezecelea secol al Hegirei*. Evenimentul nu e cel ce face să iasă la lumină străfundurile credinței (durata lungă); el reorganizează cronologiile prezentând noul secol ca pe zorii unei noi ere islamice, prin opoziție cu un al XIV-lea secol al Hegirei, cel al colonizărilor și al luptelor de eliberare, secol ce ar fi fost dominat de reculul Islamului.

Putem sistematiza acest exotism cronologic practicând în mod deliberat o tehnică de *înstrăinare*. De pildă, putem aplica marilor frământări din 1989 grila de analiză a evenimentului-simbol definită de Lüsebrinck pentru momentul istoric 1789. Departe de mine ideea de a nega ruptura din 1989; ne putem chiar pune problema dacă, la rândul ei, această ruptură închide sau inaugurează un regim de istoricitate - problemă pe care o ridică Hartog atunci când amintește crizele prin care a trecut "noul regim" al timpului, identificat în continuare cu imnul progresului: criza de după 1914 și actuala

criză a viitorului, dominată de “discursul sfârșiturilor” (sfârșit al revoluției la Furet, sfârșit al istoriei la Fukuyama). Dar apropierea dintre 1989 și 1789 nu este nicidecum întâmplătoare: în chiar momentul în care Bicentenarul pecetluia distanțarea noastră față de timpul revoluțiilor, evenimentele imprevizibile din Europa de Est readuceau parțial în scenă repertoriul simbolic moștenit din 1789. Tematica “prăbușirii zidurilor”, deopotrivă referință și inversare a simbolului Bastiliei, comportă aceeași bogăție semantică ce asociază materialitatea zidului cu “cortina de fier”, cu “închisoarea popoarelor”, cu antagonismul totalitarism/libertate, fără a mai vorbi de fundalul biblic al zidurilor Ierihonului sau de funcția foarte directă a imaginii televizate.

Ca și comparatismul sau tipul-ideal weberian, construcția evenimentului poate fi așadar definită ca o *experimentare* istorică, de aceeași natură și întemeiată pe aceleași principii ca și experimentul științific, în care nu există niciodată observație în stare pură, ci întotdeauna observație provocată. Astfel, inspirându-se din metoda “descrierii dense” propăvăduită de către antropologi ca Clifford Geertz sau de apărători ai unei *histoire au ras du sol* ca Jacques Revel, Andreas Suter propune, într-un articol publicat în *Annales*, o lectură a evenimentului care se inspiră din tehnica cinematografică a *ralenti*-ului, dublă mișcare de dilatare în spațiu și de încetinire în timp: aceasta “încetinește cronologia naturală în așa fel încât desfășurarea acțiunii devine mai ușor perceptibilă”. Înainte de Suter, Marc Bloch și chiar Bergson se slujiseră de metafore cinematografice pentru a putea gândi și exprima discontinuitatea timpului istoric. Generalizând, nu doar evenimentul, ci și periodizarea însăși se prezintă ca experiment. E vorba de a răsturna cronologia naturală, de a “trăda timpul”, ca să folosesc titlul unei lucrări foarte savante și foarte amuzante

a lui Daniel Milo, în care autorul reflectează asupra sfârșitului de secol și ne propune un mic joc edificator. Ce-ar fi dacă am socoti anii - ni se sugerează - pornind nu de la întruparea lui Christos, ci de la Patimi, decalând astfel cronologia creștină cu 33 de ani - vârsta la care se presupune că ar fi murit Isus. Pentru istoria contemporană, aceasta ar însemna strămutarea în secolul al XIX-lea a Primului Război Mondial (redevenit astfel "Marele Război"), a revoluției ruse din 1917 (care, împreună cu 1848 și 1871 ar întregi "secolul revoluțiilor"), a avangardelor științifice (Einstein, Freud), literare și artistice (Schönberg, Picasso, Dada, Joyce, Kafka). Cât despre secolul XX, acesta ar debuta cu marea criză din 1929, cu venirea la putere a lui Stalin și Hitler, cu apariția filmului vorbit. Exercițiul e mai puțin ludic decât pare la prima vedere, dacă luăm în considerare dezbaterele foarte serioase care au avut loc asupra datei la care începe mileniul al treilea, ca să nu mai vorbim de angoasa informatică a trecerii spre anul 2000.

Dacă am încerca, în loc de concluzie, să revenim la interogația inițială asupra relației dintre istoria timpului prezent și conceptul de eveniment, ar trebui să subliniem încă o dată această idee întrucâtva amenințată de istoria imobilă, că istoria este, întâi de toate, o explorare a mecanismelor temporale, un studiu al proceselor prin care survine noul. Tocmai de aceea, ea nu poate fi decât experimentală. Reluând în sensul său tare o afirmație a lui Serge Bernstein care se declară tentat să definească timpul prezent ca fiind perioada în care istoricul e neîncetat constrâns să-și revizuiască interpretările, aș fi înclinat să compar istoria timpului prezent cu ceea ce specialiștii în tectonica plăcilor numesc *zonă de acreție* – acea zonă în care plăcile tectonice se încălesc, provocând o mișcare de escalatăie prin care materialele se ridică și replonjează neîncetat în straturile de adâncime. În acest sens, istoria timpului prezent

se distinge de istoria contemporană, careia îi aparține totuși, căci ea intră în vârtejul lui *modernitas*. Dacă ea se identifică totuși cu o perioadă, o face în calitate de “front de înaintare” și nu doar de “cordon sanitar” sau de *no man’s land* - ca să reiau termenii menționați de Ulrich Raulff - , așadar ca spațiu al experienței și al reconstrucției permanente a temporalităților.

Traducere de Ciprian Tudor

Referințe bibliografice

- Philippe Ariès, *Le temps de l’histoire*, Paris, Seuil, 1986 (mai ales capitolul VIII, “L’histoire dans la civilisation moderne”).
- Fernand Braudel, “Histoire et sciences sociales: la longue durée”, *Annales ESC*, XIII, nr. 4, decembrie 1958 (reluat în *Ecrits sur l’histoire*, Paris, Flammarion, 1969, reeditat în 1984, colecția “Champs”, p. 41-84).
- Fernand Braudel, “L’histoire des civilisations: le passé explique le présent”, în *Ecrits sur l’histoire*, *op. cit.*, p. 254-314.
- Jean Chesneaux, *Habiter le temps*, Paris, Bayard Editions, 1996.
- Donald Davidson, *Action et événements*, trad. fr., Paris, PUF, 1994.
- François Dosse, “Paul Ricœur révolutionne l’histoire”, în “Le temps réfléchi. L’histoire au risque des historiens”, *Espaces Temps*, nr. 59-60-61, 1995.
- François Dosse, *L’Empire du sens. L’humanisation des sciences humaines*, Paris, La Découverte, 1995.
- Olivier Dumoulin și Raphaël Valéry (coord.), *Périodes. La construction du temps historique*, Paris, Ed. de l’EHESS et Histoire au Présent, 1991.
- François Furet, *L’Atelier de l’histoire*, Paris, Flammarion, 1982.

François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, Gallimard, 1978.

François Furet, *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert Laffont/ Calmann-Lévy, 1995 (trad. rom.: *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, ed. Humanitas, București, 1996)

François Hartog, "Temps et histoire. Comment écrire l'histoire de France?", *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, nr. 6, noiembrie-decembrie 1995, p. 1219-1236.

IHTP, *Ecrire l'histoire du temps présent*, Paris, CNRS-Editions, 1993.

Robert Ilbert, "Le quinzième siècle de l'Hégire", *Vingtième siècle. Revue d'histoire*, nr. 17, ianuarie-martie 1988, p. 3-19.

Philippe Joutard (coord.), *L'événement*, Actes du colloque du Centre méridional d'histoire sociale (1983), Aix-en-Provence, Publications de l'université de Provence, 1986.

Reinhart Koselleck, *Le Futur passé, contribution à la sémantique des temps historiques*, tr. fr., Paris, EHESS, 1990.

Zaki Laidi, *Le Temps mondial*, Bruxelles, Complexe, 1997.

Jean Leduc, *Les Historiens et le temps. Conceptions, problématiques, écritures*, Paris, Seuil, colecția "Points", 1999.

Henri Lefebvre, "Qu'est-ce que le passé historique", *Les Temps Modernes*, nr. 161, iulie 1959.

Bernard Lepetit, "Le présent de L'histoire", în Bernard Lepetit (coord.), *Les Formes de l'expérience. Une autre histoire sociale*, Paris, Albin Michel, 1995, p. 273-298.

- Hans-Jürgen Lüsebrink, "La prise de la Bastille: archéologie d'un événement-symbole", în "1789 l'Événement" (Convengo internazionale, Firenze, 5-8 giugno 1989), *Mélanges de l'Ecole française de Rome – Italie et Méditerranée*, t. 104, 1992-1.
- Daniel Milo, *Trahir le temps (Histoire)*, Paris, Belles-Lettres, 1991.
- Erik Neveu și Louis Quéré (coord.), "Le temps de l'événement", *Réseaux (CNET)*, nr.75, ianuarie-februarie 1996 și nr. 76, martie-aprilie 1996.
- Gérard Noiriel, *Sur la "crise" de l'histoire*, Paris, Belin, 1996.
- Gérard Noiriel, *Qu'est-ce que l'histoire contemporaine?*, Paris, Hachette, 1998.
- Pierre Nora, "Le retour de l'événement", în *Faire de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1974, t.1, p. 210-228.
- Denis Peschanski, Michael Pollack, Henry Rousso (coord.), *Histoire politique et sciences sociales*, Bruxelles, Complexe, 1991.
- Jean-Louis Petit (coord.), *L'Événement en perspective*, Paris, Ed. EHESS, 1992, colecția "Raisons pratiques".
- Krzysztof Pomian, *L'Ordre du temps*, Paris, Gallimard, 1984.
- Antoine Prost, *Douze Leçons sur l'histoire*, Paris, Seuil, colecția "Points", 1996.
- Ulrich Raulff, *De l'origine à l'actualité. Marc Bloch, l'histoire et le problème du temps présent*, Sigmaringen, Thorbecke, 1997.
- Paul Ricœur, *Temps et récit*, 3 vol., Paris, Seuil, 1983-1985.
- Henry Rousso, *La Hantise du passé*, dialog cu Philippe Petit, Paris, Textuel, 1998.

Andreas Suter, "Histoire sociale et événements historiques. Pour une nouvelle approche", *Annales HSS*, nr. 3, mai-iunie 1997, p. 543-567.

Michel Trebitsch, "L'histoire contemporaine: quelques notes sur une histoire énigmatique", în Olivier Dumoulin și Raphaël Valéry (coord.), *Périodes. La construction du temps historique*, *op. cit.*, p. 135-144.

Michel Trebitsch, "La quarantaine et l'an quarante. Hypothèses sur l'étymologie du temps présent", in *Ecrire l'histoire du temps présent*, *op. cit.*, p. 63-76.

Istoricul în fața duratei imediate: aportul ego-istoriei

ALEXANDRU ZUB

În mijlocul duratei, prezentul

Într-un moment când se discută intens despre istoria recentă, nimic nu pare mai util decât a defini poziția însăși a istoricului față de durata imediată și de prezent mai ales. Căci prezentul constituie nucleul ineluctabil al duratei și deci un punct de plecare legitim pentru orice reflecție asupra temporalității istorice. Fie că acceptăm diviziunea tripartită, braudeliană, a duratei¹ sau ne imaginăm o infinitate de ritmuri, de cadențe temporale, istoricul se plasează mereu pe linia greu sesizabilă ce separă trecutul de viitor în acest prezent fugitiv care e, în fond, singura noastră șansă².

Valorizarea acestei șanse rămâne o conduită recomandabilă, mai ales pentru istoricii care au considerat mult timp trecutul ca unic subiect al anchetei lor, o "rezervație" unde ei își instrumentalizau, de obicei, cunoștințele. E o atitudine asupra căreia N. Iorga atrăgea atenția, la începutul secolului XX, convins că vechile limite ale meseriei trebuiau depășite neîncetat³. Contemporanul său Henri Berr gândea în

---

¹ Fernand Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969, passim.

² *Idem*, *Préface*, în *Ambiguités et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, par Émile Callot, Paris, 1962, p. 8.

³ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. IV, Iași, 1999, passim.

același fel atunci când fonda *La Revue de Synthèse* (1900) și teoretiza aceste probleme în *La Synthèse en histoire* (1911).

Dar abia între cele două războaie mondiale istoricii au început să înțeleagă mai bine valoarea experienței directe. Existențialismul (cu varianta română “trăirismul”) a avut și printre ei destui adepți. Accentul se va deplasa spre existență, spre cea a istoricului însuși mai cu seamă, a cărui subiectivitate era, de altfel, apărută de A. D. Xenopol (*Istoria ideilor mele*, 1913), V. Pârvan (*Memoriale*, 1923), N. Iorga (*Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, 1935)⁴, pentru a nu aminti, dintr-o lungă serie, decât nume bine cunoscute.

Primul, A. D. Xenopol, ne pare important și datorită *teoriei seriiale*, utilă pentru înțelegerea duratei înșeși. Prezentul, în a sa *Théorie de l'histoire* (1908), e conceput ca un mănunchi de serii cu diferite faze de evoluție. Unele serii se termină sub ochii noștri, în timp ce altele își continuă sau abia își încep traiectul⁵. Este nucleul temporal la care istoricul trebuie să se raporteze permanent, căci e vorba de singurul moment utilizabil fără intermediu, deși atât de distorsionat prin imaginar⁶. Nu există nici un alt debușeu spre “Meer der Weltgeschichte” (Ranke), unde istoricii, acești pescari neobosiți, să-și poată fructifica străduințele. Trebuie să adăugăm, rămânând în interiorul aceleiași metafore, că submersiunea implică și emersiune, că această mișcare comportă o dinamică aparte asupra căreia suntem deja preveniți. Este o dinamică ce a făcut ca istoricul să fie imaginat drept un vehicul cu farurile dublu

---

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în *Studii și documente literare* de I. E. Toroutiu, IV, București, 1932; V. Pârvan, *Ideii și forme istorice*, București, 1920; *Memoriale*, București, 1923; N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, I-III, București, 1935.

⁵ A. D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, Paris, 1908.

⁶ Cf. Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, București, 1998.

bracate, spre trecut și spre viitor totodată, ceea ce presupune o reverberație continuă și fructuoasă⁷.

Dar miza supremă rămâne prezentul, această materie evanescentă și indispensabilă, comparată de Titu Maiorescu, la vremea sa, cu singurul bloc de marmură de care dispunem; dacă e folosit caricatural, cum să se mai ajungă la o *Minervă*?⁸ Numai prezentul îi oferă istoricului elementele concrete din care acesta degajă sensul vieții și chiar al istoriei. În slujba prezentului trebuie să-și pună el toată munca⁹. "Dialog la prezent asupra prezentului", discursul istoric se hrănește, esențial, tocmai din această dimensiune a duratei¹⁰. Pledoaria "pentru o istorie utilă" (P. Chaunu), sursă inepuizabilă de analogii și comparații instructive, nu poate fi decât legitimă¹¹. Aceeași pledoarie o regăsim și în schema parabolică a lui H.-I. Marrou, unde istoricul, parte din actualitate, atinge prin submersiune orizontul documentelor și se întoarce din nou, prin emersiune, la prezent, ca sinteză de temporalități¹².

Istoria la prezent nu e doar o frumoasă sintagmă¹³, ci expresia unei lungi experiențe istoriografice, ajunsă acum în pragul unei noi sinteze, concepută ca un dialog din care contemporaneitatea nu poate lipsi¹⁴. În această inefabilă țesătură prezentul e mereu esențial, cum ne asigură, cu o stăruință semnificativă, teoreticienii domeniului, între care Marc

---

⁷ Jean-Marie Domenach, *Enquête sur les idées contemporaines*, Paris, 1981, p. 33-43.

⁸ T. Maiorescu, *Aforisme*.

⁹ N. Iorga, *Generalități...*, *passim*.

¹⁰ Apud Al. Zub, *Istorie și finalitate*, București, 1991, p. 190.

¹¹ Pierre Chaunu, *Pour l'histoire*, Paris, 1984.

¹² H.-I. Marrou, *Le métier d'historien*, în *L'Histoire et ses méthodes*, éd. par Charles Samaran, Paris, 1961.

¹³ Régis Hanrion, *L'Histoire au présent*, Paris, 1980.

¹⁴ Phillippe Ariès, *Le temps de l'histoire*, Paris, 1986, p. 239.

Ferro, G. Iggers, R. Koselleck, J. Rüsen, H. White trebuie amintiți mai ales¹⁵.

Nu lipsesc nici scepticii, cu avertismente relative la abuzurile unui prezenteism în care actualitatea nu are alt orizont decât ea însăși, proclamându-și superioritatea morală asupra trecutului și anticipând totodată judecata pe care posteritatea o va rosti la adresa ei. "Luciditate sau orbire? Istoricul (prezentului, dar nu numai el) – conchidea François Hartog – e oricum prins, ca oricine, în acest cerc al prezentului"¹⁶, din care nu știe cum să scape. Asumarea condiției amintite, valorificarea ei profesională este ceea ce se așteaptă de la istoric.

Istoricul, martor și cercetător

Prima ipostază a oricărui istoric este cea de martor al epocii sale, mai mult sau mai puțin implicat, după propria-i filosofie și după circumstanțe. Cea de a doua este ipostaza de cercetător în căutare de adevăruri privind anumite secvențe cronotopice sau ansamblul duratei, care nu poate fi înțeles niciodată exhaustiv.

Este evident că discursul istoric se poate nutri pe de o parte direct, din memoria cercetătorului sau din observarea obiectelor fizice, a vestigiilor; pe de altă parte, indirect, din memoria altora

---

¹⁵ Marc Ferro, *L'Histoire sous surveillance*, Paris, 1985; G.G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, Middletown, 1975; R. Koselleck, *L'Expérience de l'histoire*, Paris, (1997); J. Rüsen, *Studies in Methahistory*, Pretoria, 1993; P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Paris, 1971; H. White, "The Politics of History", în *The Content of the Form*, Baltimore/London, 1986, p. 58-82.

¹⁶ François Hartog, *L'historien et la conjoncture historiographique*, în *Le Debat*, 102, nov.-déc 1998, p. 10; *idem*, *Patrimony and Time*, text prezentat la Institutul "Teleky", Budapesta, aprilie 2000.

și din surse acumulate¹⁷. Este așadar legitim să se pună în valoare tot ce ține de personalitatea istoricului (fond apercetiv, orizont de așteptare, experiență proprie) înainte de întâlnirea cu noile documente susceptibile să susțină o nouă construcție istorică¹⁸. Un reputat specialist în metodologie, Jerzy Topolski, a descris pe larg diagrama cunoașterii puse la lucru de istoricul timpului recent, insistând asupra rigorii metodelor și a buneii folosiri a “auxiliarelor”, ca discipline ale sistemului de științe umane: sociologie, psihologie, economie, statistică, demografie etc. “Sursele timpului recent sunt de obicei mai numeroase decât cele ale timpurilor mai vechi și problema istoricului nu este cum să le decodeze, ci cum să le pună mai bine în practică”¹⁹. Fără asemenea precauții, istoria recentă (*current history, Zeitgeschichte, histoire immédiate*) devine jurnalism, reportaj, memorial etc. Tocmai de aceea cercetătorul acestui interstițiu trebuie să fie mai atent la metode și la științele paraistorice de care se folosește²⁰. Problema unei bune integrări a istoriei devine deci un fapt esențial, ca și efortul de a reduce ambiguitățile domeniului²¹.

Fie că e vorba de “istorii” conținând “lucruri curioase”, adunate nu importă de unde (Herodot), de povestiri senzaționale despre fapte recente (Thucydide) sau de discursuri moralizante în jurul unor biografii exemplare (Plutarh, Carlyle), istoricul rămâne mereu în mijlocul realității imediate²². Cunoașterea trebuie să-i fie nutrită de viața însăși, încă în derulare, fiindcă numai viața îi poate descoperi sensul

---

¹⁷ Jerzy Topolski, *Methodology of History*, Warszawa/Dodrecht/Boston, 1976, p. 322, 329.

¹⁸ H.-I. Marrou, *op. cit.*

¹⁹ Jerzy Topolski, *op.cit.*, p. 412.

²⁰ *Ibidem*, p. 412-413.

²¹ Émile Callot, *op. cit.*

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 88, 92.

fenomenelor. “Fapte bune și crime, revoluții și binefaceri pașnice, crize și soluții, triumfuri și catastrofe” pot fi sesizate în această realitate înconjurătoare ce rămâne o sursă inepuizabilă și de neînlocuit pentru istoric. Tocmai de aceea el e “dator să se coboare în prezent”, alături de “ceilalți actori ai vieții contemporane”, pentru o mai bună definire a realităților și asigurarea unei înțelegeri mai largi a istoriei înseși²³.

Actor și spectator, martor și exeget, istoricul trebuie înțeles ca “un bătrân prin experiență al nației sale”, un depozit indispensabil de învățăminte la îndemâna celor care nu rămân insensibili la interesul comun²⁴. Ca și jurnalistul, politicianul sau chiar judecătorul, însă utilizând alte instrumente, el înoată în “apele actualității” asumându-și o “lectură” diacronică a faptelor²⁵. O asemenea concluzie este ușor de înțeles dacă se admite, împreună cu W. Dithley și L. Febvre, că istoria nu e un lucru dat o dată pentru totdeauna, ci o permanentă construcție²⁶, în mijlocul căreia se află, indubitabil, chiar istoricul cu determinările lui cronotopice, schimbătoare, novatoare. De aceea Paul Veyne vorbea de o istorie concretă²⁷, flagelând speculația și prevenindu-ne asupra istoriilor posibile, virtuale, abandonate etc.²⁸ Fără o anume “aplicare la viața practică”, evocată la timpul său de N. Iorga, istoria ca discurs nu merită osteneală²⁹.

---

²³ *Ibidem*, p. 105.

²⁴ *Ibidem*, p. 106.

²⁵ Cf. Carlo Ginzburg, *Il giudice e lo storico. Considerazioni in margine al processo Sofri*, Torino, 1991; Jean Noël Jeaneney, *Le passé dans le présent. L'historien, le juge et le journaliste*, Paris, 1998.

²⁶ Joseph Margolis, *Historical Thought, Constructed World. A Conceptual Primer for the Turn of the Millennium*, Berkeley/Los Angeles/London, 1995.

²⁷ P. Veyne, *op. cit.*, p. 144.

²⁸ *Ibidem*, p. 131.

²⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 156.

Totul pare să reclame o atitudine prudentă față de munca istoricului, mai ales dacă e vorba de o epocă foarte recentă. *L'histoire sous surveillance*, frumoasa carte a lui Marc Ferro³⁰, o atestă din plin, la fel ca și vasta bibliografie privitoare la *Historikerstreit*³¹, la "revizionismul" francez³², pentru a nu mai vorbi de "Vichy", subiect de controverse inepuizabile³³. Se recomandă acum o "înalță supraveghere" a istoricului³⁴ ale cărui conduite par uneori abuzive.

Întoarcerea ego-ului

"Diversitatea istoriilor, singularitatea istoricilor, pluralitatea demersurilor, subiectivitatea modalităților de a scrie și a face istorie"!³⁵. Această alegație nu e, în spirit, deloc recentă. *Confesiunile* lui Rousseau au fost, în opinia lui Lucien Febvre, cele care "au deschis marea poartă a egotismului, important pentru cei care, scrutându-se pe ei înșiși, se gândesc la semenii lor, care îi ajută să se exploreze, să se descopere, să se posede"³⁶. A doua generație a *Analelor* era mai curând înclinată să condamne istoria la "un fel de tăcere personală", asumată deschis de Braudel³⁷, a cărui sinteză din anii '60 voia chiar să fie o *gramatică a civilizațiilor*³⁸.

După mirajul structuralist, am asistat la întoarcerea evenimentului și a politicului în istorie, a actorului în sociologie,

---

³⁰ M. Ferro, *op. cit.*

³¹ Ernst Nolte, etc, *Historikerstreit*, 1987.

³² *Annales d'histoire révisionniste*, ed. Pierre Guillaume.

³³ Pierre Laborie, *L'Opinion française sous Vichy*, Paris, 1990.

³⁴ *Idem*, *Historiens sous haute surveillance*, în *Esprit*, XVIII, 1994, 1, p. 36-49.

³⁵ *Histoires et historiens*, în *Le Débat*, 92, nov.-déc, 1996, p. 126.

³⁶ Lucien Febvre, *Michelet et la Renaissance*, Paris, 1992, p. 49.

³⁷ Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, Paris, 1986, p. 160.

³⁸ *Idem*, *Grammaire des civilisations*, Paris, 1961.

a autorului în literatură³⁹, a individualismului metodologic⁴⁰. Biografia cunoaște o nouă dezvoltare, istoricitatea își redobânda drepturile.

Istoria structuralismului publicată de François Drosse a provocat o luare de atitudine a generațiilor post-structuraliste, filosofice, literare și mai ales istorice (Dominique Pestre, Christophe Prochasson, Rémy Riefel), care și-au pus întrebări legate de moștenirea acestui curent în domeniul lor de activitate⁴¹. Cum autorul sintezei utilizase din plin interviul, criticii săi au făcut observații metodologice, pornind de la rezultatele obținute în cadrul Institutului de Istorie a Timpului Prezent (I.H.T.P.) în materie de anchetă orală. Textul obținut astfel nu e o transpunere de *amintiri* defilând ca într-un film, ci "o țesătură fragilă, produsă prin suprapunerea profundă a trăitului și a imaginarului, a individualului și a colectivului, a concretului și a visului", ceea ce recomandă prudență. Fiindcă această povestire "este mereu un act militant de fabricare a sinelui, unul de punere în scenă într-o istorie ale cărei elemente, chiar cele mai aparent factuale, trebuie luate în seamă cu cea mai mare precauție"⁴².

Această remarcă ne amintește o alta, făcută de Braudel la Châteauevallon, aceea că istoricul este întotdeauna un regizor⁴³. El folosește, între altele, povestirile martorilor, care constituie un fel de autoistorie spontană, produsă de indivizi cu scopul de a da sens propriilor fapte⁴⁴.

---

³⁹ Eugen Simion, *Întoarcerea autorului*, București, (1993).

⁴⁰ Rémy Riefel, *Empreinte profonde ou trace superficielle ?*, în *Le Débat*, 73, jan-fév, 1993, p. 33.

⁴¹ Le structuralisme a-t-il une histoire ?, în *Le Débat*, 73, 1993, p. 3-33.

⁴² Dominique Pestre, *Auto-histoire des acteurs, histoire des historiens*, în *Le Débat*, 73, 1993, p. 21.

⁴³ Fernand Braudel, *Une leçon d'histoire*, p. 169.

⁴⁴ Dominique Pestre, *op. cit.*, p. 22; Cf. G. Vattimo, *Al di là del soggetto*, Milano, 1981; Andrei Corbea, *Ego, alter, alter-ego*, Iași, 1993.

S-a văzut în această înclinație spre ego o explozie a spiritului modern, care refuză contemplarea limitelor și a regularităților cosmice pentru a deveni autocunoaștere, știință obsesivă⁴⁵. Heidegger ne-a prevenit deja asupra transformării *subiectum*-ului, în sens de extindere a *Dasein*-ului, istoria propriu-zisă, mereu ascunsă privirii comune, reprezentând în fond capacitatea de deschidere a ființei⁴⁶. Cu atât mai bine dacă istoricul exersează această capacitate asupra lui însuși. Actor al vieții intelectuale, el nu are cum să se ascundă⁴⁷. Marea cucerire a secolului XX este tocmai recunoașterea subiectivității istoricului⁴⁸. O alta este riscul efemerului, abordarea imediatului fără recul, studiul direct al realităților⁴⁹. Nu rezultă de aici o istorie monumentală, în sensul dat de Nietzsche, ci mai curând una critică, luând distanță față de trecut și stimulând chiar o eliberare a istoriei de reziduurile ei vetuste⁵⁰.

A regândi neîncetat și a asuma critic trecutul constituie modalitatea cea mai bună de a valoriza experiența istoriei⁵¹, fie ea individuală, generațională sau colectiv "capitalizată", după tipologia lui Reinhart Koselleck⁵², care ne poate sugera o "lectură" a *ego-istoriei* înseși. E o specie de discurs care valorizează transformarea timpului prezent în istorie imediată, actualitatea devenind tot mai rapid "materie" istorică, una în care istoria și efemerul nu se mai disting destul de net⁵³.

⁴⁵ Cf. G. Vattimo, etc, *Gândirea slabă*, Constanța, 1998, p. 101.

⁴⁶ Martin Heidegger, *Timpul imaginii lumii*, București, 1998, p. 149.

⁴⁷ François Dosse, *Pour une histoire intellectuelle sans réduction*, în *Le Débat*, 73, 1993, p. 38.

⁴⁸ Lucian Boia, *op. cit.*, *passim*.

⁴⁹ Mona Ozouf, *François Furet journaliste*, în *Le Débat*, 103/1999, p. 4.

⁵⁰ F. Nietzsche, *A doua considerație inoportună*, București, 1994, p. 6, 7.

⁵¹ Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1998, p. 148-158.

⁵² Reinhart Koselleck, *L'Expérience de l'histoire*, éd. Michael Werner, Paris (1997). Cf. *Le Débat*, 99, mars-avril, 1998, p. 188.

⁵³ Jacques Le Rider, *Oubli, mémoire, histoire*, în *Commentaire*, 84, hiver, 1998-1999, p. 965; cf. Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire l'oubli*, Paris, 2000.

“A se privi pe sine ca obiect de anchetă”

Comunitatea istoricilor se vedește de obicei ostilă oricărei imixtiuni a *ego*-ului în discursul propriu, cel puțin la nivel declarativ. Această alergie e de sursă pozitivistă și vizează în fond partea subiectivă a unei profesii care a avut mereu un statut destul de echivoc. În realitate, numărul istoricilor care au scris memorii sau chiar istoria propriilor idei este considerabil. Grijă de a armoniza viața și opera rămâne o trăsătură caracteristică pentru mulți dintre ei⁵⁴. Amintim aici *Histoire de mes idées* a lui Edgar Quinet, cel care a inspirat opera cu același titlu a lui A. D. Xenopol⁵⁵. J. Michelet și-a descris tinerețea⁵⁶, în timp ce Renan publica amintiri despre epoca formării sale⁵⁷.

Marile crize ale secolului nostru au stimulat și mai mult apetența confesivă a istoricilor. Mulți dintre ei au plătit scump ceea ce Lucien Febvre numea “chimie morală”. H. Pirenne a fost închis în prima conflagrație mondială, iar F. Braudel în cea de a doua, în timp ce N. Iorga și M. Bloch au fost asasinați de către inamicii lor. G. Brătianu, autor al unei admirabile scrieri, *File rupte din cartea războiului*⁵⁸, avea să fie ucis, la rândul său, într-o închisoare comunistă⁵⁹. Și alți istorici vor povesti, mai târziu, experiențe recluzionare, atât de emblematice pentru secolul XX⁶⁰, ale cărui “extreme” au fost descrise pe larg de F. Fejtö, F. Furet, E. Hobsbawm, Claude Lefort, T. Todorov etc.

---

⁵⁴ Cf. Jules Michelet, *Leçons au Collège de France, 1847*, Budapest, 1999, p. 20.

⁵⁵ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele* (1913), în I. E. Toroutiu, *Studii și documente literare*, IV, București, 1932.

⁵⁶ Jules Michelet, *Ma jeunesse*, Paris, 1884.

⁵⁷ Cf. Al. Zub, *În orizontul istoriei*, Iași, 1994, p. 233-254.

⁵⁸ G. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, București, 1934.

⁵⁹ Maria Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu*, Paris, 1988.

⁶⁰ Constantin C. Giurescu, Vladimir Dumitrescu, Vlad Georgescu etc.

Biografia și circumstanțele epocii se amestecă într-un mod adesea inextricabil. *L'Étrange défaite*, opera postumă a lui M. Bloch, nu e decât un capitol de ego-istorie, ca și cartea lui Phillippe Ariès, *Un historien de dimanche* (1980) sau cea a lui Emmanuel Le Roy Ladurie (*Paris-Montpellier*, 1980). *Le Discours prononcé à L'Académie Française* de Fernand Braudel și mai ales *Une leçon d'histoire* (1985) țin neîndoielnic de aceeași categorie de texte. Să mai amintim încă, spre a sugera doar tabloul, *Mémoires d'un centenaire* (1979) de Charles Samaran sau *Dialogues* de Georges Duby și Guy Lardreau (1980). În dialogurile din urmă, totdeauna incitante, Duby se declara captiv al sinelui și al mediului său, recunoscând astfel multiplele dependențe ale istoricului⁶¹. Opera lui Pierre Chaunu, atât de bogată și polivalentă, e plină de referințe autobiografice, mai ales *Ce que je crois și Apologie pour l'histoire*. Este și cazul lui Robert Bonnaud, al cărui itinerariu completează bibliografia atât de vastă a noului domeniu⁶².

Însă demersul cel mai semnificativ din acest punct de vedere rămâne volumul publicat de Pierre Nora, *Essais d'ego-histoire* (1987), în care găsim șapte confesiuni semnate de Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques Le Goff, Michelle Perrot și René Remond⁶³. Este "o încercare de laborator", unde istoricii amintiți își explică devenirea prin raportare la problemele timpului și ale domeniului de studiu. Este un mijloc de a pune la lucru memoria personală și resursele unei meserii ce se vădește, prin natura sa, foarte complexă. Rezultă de aici "documente de rang secund", concepute pentru a servi la elaborarea

---

⁶¹ Georges Duby, Guy Lardreau, *Dialogues*, Paris, 1980, p. 194.

⁶² Pierre Vidal-Naquet etc, *Une équipée dans la grande histoire*, în *Le Débat*, 75, mai-août 1993, p. 154-194.

⁶³ Pierre Nora (éd.), *Essais d'égo-histoire*, Paris, 1987, p. 375.

ego-istoriei, după cum ne previne editorul, convins că lansează astfel un “gen nou pentru o nouă vârstă a conștiinței istorice”⁶⁴. Ne putem întreba, împreună cu Nora, dacă autobiografia clasică, confesiunea mai mult sau mai puțin intimă poate fi depășită, spre “a limpezi propria sa istorie ca și cum ar fi istoria altuia”⁶⁵.

Istoricul de azi e gata să mărturisească relația intimă pe care o cultivă cu munca sa. Din același motiv, el refuză vechea “neîncredere față de o istorie contemporană, socotită prea aproape ca să poată beneficia de un tratament pozitiv. Cucerirea de către istoric a propriului secol și a prezentului însuși a constituit, după Pierre Nora, unul din progresele disciplinei în ultimele decenii”⁶⁶. Vechea tradiție, care îndemna pe istorici “să-și disimuleze personalitatea în spatele științei”, “să fugă ei înșiși în altă epocă, prin intermediul altora”, atitudine impusă de erudiția secolului XIX, pare acum anacronică⁶⁷. Studiul prezentului nu e doar posibil ci și necesar, cu atât mai mult cu cât el ar fi asumat de profesioniștii duratei. Existența istoricului devine obiect al cecetării, uneori al propriei anchete.

Am menționat, din același spațiu cultural, câteva scrieri dintr-o bibliografie foarte vastă a ego-istoriei. Trebuie să adăugăm altele semnate de Michel Winock, Pierre Goubert, Mona Ozouf, Alain Besançon, Annie Kriegel, François Fejtő, Tzvetan Todorov etc.⁶⁸ Întreaga serie *Entretiens* (G. Duby,

---

⁶⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 7.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Michel Winock, *La République se meurt*, Paris, 1978; Pierre Goubert, *Naissance d'un historien: hasards et racines*, 1984; Mona Ozouf, *L'Image dans le tapis*, 1984; Alain Besançon, *Une génération*, 1987; Annie Kriegel, *Mémoires*; Tzvetan Todorov, *Face à l'extrême*; François Fejtő / Maurizio Serra, *Le passager du siècle*, Paris, 1997.

Christophe Charle, Georges Dumézil etc.) completează și nuanțează tabloul.

Cât despre eseurile înseși, produse de istorici atât de renumiți, nu e cazul să le facem aici analiza. Unele observații par totuși a fi necesare. O deschidere fascinantă propune Pierre Chaunu în textul său *Le fils de la morte*, unde memoria și “misterul timpului” află un exeget sensibil⁶⁹. Familia, mediul, societatea și epoca se regăsesc în paginile sale, fremătând de viață și de pasiune militantă. Totul se amestecă, totul se îngemănează, totul participă la “tablou”, care nu e doar istoriografic ci și unul al istoriei propriu-zise. Într-adevăr, aproape toate cărțile lui Chaunu implică ego-istoria și aproape toate evenimentele contemporane au găsit în el un om de atitudine, un militant de unică fervoare. În decembrie 1989 el a reacționat prompt față de sacrificiile poporului român, trimițând ministrului educației un mesaj de solidaritate și de asistență fraternală⁷⁰. Ceva grav și dramatic se degajă în ansamblu din ego-istoria sa.

Dimpotrivă, Georges Duby își plasează aventura de istoric sub semnul “plăcerii” și al ironiei, atribute pe care le descoperă la *homo faber* și le dorește celor care studiază destinele umane. El se vrea deci “pozitiv” și “optimist”, trăsături native din care istoricul face un antidot⁷¹.

Este și cazul lui Jacques Le Goff, care evocă “apetitul (său) pentru istorie”, în numele unui program și chiar al unui “testament” istoriografic⁷².

Alți ego-istorici pun accentul pe “culisele” meseriei (Maurice Agulhon), pe impactul unui mare eveniment, cum ar

⁶⁹ Pierre Nora (éd.), *op. cit.*, p. 61-107.

⁷⁰ *Apud* Pavel Chihaia, *Fața cernită a libertății. Convorbiri la “Europa Liberă”, București, 1991, p. 15.*

⁷¹ Georges Duby, *Le plaisir de l’histoire*, în *vol. cit.*, p. 109-138.

⁷² Jacques le Goff, *L’appetit de l’histoire*, *ibidem*, p. 173-240.

fi cel de-al doilea război mondial (Raoul Girardet), pe ceea ce rămâne inefabil în determinările vieții noastre, acea “atmosferă a timpului” (Michelle Perrot) care a mobilizat, încă de la romantici, atâtea condeie⁷³. A fi “contemporanul contemporanului” este formula utilizată de René Remond în eseul său, pentru a defini situația celui care se ocupă de ego-istorie⁷⁴.

Trebuie să remarcăm faptul că în versiunea germană, îngrijită tot de Pierre Nora, trei dintre ego-istorici nu mai figurează (Agulhon, Girardet, Remond) și că titlul însuși, *Leben mit der Geschichte*, evită noul cuvânt, în timp ce subtitlul, *Vier Selbstbeschreibungen*, trimite clar la vechiul termen de autobiografie⁷⁵.

Pentru o ego-istorie românească

Orice istoriografie poate fi citită în cheia ego-istoriei, fiind susceptibilă să releve alte aspecte decât cele puse în lumină la o lectură obișnuită. Un asemenea demers se arată util și în spațiul românesc, cu toate că acesta e puțin dezvoltat consensual. Sursele, “materialele” nu lipsesc însă, nici anumite elaborări secvențiale ce pot veni în întâmpinarea unei sinteze de ego-istorie.

Să spunem mai întâi că istoricii secolului XVII, așa-zisii “umaniști”, oferă destule elemente pentru o asemenea construcție și că erudiții transilvăneni din secolul XVIII, constrânși adesea la polemică, au dat o anume atenție propriei biografii. Dar abia Kogălniceanu, elev al lui Ranke și al lui

---

⁷³ Pierre Nora (éd.), *op. cit.*, p. 9-60, 139-172, 241-292.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 293-350.

⁷⁵ Pierre Chaunu, Gerges Duby, Jacques Le Goff, Michelle Perrot, *Leben mit der Geschichte. Vier Selbstdarstellungen*, hrg. und Vorwort von Pierre Nora, aus dem Französischen von Eva Moldenhauer, Frankfurt, S. Fischer Verlag, 1989, 244 p.

Savigny, acordă destulă importanță raportului dintre viața istoricului și scrierile acestuia. Chiar scrisorile sale de tinerețe dau impresia unui *Bildungsroman*, în timp ce discursurile politice de mai târziu sunt pline de referințe autobiografice⁷⁶. O mărturie ocazională ne asigură că mai târziu el și-ar fi scris *Memoriile*, dar acestea s-au mistuit în incendiul de la conacul din Râpi⁷⁷. Discursul solemn de la Academie (1891) ne dezvăluie întrucâtva spiritul acestei lucrări de ego-istorie.

Succesorul său la Academia Română, A. D. Xenopol, a avut mai mult noroc. Convins că în istorie totul trebuie explicat genetic, el și-a tratat astfel propria creație, spre a-i sesiza structura, resorturile intime, ideația. După ce și-a terminat *grosso modo* sinteza pragmatică și *Théorie de l'histoire*, el a voit să le circumstanțieze prin raportare la epoca și la biografia sa. *Istoria ideilor mele* (1913) ne amintește o scriere bine cunoscută a lui Quinet, cu toate că spiritul său se vedește destul de diferit⁷⁸.

Fără a fi istoric, Titu Maiorescu a năzuit toată viața la o sinteză în acest domeniu. *Introducerile la Discursuri parlamentare*, publicate postum într-un volum, sub titlul *Istoria contemporană a României*, sunt poate cel mai bun exemplu de ego-istorie. Autorul își valorifica aici, fără îndoială, jurnalul, memoriile, dar și bibliografia esențială a epocii⁷⁹.

Istoric prodigios, a cărui operă e desigur cea mai bogată din secolul XX, N. Iorga a produs mai multe opere aparținând,

---

⁷⁶ Cf. Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, *passim*.

⁷⁷ Informație primită de la Remus Zăstroiu, istoric literar, cu trimitere la cotidianul *Fulgerul*, Iași, I, 30, 16 oct. 1888, p. 2.

⁷⁸ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, 1913, în *Scrieri filosofice și sociale*, București, 1967. Cf. Al. Zub, *În orizontul istoriei*, Iași, 1994, p. 200-216: *A.D. Xenopol memorialist*.

⁷⁹ T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925. Cf. N. Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu*, ed. II, București, 1973.

de asemeni, ego-istoriei. Notele personale asupra crizei balcanice și “marelui război”, memoriile, volumele autobiografice (*Orizonturile mele: o viață de om așa cum a fost; Sub trei regi; Doi ani de restaurație*) constituie o materie extrem de vastă și complexă, susceptibilă, evident, de analize multiple⁸⁰. Să reținem aici doar convingerea autorului că ar avea datoria de a mărturisi ceea ce a văzut, trăit, înțeles. Propria lui existență trebuia să devină “o istorie de idei”, la îndemâna celor care doreau să înțeleagă epoca⁸¹. O biografie a lui N. Iorga a fost de altfel concepută chiar sub acest unghi: *Viața istoriei și istoria unei vieți*⁸².

Alți istorici români au scris, la rândul lor, amintiri sau memorii utilizabile într-o sinteză de ego-istorie: T. Antonescu, G. Brătianu, Vladimir Dumitrescu, O. Ghibu, C.C. Giurescu, C. Kirițescu, Al. Lapedatu, I. Nistor, P.P. Panaitescu, G. Panu, D. Prodan, R. Rosetti, R.R. Rosetti, I. Slavici, V.A. Urechia, I. Ursu etc.⁸³ Nu e un inventar al textelor de ego-istorie, nici tipologia la care ne-am aștepta acum. Bilanțul e prematur, dată fiind lipsa de studii secvențiale și de abordări sistematice în materie.

Chiar și în zilele noastre, asemenea studii se vădesc timide și prea marcate de mizeriile tranziției⁸⁴. Ne gândim la istoricul de artă Pavel Chihaia, editor al unui volum de *dialoguri* cu acei confrăți care izbutiseră a-și păstra, sub dictatură,

---

⁸⁰ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, biobibliografie*, București, 1976.

⁸¹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, ed. V. Râpeanu, București, 1972, p. 2-3.

⁸² Valeriu Râpeanu, *N. Iorga – la vie de l’histoire et l’histoire d’une vie*, Bucarest, 1989.

⁸³ Cf. Al. Zub, *Junimea, implicații istoriografice*, Iași, 1976; *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989; *În orizontul istoriei*, Iași, 1994, p. 224-254.

⁸⁴ *Idem, Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1998.

demnitatea profesională⁸⁵. Mărturiile unor istorici, arheologi, oameni de litere sunt revelatoare pentru România contemporană. *Fața cernită a libertății*, titlul aceluia volum, rămâne un document semnificativ pentru tranziție. *Prefața* și aprecierile din *post-scriptum* sunt adevărate pagini de ego-istorie, ca și dialogurile cu istoricii Ș. Papacostea, M. Babeș, P. Alexandrescu, Al. Suceveanu, Al. Elian, care așteptaseră mult timp “un alt țărnam al istoriei”, însă o dată ce l-au atins, în fine, au trebuit să constate că noua generație ignora istoria recentă sau o cunoștea într-un mod distorsionat, dacă nu cu totul fals. Sarcina de a revizui acest domeniu era deci o urgență, proclamată ca atare, după căderea regimului, de către un grup de istorici care își spuneau “liberi” și se declarau gata să practice un discurs pluralist asupra trecutului⁸⁶. Dar puțini profesioniști au urmat în fond acest program, așteptând, pare-se, ca cercetarea istorică să fie mai întâi reorganizată și pusă astfel într-o situație mai puțin precară⁸⁷. Nu numai ego-istoria resimte încă această precaritate, ci istoriografia română în ansamblu.

În loc de concluzii

Nu puțini istorici se preocupă azi de cucerirea secolului abia trecut, în special a prezentului ca secvență inexorabilă a duratei. Istoria ca *res gestae* și istoriografia ca discurs asupra trecutului se vădesc consubstanțiale. Adesea confundate de-a lungul secolelor, cele două ipostaze se regăsesc acum armonizate prin formula ego-istoriei, recent pusă la lucru de câțiva istorici francezi.

---

⁸⁵ Pavel Chihaiia, *Fața cernită...*

⁸⁶ *Revista de istorie*, 1989, 12, p. 1167-1168; Al. Zub, *Chemarea istoriei*, Iași, 1997, p. 20.

⁸⁷ Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1998.

E “o tentativă de laborator”, făcută chiar în momentul când alți istorici evocă “atelierile”, “experimentele”, “șantierelor” unde istoria cea mai nouă prinde formă și participă la crearea unei noi conștiințe profesionale. Poziția istoricului față cu timpul, subiectivitatea lui inerentă, investiția sa existențială, constituie nucleul acestor mărturii, atestând nevoia de a explora deopotrivă imediatul și subiectivul⁸⁸.

Limitele acestei abordări, riscurile și mizele sale urmează a fi estimate în viitor. Interogațiile acompaniază textul și se ivesc din subtext. Putem depăși oare autobiografia “clasică”, confesiunea mai mult sau mai puțin intimă, pentru a “clarifica propria istorie ca și cum ar fi istoria altuia”? Exigența unui recul față de evenimentele studiate nu e decât o prejudecată destul de recentă, produs al pozitivismului și al “scientizării” istoriei. Această atitudine descurajează vechea “rezervă universitară față de o istorie gândită ca fiind prea recentă”⁸⁹ și stimulează un discurs mai bine situat în științele sociale. Autorii acestor *essais* își asumă un dublu risc: de a investiga o secvență a istoriei în timp ce aceasta se desfășoară încă; de a se plasa ei înșiși în mijlocul acestei istorii. Bogăția, totodată psihologică și socială, a investiției lor este cu totul evidentă. Ego-istoricii “valorează prin lacune și tăceri la fel de mult ca prin mărturisirile lor”⁹⁰.

Întoarcerea *ego*-ului în discursul istoric este analogă revenirii autorului în câmpul literar⁹¹. Amândoi răspund astfel tendinței de alienare a creatorului. Dacă analizele produse de istorici aparțin “gradului doi” al scriiturii, ele nu sunt mai puțin valabile ca “documente” ale unei meserii și ale unei istorii⁹².

---

⁸⁸ Pierre Nora, *op. cit.*, p. 5-7.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 354.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 368.

⁹¹ Alain Touraine, *Le retour de l'acteur*, Paris, 1984.

⁹² Pierre Nora, *op. cit.*, p. 5.

Nu e o simplă extensie a cercetării spre cel care o practică, ci un capitol important al unei istorii intelectuale ce își reclamă deja autonomia⁹³. În plin post-modernism, ego-istoria pare că aruncă un pod spre vechii cronicari, care nu ezitau să se implice în evenimente, să lege cursul vieții lor de discursul narativ al istoriei.

Traducere de Andi Mihalache

---

⁹³ Christophe Prochasson, *L'historien aux prises avec les idées*, în *Le Débat*, 73, 1993, p. 23. Cf. și Carl Becker, *Everyman his own historian*, în *AHR*, 37, 1932, Jan., p. 221-236.

Pentru o memorie democratică a trecuturilor traumatizante

JEAN-CHARLES SZUREK

“Pentru o memorie democratică a trecuturilor traumatizante”: cine n- ar fi de acord cu un astfel de titlu? Și totuși, explicarea fiecăruia din acești termeni trimite la o întreagă rețea de abordări, definiții, situații, pe care voi încerca să le schițez aici.

Mai întâi, memoria

Despre ce fel de memorie / memorii este vorba? Acest cuvânt și-a făcut deja loc în vocabularul curent, savant ori istoric din Occident de vreo douăzeci de ani încoace. Înainte ca Zidul Berlinului să cadă, el își făcuse apariția în anumite țări aflate sub dominație sovietică (mai ales Polonia și R.D.G.), răspândindu-se după aceea neîncetat. În Franța, istoricul Pierre Nora, care a conceput și realizat o impunătoare operă centrată asupra *Locurilor Memoriei*, este cel care îl reprezintă cel mai bine începând cu anii 1980. Este de notat faptul că în anii șaptezeci același Pierre Nora publicase împreună cu Jacques Le Goff trei cărți importante care, sub titlul general *Faire de l'histoire*, aveau să pună în discuție “noi probleme”, “noi abordări”, “noi obiecte”. Nici unul din autori nu menționează cuvântul “memorie” și este dificil de înțeles pentru ce motiv acest termen, împreună cu întreaga varietate de simptome pe care le vehiculează, se bucură de extraordinarul succes la care

asistăm¹. Acest succes devine emblematic odată cu lucrarea *Lieux de Mémoire*: nu mai puțin de șapte volume (7000 de pagini) apărute de-a lungul unui deceniu, publicate la prestigioasa editură Gallimard, au fost consacrate unei nesfârșite varietăți de astfel de "locuri", un loc al memoriei caracterizându-se printr-o puternică prezență fizică și simbolică; un exemplu ar fi monumentele destinate evocării celor morți. Pentru ce s-a lansat autorul într-o astfel de întreprindere editorială? "Dispariția rapidă a memoriei noastre naționale, scrie Pierre Nora în *Introducerea* din 1984, mi-a lăsat impresia că se impunea stabilirea unui inventar al locurilor în care ea s-a întruchipat prin eleccțiune și care, prin voința oamenilor și contribuția secolelor, au rămas ca simboluri din cele mai răsunătoare: sărbători, embleme, monumente și comemorări, dar și elogii, dicționare și muzee"². Dispărea memoria națională în Franța? În orice caz, privirea îndreptată asupra trecutului – și mai ales asupra viitorului – de generațiile urbane deposedate de legăturile tradiționale de sociabilitate, a suscitât discontinuități pe care generația lui Pierre Nora nu le cunoscuse.

După vreo zece ani autorul constata, dezamăgit și amuzat în același timp, că proiectul și acțiunea lui, oricât de novatoare fuseseră, se înscriaseră de fapt într-o mișcare a cărei sferă era mult mai cuprinzătoare (de altfel, fenomenul este clasic printre cercetătorii din domeniul științelor sociale; el constă în crearea unui obiect integrat epocii sale, fără ca cercetătorul să fie conștient de acest lucru). Peste tot în Europa și în lume acțiunile

---

¹ Cf. Marie-Claire Lavabre, "Usages du passé, usages de la mémoire", în *Revue Française de Science Politique*, n° 3/1994, pp. 480-487.

² Pierre Nora (coordonator), *Les Lieux de mémoire*, vol. I, La République, Gallimard, Paris, 1997, p. VII.

cu caracter memorial iau amploare, fie că este vorba de comemorări, de dezvoltarea societăților de istorie locală sau de arheologie, de renașterea unor sărbători și ritualuri pierdute, de cercetări de arhivă ori de înființarea unor muzee. Noțiunea de “loc al memoriei” apare chiar într-un dicționar. “Cât de straniu este destinul acestor *Locuri ale Memoriei*, observă Nora în încheierea lucrării sale; intenția fusese ce a realiza prin intermediul lor, prin demers, prin metodă și chiar prin titlu, o istorie de tip contra-comemorativ, însă comemorarea le-a ajuns din urmă”³. Intrat aproape inconștient în “era memoriei”, Pierre Nora ajungea în lucrarea sa la concluzia că există o *tiranie* a memoriei.

Astfel abordată, memoria se revelează ca aparținând unui ansamblu de practici sociale ce se referă în mod necesar la *identitatea* actorilor care promovează această memorie. Aceste identități pot fi multiple: locale, regionale, naționale, de grup, de generație etc. Acțiunea memoriei este astfel o acțiune a prezentului care plasează trecutul în centrul său. Cuplul de termeni memorie/istorie, așa cum funcționează el de când memoria a devenit omniprezentă, ridică unele probleme, ceea ce e adevărat mai ales pentru memorie, iar specialiștii în memorie s-au străduit să delimiteze domeniul istoriei de cel al memoriei. Pentru Henry Rousso, directorul *Institutului de Istorie a Timpului Present*, care a făcut din istoria memoriei unul din obiectele esențiale de investigație, “memoria se înscrie în registrul identității, ea vehiculează afectul. Ea tinde să reconstituie un trecut ideal sau diabolizat. Ea poate comprima sau dilata timpul și ignora orice formă de cronologie, cel puțin

---

³ Pierre Nora, “L’ère de la commémoration” în Pierre Nora (coordonator), *Les Lieux de mémoire*, vol. III Les France, Gallimard, Paris, p. 977.

rațională”⁴. Fără a se alinia acestui punct de vedere, Marie-Claire Lavabre, specialistă în sociologia memoriei, îl explicitează: memoria apare ca fiind “o formă de raportare la trecut a cărei cauză finală nu este cunoașterea, realitatea și inteligibilitatea trecutului, ci adevărul prezentului, construirea sau consolidarea unei identități împărtășite”⁵. Aceste delimitări, oricât de necesare și de exacte ar fi ele, nu împiedică alăturarea și întrepătrunderea memoriei și istoriei. Rousso arată de altfel că ele nu sunt “două fenomene eterogene”⁶, căci în definitiv, “memoria și istoria nu pot fi separate în mod limpede”⁷, mai ales atunci când este vorba de “timpul prezent”, un timp istoric în care martorul și istoricul se învecinează.

Memoria constituie desigur o puternică manifestare a identităților, însă atunci când ea se apropie de obiectele istoriei înseși, ea contribuie la modificarea discursurilor istorice constituite. Prin urmare, atunci când se adresează materialului istoriei și interpretărilor acesteia, ea i se poate opune, generând un alt discurs istoric, astfel încât uneori este greu de făcut distincția între memorie și istorie. Cu cât memoria se apropie de identitățile conflictuale, mai ales dacă acestea sunt modelate de discursuri istorice opuse, cu atât polisemia ei crește, trimițând când la un discurs identitar, când la o interpretare istorică ori la un discurs politic⁸. Ea poate fi chiar toate acestea la un loc.

---

⁴ Henri Rousso, *La hantise du passé*, ed. Textuel, 1998, p. 22.

⁵ Marie-Claire Lavabre, *ibid.*, p. 487.

⁶ Henry Rousso, *op. cit.*, p. 23.

⁷ *Ibid.*

⁸ Pentru a accentua complexitatea abordării memoriei ar trebui evocate lucrările lui Maurice Halbwachs asupra memoriei colective. Cf. Marie-Claire Lavabre, “Maurice Halbwachs et la sociologie de la mémoire”, *Raison Présente*, n° 128, pp. 47-56; “Entre histoire et mémoire : à la recherche d’une méthode” în Jean Clément Martin (coord.), *La Guerre civile entre histoire et mémoire*, Ouest Editions, 1994.

Dacă, pe de o parte, memoria este un mod de manifestare a prezentului, ea poate fi și răbufnirea trecutului pe scena prezentului, a unui trecut uitat, refulat, insuficient susținut de acțiuni de rememorare sau de grupuri purtătoare de memorie. În câmpul "timpului prezent", în care practicile istoricului se conjugă în mod necesar cu cele ale altor discipline (mai ales sociologia și științele politice), dacă poziția locutorilor și a obiectelor lor trebuie circumscrisă atât cât este cu putință, în schimb nu e posibilă relegarea sistematică a "memoriei" în spațiul afectelor și identităților, în vreme ce spațiul istoriei nu s-ar referi decât la lumea faptelor stabilite în mod științific, cu ajutorul arhivelor. Istoricul Pierre Vidal-Naquet, de exemplu, obișnuiește să spună că filmul-monument *Shoah* de Claude Lanzmann constituie prima narațiune istorică franceză majoră despre exterminarea evreilor din Europa. Este vorba totuși de o operă în care nu apare nici o imagine de arhivă și în care, la câteva zeci de ani după terminarea războiului, martorii (deportați, călăi, muncitori feroviari, curieri, țărani) își reamintesc, aproximând prin forța lucrurilor, datorită timpului scurs, experiența trăită în acea epocă. Este remarcabil faptul că toate mărturiile, luate separat – iar martorii nu au neapărat aceleași "interese" – sunt convergente și este nu mai puțin remarcabil faptul că acest demers a prilejuit la mijlocul anilor optzeci o cunoaștere excepțională și originală a acestui eveniment. *Shoah* este în același timp un film care cultivă memoria (a prezentului întors către trecut, a trecutului orientat spre prezent) și un film istoric întemeiat pe amintiri. Orice opoziție "științifică" între istorie și memorie pare a fi lipsită de sens.

Cu atât mai lipsită de sens cu cât, într-un alt registru, istoricii prezentului revendică *inclusiunea memoriei* în câmpul lor de investigație "fără a se teme de paradox, observă Henry Rousso,

deoarece este vorba de a face istoria modurilor în care societățile trăiesc și gândesc retrospectiv propria lor istorie⁹. Adresându-se unui material viu, dar cât de contemporan!, “istoricul timpului prezent” poate eluda cu greu inevitabilele recursuri la interdisciplinaritate (drept, sociologie, științe politice sau chiar psihanaliză), pe care le practică, de altfel, destul de des. Însă la drept vorbind nu este limpede de ce ar aborda el, în calitatea sa de istoric, ceea ce ține de universul mentalităților, de reprezentări, pentru care alte discipline sunt poate mai bine echipate. Dacă el se limitează exclusiv la competențele sale inițiale, fapt care se petrece și el adesea, el se expune nenumăratelor furtuni care jalonează dezbaterile istorice de astăzi.

Memoria democratică

O memorie democratică, în aceste timpuri în care memoria este atât de adesea invocată în scopuri partizane – dar nu este aceasta soarta ei “naturală”? – ar fi o memorie care ar ști să afle motivele ocultărilor istorice și care le-ar putea lămuri. Aceasta ar fi o memorie *împărtășită*. Din nou, cine n-ar subscrie la un asemenea consens? Există totuși numeroase piedici. Ar trebui, întâi de toate, să se renunțe la lecturile istorice uniforme care în trecut erau dominante. Această uniformitate era obligatorie în sistemul sovietic, în care se vorbea despre “istoria oficială”; rare erau interstițiile în care o interpretare diferită putea să-și afle loc. În U.R.S.S., faimoasele “pagini albe” au putut fi uneori scrise sau abordate în romanele unor scriitori. În Polonia, datorită mișcărilor sociale, mai ales începând cu epopeea sindicatului Solidaritatea – însă și cu ocazia aceluși Octombrie polonez din 1956 – a fost posibil ca o altă scriitură istorică să

---

⁹ Henry Rousso, *op. cit.*, p. 13 (sublinierea ne aparține).

circule în societatea civilă. În această țară, o “universitate volantă” organizase, începând cu 1979, cursuri de istorie în apartamente particulare, perturbate de poliție în mod sistematic. Însă și în Occident au existat binecunoscute “pagini albe”, care dovedesc că subiectele incomode nu prea sunt iubite nici chiar în societățile democratice. În Franța, de exemplu, războiul din Algeria rămâne încă unul din domeniile prea puțin investigate, mai ales în planul memoriei, adică al rememorării exceselor comise de armata franceză, în vreme ce spațiul istoric (istoria războiului) este acoperit mai bine. Este de notat faptul că ziarul *Le Monde*, care a jucat în această împrejurare rolul de deșteptare a memoriei, a publicat în noiembrie 2000 relatări ale foștilor soldați, martori ai unor torturi, inaugurând o discuție publică pe această temă. Aceste relatări atestă prezența unei rușini ascunse și ușurarea că în sfârșit se poate exprima ceea ce la prima vedere aparținea indicibilului. O memorie democratică este o memorie care admite justetea și validitatea memoriei opuse, dușmane.

Trecuturi traumatizante

Prin trecut traumatizant trebuie înțelese aici acele perioade din istorie care afectează în mod profund, durabil și colectiv societățile și care, prin dimensiunea lor criminală și represivă exprimă caracterul ireversibil al anumitor acțiuni în spațiul social și în structurile sociale. Există un înainte și un după al traumatismului. Războaiele (mai ales primul și al doilea război mondial) constituie în mod necesar și global un trecut traumatizant. Noțiunea de trecut traumatizant, luată aici în sens colectiv, este inevitabil imprecisă: ceea ce produce traumatisme într-un anumit segment social nu are același efect asupra unui alt segment, ceea ce afectează o societate anume nu are consecințe asupra alteia etc. Trebuie deci să admitem această

noțiune prin convenție, tot așa cum admitem că 1789, 1914-1918, 1939-1945, 1989 constituie momente evidente de cezură istorică, chiar dacă întrezărim “înainte” și “după” aceste momente elemente de continuitate de netăgăduit. Traumatismul colectiv este corelat cu violențe criminale aplicate unor părți importante din societate, astfel încât el se înscrie într-un fel sau altul în memoria colectivă (prin hipermnezie sau amnezie). Ultimul război mondial, cu milioanele sale de morți și cu nenumăratele transformări pe care le-a adus, constituie fără îndoială un trecut traumatizant, la fel ca și perioada comunistă, mai ales sub stalinism și îndeosebi pentru Europa de est. În Franța, experiența algeriană aparține trecuturilor traumatizante, îndeosebi pentru generația care a cunoscut-o.

O dată stabilite aceste preliminarii, să vedem mai îndeaproape ce obstacole ar putea întâlni o memorie democratică.

***

1. Primul obstacol: rolul social al istoricului și al justiției

Numeroase lacune ale memoriei “produse” de al doilea război mondial sunt acoperite astăzi sub greutatea întrebărilor puse de noile generații, care nu se mai mulțumesc cu lectura antifascistă, restrictivă și abstractă, practică după război. Această lectură antifascistă a fost caricaturizată la extrem în țările socialismului real, fiind utilizată în scopuri propagandistice ieftine. Manualele școlare ori muzeele instalate în fostele lagăre de concentrare naziste, adică instituțiile de masă (care produc sens în mod masiv) au fost spațiile lor privilegiate. Muzeul de la Auschwitz a fost emblematic în

această privință până în 1989: pavilioanele naționale ale țărilor surori, care erau menite să reprezinte, după caietul de sarcini al Muzeului, istoria *concretă* a deportațiilor din țara lor înspre lagărul de la Auschwitz, au adoptat de la bun început un mesaj politic în care “construcția socialismului” și respingerea lumii occidentale aveau întâietate asupra istoriei specifice a relației deportării din țara lor de origine la Auschwitz. De aici au rezultat expoziții adesea fără legătură cu subiectul, în anii 1970-1980: cea a Republicii Democrate Germane, a Bulgariei, a Cehoslovaciei¹⁰. Însă fostul lagăr socialist nu deține monopolul antifascismului abstract; acesta s-a instalat de asemenea în dispozitivele comemorative și muzeologice din Occident pecetluind alianțele politice care, în Franța spre exemplu, nu doreau și nici nu aveau interes să abordeze, după patruzeci sau cincizeci de ani de la consumarea faptelor, problema colaborării franceze la deportarea evreilor. Este simptomatic faptul că numeroși reprezentanți ai generației care a cunoscut efectiv războiul, simbolizată cel mai bine de François Mitterrand, au fost uimiți de cota ridicată de interes manifestat în Franța pentru perioada guvernării de la Vichy (nu mai puțin de 240 de cercetători erau angajați în astfel de studii în anii optzeci¹¹), crezând-o cu atât mai mult revolută cu cât lumea colaboraționiștilor fusese sever epurată. Această problemă a fost reexaminată sub presiunea generațiilor născute după război, determinându-i pe deportații evrei, a căror voce s-a făcut prea puțin auzită după Eliberare, să ceară rescrierea

---

¹⁰ Cf. Jean-Charles Szurek : “Le camp-musée d’Auschwitz”, în *A l’Est, la mémoire retrouvée*, lucrare coordonată de Alain Brossat, Sonia Combe, Jean-Yves Potel, Jean-Charles Szurek, prefață de Jacques Le Goff, Ed. La Découverte, 1990, 565 p.

¹¹ Cf. Henry Rousso, *Le syndrome de Vichy*, colecția “Points”, Seuil, reed. 1990, p. 295.

istoriei și realizarea unui act de dreptate¹². Acesta e deci contextul în care au fost deschise procesele lui Klaus Barbie, Paul Touvier și Maurice Papon, care au condus la condamnarea acestora.

La aceste procese au fost convocați istorici, specialiști în perioada guvernării de la Vichy. Unii dintre ei au acceptat invitația, alții nu. Prezența lor la tribunal, punând în valoare rolul social al istoricului, a provocat o stare de neliniște. Problema care se punea era de a ști până la ce punct puteau istoricii să transgreseze spațiul lor “de lucru” pentru a răspunde unei cereri sociale, mai ales uneia de acest fel. În general, ce fel de măsuri siguranță trebuie adoptate față de expertiza istorică, domeniu aflat în plină expansiune¹³? La procesul lui Papon a putut fi văzută imaginea insolită a istoricilor împărțându-și cunoștințele în fața Curții și a acuzatului, care ar fi putut să le fie tată ori chiar bunic, despre o perioadă pe care el o trăise și pe care ei, născuți după război, nu o cunoșteau decât din cărți (și, bineînțeles, din arhive). Desigur, procesul avea loc cu o întârziere de cincizeci de ani și se desfășura, în fine, în contextul revărsării memoriale mai sus evocateși grație acestui fenomen. Copiii celor deportați, oricât de vârstnici ar fi fost (există însă vreo vârstă la care poate fi acceptată pierderea celor apropiați?), puteau în sfârșit să-și vadă potolită setea de dreptate.

---

¹² Pentru o analiză a mecanismelor acestei ocultări, adică a suprapunerii unei memorii antifasciste globale cu o memorie specifică a deportării, cf. Annette Wieviorka, *Déportation et génocide : entre la mémoire et l'oubli*, Plon, 1991.

¹³ Cf. Gérard Noiriel, *Les origines républicaines de Vichy*, Ed. Hachette Littératures, 1999, p. 21 et al.

Oricum, prezența istoricilor exprima o incongruitate anacronică, desigur legală, însă prejudiciabilă, în opinia mea, pentru exercitarea justiției. Între logica istoriei și cea a justiției, rezultând din constrângeri impuse de propriile ei proceduri, compatibilitatea este dificilă. Este suficient, pentru a ne edifica, să citim argumentele detaliate ale lui Henry Rousso, care a refuzat să “depună mărturie” la procesul lui Papon: printre multiplele neajunsuri ale contribuției istoricilor, notează el, “se numără și acela de a apărea mai puțin ca experți și mai mult ca martori ai moralității!” “Depoziția lor – adaugă el – la fel ca cea a acestora din urmă, a căzut repede în uitare”¹⁴ ! Singurul credit pe care Rousso îl acordă colaborării între justiție și istoric se situează la nivelul instrucției judiciare și el reamintește faptul că acesta fusese demersul istoricilor germani și al justiției Republicii Federale în anii șaizeci, când procedurile împotriva criminalilor nașiști au fost reluate. Să notăm că o astfel de colaborare a fost inițiată recent în Polonia, unde istoricii *Institutului Memoriei Naționale* (înainte de 1989 *Comisia pentru investigarea crimelor germane în Polonia*, devenită după 1989 *Comisia pentru investigarea crimelor împotriva națiunii poloneze*)¹⁵, contribuie, tocmai prin “investigații” la sprijinirea acțiunii justiției, prezentă în aceeași instituție. Este cercetătorul cu adevărat la locul său în acest dispozitiv? Pentru Rousso, “aceasta nu reduce câtuși de puțin ambiguitatea demersului”¹⁶, iar pentru Noiriel, această situație este “cu atât mai nocivă cu

---

¹⁴ Cf. *ibid.*, p. 108.

¹⁵ *Comisia pentru investigarea crimelor germane în Polonia* a fost înființată imediat după război, în 1946. După 1989, titulatura ei s-a schimbat, devenind *Comisia pentru investigarea crimelor împotriva națiunii poloneze*, pentru a include crimele comise în perioada comunistă. Această comisie este acum inclusă în recent înființatul *Institut al Memoriei Naționale*.

¹⁶ *Ibid.*, p. 109.

cât există conflicte între istorici chiar privind *faptele*, fără a mai vorbi de ideologii¹⁷ ...

2. Al doilea obstacol: memoria răzbunătoare

Manifestare a prezentului, memoria este deci în mare măsură o problemă de *generație*. Investigarea trecuturilor traumatizante se dovedește a fi mai puțin dificilă și în același timp mai imperioasă pentru generațiile care nu au cunoscut evenimentul. Nu e vorba de faptul că cele care l-au trăit l-ar fi trecut neapărat sub tăcere; dimpotrivă. În măsura în care au putut s-o facă, ele au depus adesea mărturie din belșug. Însă nu au fost auzite.

Încă de la început, dictatura stalinistă a fost denunțată de cei care - nu o dată pentru că aderaseră inițial la comunism -, au cunoscut-o îndeaproape, au avut de-a face cu ea. Este suficient să amintim lucrările semnate de Anton Ciliga, Boris Suvarin, Victor Serge și, după război, de Varlam Șalamov sau Czeslaw Milosz. Lista este lungă, mult mai lungă decât și-ar putea închipui unii¹⁸. Nu existau însă condițiile pentru ca ei să fie *ascultați*, căci, în contextul în care fascismul câștiga teren, iar antifascismul devenea solidar cu visul comunist de emancipare socială – implicând multiple mobilizări la nivelul societății -, denunțarea crimelor regimului sovietic, a faptelor reprobabile, a ipocriziei sale nu puteau avea decât un ecou nul sau ostil. Într-adevăr, o mare parte din opinia franceză a primit cu o francă ostilitate lucrarea lui Kravcenko *Am ales libertatea* și cu o egală indiferență pe cea a lui Czeslaw Milosz,

---

¹⁷ Cf. *op. cit.*, p. 26.

¹⁸ Annie Kriegel menționează vreo patruzeci de nume în paginile consacrate acestui subiect din *Memoriile* sale. Cf. Annie Kriegel, *Ce que j'ai cru comprendre*, 1991, pp. 625-626.

Gândirea captivă, ambele publicate în epoca de glorie a stalinismului. Au trebuit așteptate cărțile lui Soljenițîn, mai ales *Arhipelagul Gulag*, apărut în anii șaptezeci, pentru ca opinia occidentală, și în particular cea franceză, să-și schimbe perspectiva asupra totalitarismului sovietic. “Generația ‘68” nu a fost străină de această evoluție; este binecunoscut faptul că André Glucksmann, una din figurile momentului, a fost acela care a devenit avocatul lui Soljenițîn în Franța. În discursul generației ‘68, alcătuit, între altele, din revoltă antiautoritară, anticapitalistă și antibirocrațică, imaginea comunismului de tip sovietic se modifica brutal: “paradisul muncitorilor” devenea în mod irevocabil refugiul celei mai cumplite dictaturi din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Această răsturnare ideologică s-a produs și în unele societăți ale blocului sovietic, mai ales în Polonia și în Cehoslovacia. În vreme ce Octombrie polonez din 1956 și Primăvara de la Praga din 1968 erau încă dominate de actori reformatori ai sistemului, situația se schimbase în a doua jumătate a anilor șaptezeci, când atât K.O.R. (Comitetul de apărare a muncitorilor) din Polonia, cât și responsabilii Chartei ‘77 din Cehoslovacia, au inaugurat în fapt, prin exigența aplicării legilor în vigoare în “constituțiile socialiste”, ruptura definitivă cu înseși bazele regimului, anunțându-i astfel decesul. Această transformare interioară a generației de la 1956 ori de la 1968 trebuie subliniată; totuși, ea nu trebuie să pună în umbră, mai ales în Polonia, opoziția “structurală” a Bisericii și nici revoltele muncitorești, care au avut un caracter determinant. Începând cu 1980-81, tot în Polonia, s-au mobilizat numeroase categorii sociale și cercuri politice: nu s-a spus oare că *Solidarność* era “societatea în întregul ei”? *Solidarność* păstra tocmai memoria răsturnărilor ideologice precedente.

Solidarnoœæ este de asemenea o nouă generație politică, caracterizată prin prezența unor tineri conducători din rândul muncitorilor, care au beneficiat de sfaturile intelectualilor. Ea reprezintă o întreagă generație de tineri care devin interesați de trecutul comunist. Cartea tinerei jurnaliste Teresa Toranska, *Oni ("Ei")*, este emblematică în această privință. Dorind să afle ce rol a avut prima generație de conducători comuniști polonezi, ea a început, încă din 1980, să-i caute pentru a le lua interviuri, înarmându-se cu un magnetofon. Au devenit astfel disponibile, fapt destul de rar întâlnit în epocă, mărturiile depănate în amurgul vieții de primii stăpâni stalinisti ai Poloniei, mai ales de Jakub Berman, responsabil în cadrul Biroului Politic pentru securitatea publică între anii 1948 și 1954, de Edward Ochab, primul secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez între martie și octombrie 1956, de Leon Kasman, redactorul șef al ziarului *Trybuna Ludu* între 1949 și 1953¹⁹.

Generația care nu a cunoscut Evenimentul ajunge astfel să-i cerceteze aspectele refulate, mai puțin vizibile.

Afacerea Carmelului de la Auschwitz este de asemenea o problemă de generație. În 1984, câțiva tineri evrei din Belgia au alertat opinia publică în legătură cu faptul că în ansamblul topografic al muzeului memorialul comunist fusese înlocuit cu unul catolic. În ambele cazuri evreii erau aproape absenți dintre victime; atât mesajul abstract-antifascist, cât și cel al catolicismului polonez, prea preocupate de transmisia propriului lor sens, scăpau din vedere faptul că e vorba de cel

---

¹⁹ Teresa Toranska, *Oni (Ei)*, ed. Swiat Ksiazki, 1997, 719 p. Lucrarea a apărut pentru întâia oară clandestin în Polonia în anii optzeci, apoi în Franța și în alte câteva țări.

mai mare cimitir evreiesc din lume. „Scandalul Carmelului” a pus în lumină două lucruri:

- că istoria crimelor împotriva evreilor în timpul războiului nu fusese cu adevărat auzită și adesea nici scrisă în Polonia, ci dimpotrivă, ocultată. Aceasta rezultă din concepția muzeului între anii 1947 și 1989²⁰.
- că atunci când inteligenția catolică din opoziție s-a arătat interesată de simbolistica lagărului de la Auschwitz, ea a început, la rândul ei, prin a uita ceea ce acesta reprezintă pentru evreii din Europa. Este simptomatic faptul că un celebru număr special al revistei catolice *Znak*, consacrat unei întâlniri între polonezi și germani în jurul semnificației Auschwitz-ului în 1970, nu făcea nici un fel de mențiune despre evrei.

Protestul împotriva prezenței carmeliților a însoțit, tocmai, o reflecție inaugurată de aceeași inteligenție catolică asupra mecanismelor tăcerii sale: încă din anii optzeci, numeroase publicații pun în discuție această problemă²¹. De fapt, inteligenția catolică a preluat, începând cu acel moment, ștafeta unei memorii evreiești care nu mai dispunea, în această țară, de nici un grup propriu de susținere.

Asumarea tragediei evreiești de către o memorie colectivă a evreilor nu se manifestă cu adevărat în Occident decât în anii optzeci, ca și cum ar fi fost nevoie de o distanță de două generații pentru ca Crima să fie denunțată atât de copiii și de nepoții deportaților, cât și de către deportații înșiși (care vor

---

²⁰ Cf. Jean-Charles Szurek, „Le camp-musée d’Auschwitz”, *op. cit.*

²¹ Cf. Jean-Charles Szurek, „Les juifs et le judaïsme dans les revues catholiques polonaises *Znak* et *Wież*”, p. 147-159, în *Les Religions à l’Est*, coordonat de Patrick Michel, Paris, Ed. du Cerf, 1992, 204 p.

începe și ei să depună mărturie și să scrie începând cu acest moment), făcându-și intrarea în mod vizibil în spațiul public. Într-adevăr, vor exista numeroși analiști care vor observa că în Franța o reflecție asupra genocidului evreilor, în particular al celor care fuseseră deportați din Franța, nu și-a găsit locul nici în istoriografie și nici în evenimentele comemorative de după război. Filme celebre care vorbesc despre memorie, cum ar fi *Nuit et Brouillard* de Alain Resnais (1956) ori *Le Chagrin et la Pitié* (1969) pur și simplu nu evocă această chestiune.

Abia în 1985 va ieși în Franța filmul lui Claude Lanzmann, *Shoah*, al cărui răsunet va fi mondial. Titlul său va da exterminării evreilor din Europa numele cel mai cunoscut, înlocuind termenul inept de Holocaust. Iar în 1987 se desfășoară procesul lui Barbie. În cursul acestor ani, numeroase "acțiuni memoriale" sunt organizate de diferite asociații pentru a sensibiliza opinia: "trenuri ale memoriei" cu destinația Auschwitz, manifestări la procesele lui Touvier (1994) și Papon (1998), conferințe diverse.

Această mișcare memorială este mondială. În Statele Unite cineastul Steven Spielberg, după ce a turnat *Lista lui Schindler*, decide să utilizeze încasările acestui film pentru înregistrarea audiovizuală a mii de mărturii, realizate peste tot în Europa, despre asasinarea evreilor. În 1993, un muzeu ieșit din comun își deschide porțile, *The United States Holocaust Memorial Museum* din Washington: "*The United States Holocaust Memorial Museum, spune o broșură de prezentare, is America's national institution for the documentation, study, and interpretation of Holocaust history, and serves as this country's memorial to the millions of people murdered during the Holocaust.*" Muzeul, vizitat în medie de 5000 de persoane pe zi (adică de două ori mai mulți decât cei ce vizitează muzeul

de la Auschwitz), constituie un suport memorial și pedagogic unic în emisfera nordică, privind exterminarea evreilor.

Nu s-ar putea spune că ansamblul manifestărilor memoriale, prezente de cincisprezece ani încoace, au compensat din plin ocultările, tăcerile și celelalte autisme care au înconjurat acest eveniment?

Numeroase voci au considerat chiar că ar fi vorba de un “abuz de memorie”, potrivit formulei lui Tzvetan Todorov, de o repliere identitară a unor generații cu atât mai grăbite să etaleze o suferință cu cât de fapt nici nu o cunoscuseră (“Nu există nici o limită în timp pentru memoria celui care nu a trăit infernul despre care mărturisește”, spunea Vladimir Jankélévitch²²). O expresie caricaturală a acestei posturi identitare este ilustrată de Daniel Goldhagen care, în lucrarea sa *Călăii involuntari ai lui Hitler*²³, a promovat teoria unui antisemitism eliminaționist încrustat *ad vitam aeternam* în cultura politică germană, erijându-se în teoretician definitiv al genocidului evreilor. În “efectul Goldhagen”, ceea ce trebuie subliniat înainte de toate, este nu atât excesul autorului, de un profetism deplasat, cât receptarea cărții sale de către tinerii Germani. Este binecunoscut faptul că un public tânăr extrem de numeros a urmărit conferințele pe care el le-a ținut în Germania (a și vândut în rândul acestora mai multe sute de mii de exemplare din cartea sa, semn care nu poate induce în eroare), confirmând nevoia fiecărei generații de a-și face propriu trecutul traumatizant, pentru a cita formula istoricului François Bédarida.

---

²² Vladimir Jankélévitch, *Quelque part dans l'inachevé*, Ed. Gallimard, 1978, p. 66 (citată de Alain Finkielkraut în *Une voix vient de l'autre rive*, Gallimard, 2000, p. 24).

²³ Daniel J. Goldhagen, *Les bourreaux volontaires de Hitler*, Seuil, 1997.

Ne aflăm astfel într-o situație paradoxală: generațiile care au trăit evenimentul nu sunt în măsură, din diferite motive (pentru că au trăit în dictatură – cazul țărilor comuniste; pentru că nu au fost auzite din cauza unui context politic care a favorizat amnezia; pentru că nu pot rosti indicibilul), să-l transmită, iar cele care nu l-au trăit se însărcinează să-l facă cunoscut, să-l studieze, să-l celebreze. Poate câteodată până la exces. Putem cuprinde în exces ceea ce mai întâi a fost un *travaliu* al memoriei? Fiecăruia îi revine să facă distincția între ceea ce ține de “abuzul memoriei” (un proces identitar, să zicem), și ceea ce presupune necesitatea unei transmiteri, unei suferințe, unei justiții. Pentru a lua ca exemplu procesul lui Papon: ceea ce este șocant nu este faptul că persoane în vârstă de șaptezeci de ani (cele care și-au pierdut rudele sub ocupația germană în Franța din cauza lui Maurice Papon) au obținut ca un “criminal de birou” în vârstă de nouăzeci de ani să-și petreacă restul zilelor în închisoare, ci faptul că au trebuit să aștepte cincizeci de ani pentru a li se face dreptate. Or, dreptate s-a putut face grație travaliului memoriei generațiilor tinere. Această incongruitate, *atâta vreme cât martorii mai sunt încă în viață*, nu merită oare o anumită indulgență? Căci aceste generații au pornit să ia cu asalt tăcerile celor precedente printr-o operație autentică (i.e. care vorbește prin propria sa autoritate), și nu din pricina unei căutări identitare suspecte. Însă nu este mai puțin adevărat că o postură de genul celei adoptate de Goldhagen, o postură în care tânăra (ori chiar foarte tânăra) generație își permite să *judece* în bloc generația precedentă, fără a cunoaște condițiile ei complexe de existență și de supunere în fața cizmei naziste ori staliniste, nu poate contribui la clarificarea lucrurilor.

Memoria răzbunătoare suprimă travaliul memoriei.

Concluzii

Există, spun unii, un dezechilibru al memoriilor: se vorbește prea mult despre Auschwitz și prea puțin despre Kolyma. Alain Besançon își exprimă regretul, într-o carte recentă²⁴, că nu există un travaliu al memoriei în jurul crimelor și delictelor comise de responsabilii comuniști, luând ca exemplu mobilizarea noilor generații în jurul exterminării evreilor europeni. El fusese precedat de fostul disident Vladimir Bukovski care, în felul său propriu, într-o scriere vehementă, ajungea la concluzia că o finlandizare generală a cuprins spiritele, în mod special pe cele din Rusia (dar fără a ocoli Occidentul), incapabile, în opinia lui, să facă față trecutului totalitar sovietic și aflându-se deci în situația de a cădea la învoială cu acesta²⁵.

Un astfel de dezechilibru există desigur, însă în loc de a-l denunța – ne punem din nou întrebarea dacă istoricul se poate erija în judecător -, nu ar fi oare mai judicios să înțelegem de ce așa stau lucrurile?

Motivele sunt multiple și complexe, iar dacă vom enumera unele din ele vom reuși poate să circumscriem mai bine ce este înșelător în această comparație.

Unele din motive țin de legăturile, puternice sau slabe, care există între gravitatea crimei sau a delictului, capacitatea și voința de a-i găsi pe autori și memoria încă existentă a evenimentului. Aici, universalul trebuie să treacă mai întâi prin particular. Nu are nici un rost să evocăm crimele comise dacă ele nu sunt raportate la situațiile concrete în care au fost comise. O memorie autentică, susținută viguros de grupuri purtătoare, dacă nu reușește întotdeauna să satisfacă nevoia de dreptate,

---

²⁴ Alain Besançon, *Le malheur du siècle. Sur le communisme, le nazisme et l'unicité de la Shoah*, Ed. Fayard, 1988, p. 91.

²⁵ Vladimir Boukovski, *Jugement à Moscou*, Ed. Robert Laffont, 1995.

poate cel puțin contribui la restituirea evenimentului în toate dimensiunile lui. Există astfel un început de dreptate, deși o memorie întreținută artificial nu va avea neapărat o rezonanță socială puternică.

În materie de justiție retroactivă, înțeleasă aici atât sub aspectul ei de activitate memorială, cât și sub aspect judiciar, se vede prea bine în ce măsură memoria se dovedește a fi polisemantică; Polonia, ca și Franța, oferă exemple contrastante și interesante pentru analiză.

Să luăm cazul crimelor de la Katyn și, din nou, pe cel al relațiilor dintre evrei și polonezi.

În ceea ce privește crima de la Katyn (asasinarea a în jur de 15 000 de ofițeri polonezi în martie 1940 din ordinul lui Stalin, dintre care peste de 4 000 în localitatea Katyn, nu departe de Smolensk):

1. Gravitatea crimei este universal stabilită.
2. Ne putem îndoi de voința părții ruse de a-i identifica pe responsabili. Într-adevăr, președintele rus nu s-a deplasat la Memorialul inaugurat în 2000 la Katyn. Acest fapt ne conduce la problema următoare: în ce măsură un președinte rus ales în mod democratic poate fi răspunzător de ordinele date de liderul sovietic din 1940? Lăsând deoparte orice analogie – și fără a dori să ne implicăm în dezbateră dusă în Franța asupra naturii guvernării de la Vichy -, am putea observa că Jacques Chirac, președintele Republicii Franceze, a acceptat un gest pe care fostul președinte François Mitterrand l-a refuzat întotdeauna, cel de a recunoaște, printr-o zi de comemorare *ad hoc*, răspunderea colectivă a statului francez pentru deportarea evreilor din Franța. El răspundea astfel nu numai unei nevoi de memorie, ci și unei nevoi de justiție. Nu este aceasta în fond – căci dezbateră este mult mai complexă –

manifestarea unei memorii democratice: pur și simplu datorită nerespectată a unei majorități față de o minoritate persecutată? Prețul simbolic este oare prea ridicat?

3. Memoria evenimentului de la Katyn a fost puternic susținută de familiile ofițerilor polonezi dispăruți, de mediile poloneze și, în mod consecvent de autoritățile poloneze, fapt care contrasta cu *tabu*-ul în vigoare în perioada comunistă. Ne putem întreba în ce măsură nevoia de justiție a fost satisfăcută prin acțiunile memoriale. Lipsește desigur voința și posibilitatea de a-i găsi pe autori, însă la dificultățile sus-menționate se mai adaugă încă una: cine va purta doliul represiunii împotriva populațiilor sovietice înseși? E vădit că ecoul grupurilor purtătoare de memorie în fosta U.R.S.S. (grupul *Memorial*, grupurile ucrainiene) se face încă prea puțin auzit. Cu evidență, atât condițiile imploziei sistemului sovietic, cât și participarea foștilor responsabili ai regimului, în unele țări (Polonia, Ungaria), la instaurarea noilor democrații (mai ales prin intermediul meselor rotunde din 1989), precum și revenirea democratică a foștilor responsabili comuniști la putere (Horn în Ungaria, Kwasniewski în Polonia etc.) au provocat o percepție socială tulbură a trecutului comunist²⁶.

Să luăm acum în considerare cazul relațiilor dintre polonezi și evrei în perioada celui de-al doilea război mondial. Este important să arătăm aici că între sfârșitul anului 1941 și sfârșitul anului 1942 majoritatea populației evreiești poloneze, adică două milioane de persoane, a fost asasinată de Germani (acțiuni ale *Einsatzgruppen*, ale diferitelor forțe de poliție, ale

---

²⁶ Cf. Georges Mink, Jean-Charles Szurek, *La Grande Conversion. Le destin des communistes en Europe de l'Est*, Ed. du Seuil, 1999, 320 p.

Wehrmacht-ului, uciderea în lagărele de exterminare). Numai în capitala poloneză, între iulie și septembrie 1942 sunt deportate din ghetto-ul din Varșovia către lagărul de la Treblinka 300 000 de persoane. Ce rămâne în memoria poloneză, a populației martoră la această crimă?

1. Gravitatea crimei este stabilită, deși a fost, prin încorporarea ei în antifascismul abstract, ocultată de-a lungul a 45 de ani de comunism: în Polonia, mai mult decât în U.R.S.S., dimensiunea ei concretă nu a fost explicată. Faptul că populația poloneză a fost martoră la crimă nu a devenit cu adevărat perceptibil în conștiința publică decât de zece ani încoace: de unde dificultățile de a înțelege disputa în jurul muzeului de la Auschwitz. Este de asemenea adevărat că, la fel ca și în Rusia, memoria poloneză era preocupată de alinarea propriilor ei răni.
2. Autorii crimelor sunt cunoscuți, deoarece ei provin din diferitele corpuri de represiune naziste. Însă ceea ce constituie aici o problemă este statutul de martor. Mărturiile poloneze nu spun mare lucru despre această învecinare cu populația evreiască, în vreme ce mărturiile evreiești menționează, dimpotrivă, dificultatea de mișcare în societatea poloneză, prompt acuzată de indiferență față de această crimă, ori chiar de a fi tras anumite foloase de pe urma ei. Desigur, generalizările sunt întotdeauna riscante, însă acesta este tonul general al memoriei evreiești în Polonia sub ocupația germană, care nu încetează să întrebe: "Ce-ați făcut cu casele noastre, cu cimitirele noastre?"
3. Această memorie a evreilor este preluată de memoria inteligenței catolice, după cum am spus mai sus. Însă de fiecare dată cu un anumit decalaj, cu o anumită întârziere. Răspunderea pe care ea trebuie să o asume este strivitoare,

iar anumiți intelectuali, acceptând dezbateră, au parcurs acest drum – Jan Blonski, de exemplu²⁷.

O memorie democratică nu trebuie nici să se înșele asupra doliului (să esențializeze crimele, să ia crimele drept o esență interșanjabilă), nici să se lase copleșită de căutările identitare (trecutul traumatizant acordă sens viitorului meu), nici să se preteze la intrigi politice (să utilizeze trecutul ca instrument politic). Ea trebuie să cunoască și să înțeleagă tragedia tuturor celorlalți. În definitiv, dacă există un punct *pozitiv* în această memorie globală care a dat năvală peste noi în acest sfârșit de secol, el constă în apariția unor legislații internaționale asupra crimelor contra umanității și a unor diplome de “drepturi ale omului” în universitățile noastre.

Traducere de Constantin Zaharia

---

²⁷ Acest articol a fost redactat înainte de declanșarea “scandalului Jedwabne”, după numele așezării a cărei populație evreiască a fost asasinată de populația poloneză pe 10 iulie 1941, în contextul intrării trupelor germane în Polonia orientală. Pornind de la acest caz, cartea universitarului american Jan Tomasz Gross *Sasiedzi [Vecinii]* a pus problema participării polonezilor la exterminarea concetățenilor lor evrei în timpul războiului, suscitând în Polonia o amplă discuție istorică, politică și morală. În plan istoric, rezultă că la șaiszeci de ani de la aceste evenimente noi descoperiri importante privind soluția finală sunt încă posibile: istoricii polonezi au arătat în cursul anului 2000-2001 că omoruri în masă asemănătoare celui de la Jedwabne au fost comise și în alte localități din estul Poloniei. În plan politic, cele mai înalte autorități ale Statului, precum și Biserica, și-au exprimat solemn căința în cadrul unei ceremonii de omagiere a victimelor, în prezența Președintelui Poloniei Aleksander Kwasniewski, care a avut loc la Jedwabne pe 10 iulie 2001. În plan moral, ceea ce a făcut obiectul unei discuții pasionate a fost chestiunea culpabilității unui popor-victimă, unui popor agresat în același timp de ocupantul german și de cel sovietic; această discuție a scos în evidență faptul că nici istoriografia perioadei comuniste, nici cea de după 1989 nu a studiat antisemitismul polonez din timpul războiului, în particular antisemitismul care s-a tradus prin crime.

Istorie contemporană și istorie recentă în România

FLORIN ȚURCANU

În România istoria contemporană s-a constituit ca un domeniu de studiu distinct în perioada comunistă. În anii '50 periodizarea și conținutul acestui domeniu au reflectat puternica presiune exercitată de modelul sovietic, conform căruia istoria contemporană universală era inaugurată de Revoluția bolșevică, fiind centrată, esențialmente, pe expansiunea mondială a comunismului. La mijlocul anilor '50, de pildă, cursul de istorie contemporană a României de la Facultatea de Istorie a Universității din București începea cu anul 1917¹, deși acesta nu adusese în istoria țării vreun eveniment fondator. Ideologul-șef, care a vegheat între 1947-1958 la păstrarea purității ideologice a producției istoriografice, Mihail Roller, apăra chiar ideea de a plasa începuturile istoriei contemporane a României la 23 august 1944, pentru a face să coincidă cât mai bine această perioadă a istoriei țării cu aceea a regimului comunist². În afara Institutului de Istorie patronat de Academia Română exista, în anii '50 o întregă rețea de instituții – Institutul de istorie al PMR, Institutul de Științe Sociale de pe lângă Comitetul Central al PMR, Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu”, etc.

---

¹ Țugu, Pavel, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, București, Ed. Ion Cristoiu, p. 133.

² *Idem*, p. 88.

– prin intermediul cărora ideologia oficială trebuia să-și asigure monopolul interpretării istoriei contemporane a României.

Spre sfârșitul guvernării lui Gheorghiu-Dej s-a răspândit în rândul istoricilor tendința de a propune anul 1918 ca început al istoriei contemporane a țării. Acesta nu era semnul unei emancipări a studiilor de istorie contemporană de sub dominația ideologică a Partidului Comunist. Valoarea propriu-zis euristică a acestei date nu putea fi pusă, în condițiile de atunci, înaintea valorii sale simbolice, singura care interesa factorii de decizie politică. Tendința către o nouă periodizare participa la fenomenul mai larg de „renaționalizare” progresivă a istoriei României sub controlul și în beneficiul partidului unic. În perioada regimului Ceaușescu, deși debuta cu 1 Decembrie 1918, istoria contemporană a României se desfășura tot în direcția „obiectivă” a instaurării și consolidării comunismului. „Naționalizarea” istoriei Partidului Comunist, mai ales a perioadei 1921-1945, prin situarea acesteia în descendența firească a unei istorii românești ce începea înainte de era creștină, a reprezentat axa „studiilor” de istorie contemporană de la sfârșitul anilor '70 și până la căderea lui Ceaușescu ³.

Complet supusă, prin practicile ei, stalinismului și, apoi, național-comunismului, istoria contemporană a României a existat, până în 1989 ca un instrument ideologic, mai grosolan sau mai subtil, și nu ca un domeniu de cercetare demn de acest nume. Accesul extrem de selectiv la documentele de arhivă și la presa scrisă din perioadele mai vechi era însoțit de cenzura și de autocenzura ideologică. Spre deosebire de studiul istoriei antice, medievale sau moderne, care trecuse printr-un proces de profesionalizare începând din secolul al XIX-lea, studiul istoriei contemporane nu a atins un nivel de

---

³ V. Considerațiile lui Lucian Boia în *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 1997, p. 76.

profesionalizare care să-i confere credibilitate și respectabilitate în lumea intelectuală. În perioada comunistă istoria contemporană nu putea nici visa să fie reprezentată de istorici având valoarea lui Emil Condurachi, Ion Nestor, Petre P. Panaitescu sau David Prodan. Pe de altă parte, puținele studii utilizabile, unele chiar remarcabile, consacrate istoriei contemporane a României înainte de 1989, au aparținut unor istorici străini precum Eugen Weber, Nagy-Talavera, Armin Heinen sau Francisco Veiga. Moștenirea pe care „istoria contemporană a României” practică în stilul „epocii Ceaușescu” a transmis-o, mult prea ușor, după 1989, este aceea a unei subordonări dublate de fascinație în fața autorității politice și a unei inerții originare în privința problematicii istoriografice, a surselor și a metodelor.

Cu toate că după 1989 importanța istoriografică a distincției cronologice între epocile modernă și contemporană s-a atenuat, valoarea simbolică a momentului 1918 s-a păstrat. Acesta este unul dintre principalele motive pentru care periodizarea istoriei contemporane a României nu a fost serios repusă în discuție în ultimul deceniu și nu va fi, foarte probabil, nici în viitorul previzibil. Din acest punct de vedere, 1918 reprezintă echivalentul românesc al anului 1789 care inaugurează istoria contemporană a Franței.

Locul pe care și l-a câștigat în memoria românilor perioada comunistă precum și numeroasele probleme de ordin istoric pe care această epocă le ridică împing deja către realizarea unui nou decupaj în chiar interiorul istoriei contemporane a țării. Acest nou decupaj nu presupune, însă, simpla revalorizare a unei borne cronologice, de pildă a anului 1945. El ar trebui să circumscrie raporturile pe care prezentul postcomunist le întreține cu ceea ce am putea numi un „trecut activ”, un trecut a cărui proximitate nu este doar cronologică, ci se exprimă mai ales prin integrarea sa în dezbaterile și chiar în confruntările

actualității. „Trecutul activ” nu coincide, așadar, cu ansamblul nediferențiat al memoriei colective a ultimelor decenii. El privilegiază anumite perioade, evenimente, personalități. Acumularea în ultimul deceniu a volumelor, articolelor și emisiunilor televizate referitoare la anii 1930-1960 sunt un indiciu cu privire la intervalul de timp în care se situează, astăzi, centrul de greutate al „trecutului activ” în România.

Ceea ce am putea numi „istoria recentă” a României rămâne, din punct de vedere cronologic, o parte a istoriei contemporane a țării. Centrată, însă, pe un „trecut activ”, ea poate să devină un domeniu distinct de studiu, cu o problematică specifică. Perioada comunistă se găsește în inima acestei istorii recente, tot așa cum regimul nazist este, în Germania, pivotul pentru „Zeitgeschichte”, iar dictatura lui Franco este epoca pe care se construiește, în Spania, „istoria timpului prezent”⁴. În România zilelor noastre domeniul trecutului activ depășește, însă, limitele cronologice ale regimului comunist. Din acest motiv, dar și din rațiuni documentare și tematice, „istoria recentă” a României nu se poate suprapune strict anilor 1945-1989. Inceputurile sale ar putea fi marcate nu de un eveniment inaugural, ci de o perioadă, cea a anilor '30.

Un prim motiv pentru alegerea acestei perioade l-ar reprezenta faptul că anii '30 fac încă parte dintr-o istorie cu martori⁵. Acest lucru era și mai evident în primii ani de după

---

⁴ Mercedes Villanova – « L'histoire du temps présent en Espagne », în « *Ecrire l'histoire du temps présent* », Paris, CNRS Editions, p. 89.

⁵ Pentru Danièle Voldman, Henri Rousso și alți reprezentanți ai domeniului cunoscut în Franța ca „histoire du temps présent”, importanța surselor orale este definitorie pentru a caracteriza acest teren distinct de cercetare în interiorul istoriei contemporane a Franței. V. Danièle Voldman – « La place des mots, le poids des témoins » și Henri Rousso – « La mémoire n'est plus ce qu'elle était », în « *Ecrire l'histoire du temps présent* », Paris, CNRS Editions, 1993.

1989. O limită cronologică superioară stabilită conform acestui criteriu este, evident, o limită mobilă. Prin însăși mișcarea ei, aceasta asigură, în permanență, una dintre legăturile esențiale care leagă prezentul de trecutul apropiat. Importanța surselor orale pentru istoria trecutului apropiat nu mai are nevoie să fie demonstrată. În perioada comunistă deficitul de informație fiabilă în legătură cu acest trecut îngăduise transmiterii orale a memoriei să joace un rol, desigur limitat, însă real, mai ales în mediile intelectuale românești. Era vorba îndeosebi de o memorie privată, centrată pe anecdotic și care contrazicea, în majoritatea cazurilor, discursul istoric oficial. Aceste caracteristici îi îngădeau șansele de a ieși din cercul unor grupuri restrânse.

După 1989 recursul la mărturiile orale ale celor care suferiseră persecuțiile comuniste sau care pur și simplu nu avuseseră niciodată dreptul sau posibilitatea de a se exprima public a devenit o practică generală și foarte mediatizată. Au ieșit, astfel, la iveală diferitele zone și straturi cronologice ale memoriei colective a societății: memoria lumii rurale și cea a mediilor intelectuale, memoria exilului și cea a deținuților politici, memoria perioadei interbelice și cea a colectivizării. Interesul pentru mărturiile orale a fost sporit de faptul că numeroase arhive private fuseseră confiscate sau distruse începând cu sfârșitul anilor '30, precum și de încetineala cu care deveneau accesibile fonduri importante din arhivele publice care interesează istoria contemporană.

Faptul că istoria anilor '30 este, încă, o istorie cu martori a contribuit la integrarea acestei perioade, de un deceniu încoace, în „trecutul activ” al societății. În cazul României, anii '30 par să reprezinte limita cronologică superioară a aceluși trecut apropiat care continuă să nu dea pace prezentului și a cărui memorie joacă un rol constant în diferitele dezbateri și confruntări politice sau culturale. Nici 1918, nici Primul Război

Mondial nu se bucură de o asemenea prezență în actualitatea post-comunistă. Atunci când, de exemplu, în campania electorală din 1990, unul dintre partidele politice românești a încercat să reactiveze memoria răscoalei țărănești de la 1907 cu scopul de a-și discredita adversarii politici, tentativa a dat unele rezultate, însă pe termen scurt.

În România, anii '30 reprezintă un fel de intersecție pentru diferitele teme ale memoriei colective. Aici, amintirea unei vieți culturale eferescente care n-a încetat să-i fascineze pe intelectualii români își dă întâlnire cu memoria ascensiunii politice a Gărzii de Fier și a progreselor antisemitismului. Coincizând cu domnia lui Carol al II-lea, anii '30 reprezintă o epocă privilegiată a memoriei monarhiei. Amintirea acestei domnii trimite atât la „boom”-ul instituțiilor culturale cât și la disoluția parlamentarismului pentru a se confunda, în final, cu memoria violenței politice, a dispariției României Mari și a șirului de regimuri represive pe care îl inaugurează însuși regele Carol .

Această perioadă, asupra căreia o parte a societății își proiectează astăzi nostalgiile sau întrebările legate de identitatea românească, apare ca timpul unei lumi pe care am pierdut-o. Este imaginea prin excelență a perioadei dinaintea comunismului, mai mult decât aceea a perioadei antebelice.

Reflecția istorică asupra anilor '30, asupra continuităților și discontinuităților dintre această perioadă și deceniile următoare trebuie să țină seama, în primul rând, de impactul fără precedent al politicului asupra societății românești în ultimii șaptezeci de ani.

Pe de o parte, istoricul nu poate trece cu vederea faptul că anii '30 reprezintă o perioadă de politizare intensă a imaginarului social românesc. Pe terenul politicului cresc atât temerile pe care le inspiră viitorul apropiat cât și speranțe noi

de mântuire colectivă. Mobilizarea politică și liniile de demarcație trasate după criterii politice se extind în toate grupurile sociale, inclusiv în rândurile țărănimii. Fenomenul mobilizării politice, pseudo-totalitare (regimul instaurat de Carol al II-lea în februarie 1938) sau totalitare („statul național-legionar”, regimul comunist), cel al violenței și represiunii politice, cel al partidului unic și al dominației sale ideologice, cel al cultului liderului suprem formează o punte de trecere care unește sfârșitul anilor '30 cu începutul anilor '50. Istoria autoritarismului carlist, cea a „statului național-legionar”, a regimului Antonescu și a stalinismului dejist nu formează, împreună, un bloc. Ele sunt, însă, curele de transmisie și amplificatoarele unui stil și a unor practici politice care au marcat un timp îndelungat viața cotidiană a românilor, comportamentele și modul lor de a gândi.

Pe de altă parte, interesul pentru istoria politică a anilor '30 nu este străin de semnificația politică pe care o acordăm noi, astăzi, acelei perioade. Interpretările opuse date de istoricii români anilor '30 și perioadei celui de al doilea război mondial reprezintă, în zilele noastre, punctul de plecare pentru un lung șir de divergențe care se prelungesc în interpretarea regimului comunist, a revoluției din decembrie 1989 și a primilor ani ai perioadei post-comuniste. Dacă aceste divergențe ar fi rezultatul unei atmosfere de dezbatere și de controversă istoriografică, s-ar putea spera în apariția apropiată a unor minime elemente de consens care ar face să progreseze cercetarea și reflecția.

Deosebirile de păreri dintre istoricii români în interpretarea perioadei 1930-1944 au, însă, mai degrabă o dimensiune politico-ideologică și morală decât o dimensiune propriu-zis istoriografică. Absența unui minim consens interpretativ asupra unora din cele mai sumbre aspecte ale istoriei anilor 1930-1944

(ascensiunea Gărzii de Fier, dezvoltarea antisemitismului, responsabilitatea autorităților române pentru persecuțiile și crimele cu caracter antisemit, alianța politică și militară a României cu Germania nazistă) se alimentează din uriașa confuzie de valori care s-a extins după 1989 în toate mediile sociale românești . Acest lucru a avut deja urmări îngrijorătoare în privința scrierii istoriei și a formării memoriei colective în ultimul deceniu. Unii istorici au putut astfel favoriza sau chiar participa direct la tentativele de reabilitare a naționalismului românesc cel mai agresiv care merg, adesea, mână în mână cu încercările de a edulcora memoria comunismului.

Astfel, reabilitarea mareșalului Antonescu, începută din vremea lui Ceaușescu și continuată în forță după 1989 este, de fapt, strâns legată de nostalgia autoritarismului politic și de relativizarea responsabilității statului român în deportarea și uciderea evreilor în perioada războiului.

Reabilitarea parțială sau totală a Gărzii de Fier ca mișcare naționalistă este strâns asociată în anii '90 cu refuzul democrației, al influenței culturale occidentale și cu denunțarea politicianismului și a corupției.

După 1989, critica domniei lui Carol al II-lea și a răsturnării regimului Antonescu la 23 august 1944 cu participarea decisivă a regelui Mihai I au putut furniza aparențele unei legitimități istorice pentru instaurarea „republicii” în 1947 și pentru propaganda politică antimonarhistă .

Pe un cu totul alt plan s-au situat, imediat după 1989, tentativele de restituire a unei memorii „integrale” a perioadei comuniste în numele condamnării morale a totalitarismului de stânga. Proiectul „Sighet”, numit astfel după una dintre cele mai infame închisori ale gulagului românesc precum și serialul de televiziune „Memorialul durerii” au fost centrate pe dezvăluirea ororilor represiunii din anii 1948-1964. Victimele

acesteia, dar și figurile unora dintre tortionari, au fost, astfel, aduse în primul plan al conștiinței publice. Primele surse, esențialmente orale, ale acestei istorii ascunse erau, înainte de toate, voci care denunțau un șir nesfârșit de brutalități și crime.

Condamnarea morală, pe deplin justificată, nu este, însă, suficientă pentru a aduce problema comunismului românesc pe terenul unei comprehensiuni propriu-zis istorice. Pe de altă parte, în ciuda eforturilor depuse, nici condamnarea comunismului, nici aceea a fascismului românesc nu joacă astăzi decât un rol relativ limitat în modelarea conștiinței civice a românilor. Acestea sunt două dintre motivele pentru care principalul scop al studierii „istoriei recente” a României ar trebui să fie istoricizarea acestui trecut care începe cu anii '30 și sfârșește cu ziua de ieri⁶. „Istoricizare” înseamnă o înțelegere complexă a trecutului și nu o relativizare a aspectelor celor mai condamnabile din istoria recentă a României. Miza ei ar fi „normalizarea” studierii istoriei ultimelor șapte decenii prin mutarea accentului pe problemele de metodologie și de critică a surselor. O cercetare bazată pe diversificarea și pe critica surselor, pe formularea de ipoteze limitate și susceptibile de a

---

⁶ Problema „istoricizării” trecutului recent al României se suprapune doar în parte cu aceea a istoricizării trecutului nazist al Germaniei, așa cum a fost ea definită de Martin Broszat într-un binecunoscut articol căruia i-a urmat o corespondență nu mai puțin importantă cu Saul Friedlander. Istoricizarea trecutului național-socialist, apărută de Broszat, ar trebui să se petreacă într-o societate care, după 1945, a făcut din condamnarea globală a istoriei nazismului piatra de temelie a unei noi civilizații politice. Condamnarea fără echivoc a fascismului și comunismului românesc nu formează, încă, o componentă esențială a conștiinței politice românești după 1989. V. Martin Broszat – „Pladoyer für eine Historisierung des Nationalsozialismus”, în *Merkur*, mai 1985 precum și „Martin Broszat /Saul Friedlander. A controversy about the Historicization of National Socialism”, în *Yad Vashem Studies*, XIX, Jerusalem, 1988, p. 1-47.

fi verificate empiric ar evita, de pildă, ca denunțarea antisemitismului sau a represiunii comuniste să se transforme într-un fel de ritual și ar arunca o nouă lumină asupra continuităților dintre perioada comunistă și cea postcomunistă. O astfel de cercetare este numai la începuturile ei.

Abia în ultimul deceniu istoricii români și, prin intermediul lor, opinia publică, au început să descopere o caracteristică bine cunoscută a istoriei contemporane, și anume abundența surselor. O abundență dezvăluită prin lenta deschidere a arhivelor, prin accesul liber la fondurile de presă, prin descoperirea potențialului documentelor cinematografice și al mărturiilor orale.

Descoperirea acestei abundențe documentare nu a fost, însă, însoțită de o critică și o interpretare a surselor pe măsură. Nici dezvoltarea facilităților moderne de inventariere, stocare și conservare a surselor, de publicare și de interogare a acestora nu pare să fi fost o prioritate a istoricilor și arhiviștilor români.

Mania secretului din perioada comunistă și avatarurile sale de după 1989, au făcut ca istoricul ce studiază ultimele șase-șapte decenii să fie adesea perceput ca un personaj care descoperă și reproduce documente în stilul jurnalistului specializat în investigații. Deși editarea surselor este una dintre cele mai tradiționale activități ale istoricului, interesul pentru documentele inedite a împins în ultimii ani către publicarea lor grăbită și dezordonată, inclusiv de către unii istorici. Alături de alte practici, acest lucru a favorizat estomparea liniei de demarcație dintre vulgarizarea și cercetarea istorică tocmai pe terenul istoriei recente. Pe de altă parte, mulți dintre istorici împărtășesc, laolaltă cu cititorii sau telespectatorii, convingerea naivă că noile surse, în special cele din arhive, ne dictează ceea ce trebuie, în sfârșit, să scriem. Ei au cel mai puțin dreptul să ignore adevărul elementar pe care-l amintea Reinhart

Koselleck atunci când spunea că „izvoarele nu fac, pur și simplu, ca o povestire să devină Istorie”⁷.

Din toate aceste motive inventarierea surselor și dezvoltarea reflecției asupra utilizării și publicării lor reprezintă principala prioritate metodologică și etică în istoria recentă a României.

De respectarea acestei priorități depinde dezvoltarea noilor direcții de cercetare pe care le favorizează însăși natura documentelor devenite accesibile în ultimii ani. Studiarea colectivizării și a deportărilor din anii 1949-1964 deschide calea către apariția unei istorii a cotidianului în care acțiunea ideologiei și a represiunii politice asupra vieții de fiecare zi să poată fi mai bine evaluate.

La intersecția dintre istoria politică și cea a mediilor culturale, valorificarea noilor surse, în special a arhivelor și a mărturiilor orale, face posibilă apariția unei istorii a intelectualilor care să nu se limiteze la o istorie a ideilor, ci să reconstituie biografii și istorii de grup demult așteptate.

Interesul pentru modurile de formare și exprimare ale memoriei individuale și colective prefigurează deja o direcție de cercetare distinctă care-și caută metodele și legitimitatea intelectuală.

Istoria exilului românesc, ale cărei începuturi se situează în ajunul celui de al doilea război mondial, promite, de asemenea, să devină un nou domeniu, dintre cele mai interesante, dar și mai dificile ale istoriei recente.

Menționarea unor domenii de cercetare aflate în curs de constituire, și care nu au rădăcini înainte de 1989, ar putea continua. Maturizarea și diversificarea lor, ca parte a istoriei recente a României, depind și de un alt factor, aproape cu totul absent în studiul istoriei contemporane așa cum era el

---

⁷ Reinhart Koselleck – *Le futur passé. Contribution à une sémantique des temps historiques*, Paris, Editions de l'EHESS, 1990, p. 185.

practicat în perioada comunistă: colaborarea intelectuală dintre istoricii români și colegii lor străini. Presiunile ideologice care au dominat cercetarea trecutului recent al României și consecințele pe care acestea le au încă, au întreținut o izolare intelectuală mult mai evidentă decât în cazul altor domenii istoriografice. Chiar și astăzi, contactele profesionale, atunci când au loc, se stabilesc, de obicei, pe terenul cercetărilor punctuale de istorie românească realizate de savanți străini risipiți în câteva țări din Europa și în S.U.A. Dacă înnoirea metodologică și deontologică trebuie să caracterizeze domeniul istoriei recente a României, aceasta presupune și stabilirea unui dialog care să nu privească mereu, în mod direct, istoria țării noastre. Anul 1989 a dat un imbold fără precedent internaționalizării studiilor istorice, mai ales pe terenul istoriei contemporane. Accesul la arhivele epocii comuniste în răsăritul Europei, modul în care s-au format și trebuie utilizate aceste arhive, revenirea în forță a memoriei ignorate sau înăbușite a oamenilor, noile perspective pentru practicarea istoriei comparate la scara unor regiuni ale Europei sau chiar a întregului continent reprezintă tot atâtea obiecte de reflecție comună care, de un deceniu încoace, transcend limitele istoriografiilor naționale. Integrarea în câmpul acestei reflecții internaționale, cu toate exigențele sale, este o condiție esențială pentru profesionalizarea istoriei recente a României și pentru precizarea domeniului său specific.

II. Episoade ale istoriei secolului XX

Între Est și Vest. Limitele/Limite ale unificării¹

JÜRGEN KOCKA

“Unificarea” este o temă ce poate fi abordată în moduri foarte diferite și sugerează asociații de tot felul. Mă voi opri aici asupra raporturilor dintre germanii din est și vest, precum și asupra dificultăților apărute în procesul unificării celor două țări. Voi stăruii cu precădere asupra rolului conștiinței istorice, al memoriei - o conștiință istorică și o memorie divizate și înrudite în același timp. Aș adăuga faptul că relațiile dintre Germania de vest și cea de est pot constitui, în unele privințe, un model pentru analiza raporturilor dintre vestul și estul european în ansamblu. Îmi propun să ating această problemă spre finalul articolului.

O conștiință istorică scindată

“Cine a jucat rolul hotărâtor în înfrângerea Germaniei în cel de-al doilea Război Mondial?”, întreba, printre altele, un

---

¹ Acest text, preluat din *East Central Europe – L'Europe du Centre-Est. Eine wissenschaftliche Zeitschrift*, vol. 27, part 1, 2000, este o versiune ușor modificată a contribuției prezentate de autor la conferința *Est e Ovest nella ristrutturazione europea del primo e del secondo millenio* [East and West in a Restructured Europe at the Turn of the First and of the Second Millennium], organizată de Collegium Budapest/Institute of Advanced Study în colaborare cu Accademia d'Ungheria di Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, Ecole française de Rome, Accademia Polacca di Roma și Istituto Polacco di Roma, care a avut loc la Roma, 15-16 Aprilie 1999. Mulțumim autorului și revistei pentru permisiunea de a-l republica.

sondaj de opinie din 1995, care își propunea să exploreze imaginea despre trecut a germanilor din vest și est. 69% dintre vest-germani au ales răspunsul "Statele Unite ale Americii", în vreme ce 87% dintre estici au numit Uniunea Sovietică. Sondajul a pus în lumină și alte diferențe de același tip: de pildă, 91% dintre vest-germani considerau că înființarea Republicii Federale Germane în 1949 fusese o decizie corectă, părere împărtășită de numai 43% dintre germanii din est. În timp ce confiscarea terenurilor marilor proprietari din est după 1945 era retrospectiv aprobată de majoritatea esticilor chestionați, numai 15% dintre vest-germani aveau o poziție favorabilă reformei agrare.

Invitați să-și spună părerea despre perioada național-socialistă, atât est-germanii cât și vest-germanii au în general o atitudine la fel de critică. Dar, în timp ce în viziunea celor mai mulți vest-germani despre societatea în care trăiesc dictatura nazistă a devenit un criteriu negativ central în raport cu care propria lor societate este evaluată, în memoria și conștiința istorică a est-germanilor ea nu pare să joace același rol central și formativ. Pentru est-germanii chestionați, episodul cel mai dezastruos al perioadei naziste este războiul purtat de Hitler în Europa răsăriteană și devastările pe care el le-a produs. De cealaltă parte, germanii din vest aleg o altă variantă de răspuns, anume genocidul evreilor din Europa.

După mai mult de patruzeci de ani în care cele două națiuni au trăit istorii diferite și la un deceniu de la unificare, s-au conturat diferențe profunde între conștiința istorică a est-germanilor și vest-germanilor, în special în ceea ce privește istoria contemporană. Cele două părți constitutive ale unei societăți acum unite sunt încă departe de a avea o raportare comună la trecutul lor scindat.

Divergențe dintre cele două Germanii se pot observa și în alte privințe. Unele dintre acestea s-au accentuat în anii din urmă, mai degrabă decât să se atenueze.

Câștiguri și pierderi în procesul de unificare

Retrospectiv, pare remarcabil faptul că în 1990, decizia de unificare a Germaniei a fost luată fără întârzieri sau dispute publice semnificative. Cu câteva excepții de ambele părți, clasa politică, majoritatea intelectualilor și populația în general s-au pronunțat fără ezitare în favoarea unificării celor două Germanii, în special după ce est-germanii votaseră în acest sens în luna martie. O dezbateră importantă privind modalitățile și sensul unificării a avut însă loc în vara lui 1990. Ea urma să stabilească dacă unificarea avea să se realizeze pornind de la articolul 146 din Legea fundamentală (*Grundgesetz*) a Germaniei de Vest care prevedea, în cazul unificării, elaborarea unei noi constituții și consultarea cetățenilor asupra ei, sau dacă unificarea avea să se petreacă în conformitate cu articolul 23, care făcea posibilă alipirea Republicii Democrate Germane la Republica Federală Germană fără a modifica constituția celei de-a doua.

Dacă unificarea s-ar fi desfășurat conform articolului 146, procesul s-ar fi prelungit, iar rezultatele lui ar fi fost incerte. S-ar fi deschis, poate, posibilitatea constituirii, prin fuziunea celor două părți, a unei noi Germanii, un fel de "compromis" între RDG și RFG. Această soluție era susținută de o minoritate de stânga, dar respinsă de majoritate. Unificarea germană trebuia să se realizeze rapid, și ea s-a realizat conform articolului 23; astfel, ordinea constituțională apuseană nu era schimbată, ci extinsă către est.

Această dezbateră și consecințele ei au avut o importanță crucială.. Nu doar din punct de vedere constituțional, ci în

aproape toate privințele, unificarea a fost concepută ca o extindere, cu adaptări minime, a ordinii interne din Germania Federală în Germania Democrată. Germania unificată nu avea să devină o entitate nouă, ci o Germanie Federală lărgită. Așa s-a întâmplat oare?

Nici numele- Republica Federală Germană, nici drapelul sau imnul național nu au fost schimbate. A apărut, e drept, o transformare importantă, cu o puternică încărcătură simbolică: Germania urma să fie condusă de la Berlin, în loc de Bonn. Însă decizia de a reda Berlinului rolul său de capitală se întemeia pe un articol din Legea fundamentală vest-germană, adoptată în 1949. Legea fundamentală a Germaniei occidentale și pluripartidismul vest-german au fost extinse cu succes asupra estului, asigurând continuitatea actului politic. Au survenit, totuși, trei modificări notabile.

În primul rând, în anumite *Länder* est-germane au fost întocmite constituții regionale, mult mai amănunțite decât cele după care se conduc provinciile apusene. Acestea includ definiții mai ample și mai detaliate ale drepturilor fundamentale ale cetățenilor, în special ale celor de natură economică și socială, și fac posibil recursul la referendum pentru un număr mai mare de decizii politice.

În al doilea rând, echilibrul dintre drepturile landurilor și autoritatea guvernului central s-a modificat întrucâtva în favoarea guvernului federal.

În al treilea rând, deși partidele vest-germane s-au extins către est, ele n-au reușit încă să prindă rădăcini în societate. Numărul de membri de partid și procentul de prezentare la vot sunt mai scăzute în est, unde, în plus, partidele nu găsesc întotdeauna candidați în număr suficient, mai ales pentru alegerile locale. Germanii din est par mai puțin dispuși decât cei din vest să răspundă noii situații printr-un angajament stabil,

care să depășească sfera privată. Nu e deocamdată limpede cum va fi stimulată implicarea civică a est-germanilor.

Partidul Liber Democrat (PLD) de pildă, are un ascendent extrem de slab și o influență mai curând periferică în est. În schimb, în timp ce unul din cinci votanți est-germani sprijină Partidul Socialismului Democratic (PDS), succesorul fostului partid comunist, aceeași formațiune primește în vest mai puțin de unu la sută din voturi. PDS este un partid regional, ce reflectă tradiții, dezamăgiri și insatisfacții specifice germanilor din est, și el nu va dispărea prea curând. Cu alte cuvinte, în ciuda unei continuități de fond, guvernarea și organizarea formațiunilor politice au evoluat față de 1990; diferențele politice dintre regiuni s-au accentuat, partidele mari trebuie să găsească soluții pentru fragmentarea continuă a opiniei publice, actul guvernării a devenit mai anevoios, iar tendința sistemului politic către auto-blocare s-a agravat.

În 1990, ordinea economică occidentală a fost brusc introdusă în Germania de Est. Germania a devenit de fapt o piață unică, având același cadru legislativ și aceeași monedă, înainte de a proceda la reconstituirea unității statale și la unificarea constituțională. Privatizarea a avansat în Germania de Est mai rapid decât în orice altă țară fostă comunistă. Producția a crescut, la fel nivelul de trai. Ordinea economică vest-germană a fost adoptată cu succes în est, însă graba cu care învățăcelul est-german a trebuit să asimileze lecția a avut și consecințe nefaste. Mai mult de o treime din locurile de muncă - peste 3 milioane - s-au desființat între 1989 și 1993, conducând la o rată a șomajului fără precedent. Cei care au avut șansa de a-și păstra locurile de muncă au trecut prin experiența reorganizării din temelii a instituțiilor. Cerințele diferitelor posturi au fost reformulate. Tot mai multe funcții de conducere au fost preluate de vest-germani; reevaluată după criterii occidentale, calificarea individuală a fost de multe ori

depreciată. Esticii erau mai frecvenți în situația de a aluneca către treptele inferioare ale ierarhiei decât de a fi promovați. La toate acestea s-a adăugat colapsul demografic: între 1989 și 1993, rata căsătoriilor și natalitatea au scăzut în Germania estică cu mai mult de 60 de procente. Un regres de o asemenea amploare este un fapt istoric extrem de rar; doar cele două Războaie Mondiale oferă exemple comparabile.

Motivele colapsului economic din est sunt, în esență, destul de limpezi. Productivitatea economiei estice era mult inferioară celei apusene; evaluate potrivit standardelor apusene firmele est-germane sufereau de un exces de personal. De cealaltă parte, companiile vest-germane nu funcționau la capacitate maximă, putând oricând să mărească producția pentru a satisface necesitățile clienților din est. Dacă productivitatea industriei est-germane a crescut lent și ea nu a reușit încă să atingă media vestică, salariile est-germane s-au majorat rapid. În plus, cursul de schimb din 1990, când est-germanii puteau schimba o unitate din șubreda lor monedă pe o solidă marcă vest-germană, nu a avut darul să stimuleze competitivitatea industriei est-germane.

În 1993-1994, aceste tendințe au părut să-și schimbe cursul. Rata șomajului s-a stabilizat. Indicii de creștere economică i-au depășit pe cei vest-germani, iar cifrele demografice au revenit la normal. Totuși, în ultimii cinci ani, efortul estului de a recupera distanța față de vest nu a mai dat rezultatele scontate. Decalajul economic dintre est și vest s-a mărit din nou în anumite privințe. Cele 20 de procente din populația Germaniei care trăiesc în landuri estice contribuie cu doar 10% din produsul intern brut. Șomajul a rămas mult superior în est: aproape 20 la sută, față de nici 10 la sută în vest. Nivelul de trai al esticilor a crescut vizibil, salariul mediu ajungând la 80% dintr-un salariu vest-german, dar estul nu poate progresa prin propriile puteri: e limpede că modesta sa prosperitate

depinde de un transfer constant de resurse din vest, de ordinul a 150-180 miliarde de mărci (bani publici) pe an. Datoria publică a guvernului federal, a landurilor și a autorităților locale s-a dublat și a continuat să crească în ultimii zece ani, în timp ce impozitele și taxele au depășit nivelul pe care îl aveau în RFG înainte de 1990.

Deocamdată, aceste discrepanțe nu au dat naștere la proteste, deși în vestul țării se fac auzite remarci răutăcioase despre *Fass ohne Boden*, "butoiul fără fund" și despre faptul că *Ossis* ar trebui să înceapă să-și poarte singuri de grijă. Cât despre reacțiile est-germanilor, sondajele arată că 55% dintre ei cred că o duc mai bine acum decât înainte de 1990, 20% sunt de părere că o duc mai prost, în vreme ce 25% nu văd vreo schimbare ca urmare a unificării. Pe fondul marilor speranțe din 1990 și prin comparație cu standardul vest-german, fără a mai aminti dificultățile reale ale unificării, esticii nu par prea satisfăcuți de rezultatele acestui proces: 78% dintre ei cred că guvernul federal nu ia suficiente măsuri pentru uniformizarea nivelului de trai din diferitele regiuni ale Germaniei. Trei din patru est-germani se consideră "*cetățeni de categoria a doua*" (*Bürger zweiter Klasse*). Acest sentiment de frustrare pare să se fi accentuat în ultimii ani; el este, în orice caz, mai clar exprimat.

Vesticii și esticii continuă să citească ziare diferite. Topurile vânzării de carte continuă să fie diferite. Câștigarea campionatului național de fotbal - o problemă de importanță vitală pentru națiune, nu mai e nevoie s-o spunem - se decide în continuare în vest. De asemenea, există diferențe semnificative în raportarea esticilor și vesticilor la sistemul politic. Majoritatea esticilor consideră că extinderea ordinii politice apusene s-a întemeiat pe o decizie justă, dar, în chestiunile ce decurg de aici, opiniile lor se îndepărtează de cele ale vest-germanilor. De pildă, întrebați dacă ordinea

democratică actuală din Germania este forma optimă de guvernământ (*Staatsform*), 80% dintre vest-germani față de numai 30% dintre est-germani răspund afirmativ. În probleme sociale și economice, est-germanii pretind mai mult de la guvernanți decât vest-germanii. Ei par să prețuiască egalitatea mai mult decât libertatea individuală și au, retrospectiv, o atitudine mai favorabilă socialismului, cel puțin în principiu.

Se consideră oare germanii din est și vest cetățenii aceleiași națiuni? În 1990, coeziunea celor două părți s-a dovedit suficient de solidă pentru a sprijini, sau cel puțin pentru a tolera, fără controverse însemnate, o politică fermă de unificare națională. Aceasta s-a bucurat de mai mult sprijin printre est-germani, cărora unificarea le părea calea cea mai scurtă către o ameliorare a situației economice și sociale. Dar un sondaj din 1995 arăta că vest-germanii se consideră "germani pur și simplu" într-o proporție mult mai mare decât esticii. 42% dintre est-germani și doar 9% dintre vest-germani își subliniază identitatea regională, referindu-se la ei înșiși ca *eher als Ost-Deutsche*, respectiv *eher als West-Deutsche*.

Este istoria un factor explicativ suficient de relevant?

Am putea discuta și alte diferențe între estul și vestul Germaniei, de pildă cele legate de opțiuni confesionale și de participarea la viața religioasă. Dar cum explicăm aceste deosebiri și ce ne spun ele? Voi insista în continuare asupra modurilor distincte de raportare la trecut și asupra problemelor conștiinței istorice, cele două teme conexe care au constituit punctul meu de pornire.

Interpretarea curentă explică diferențele enumerate mai sus prin cele patru decenii de istorie scindată. Într-adevăr, predarea istoriei, instrumentalizarea politică a istoriei, cultura istorică au fost foarte diferite în Republica Federală și în Republica

Democrată Germană. Să luăm drept exemplu abordările diferite ale perioadei național-socialiste. În vest, "reconcilierea cu trecutul" (*Vergangenheitsbewältigung*) are o istorie discontinuă. Răstimpuri de amnezie parțială și eschivă au alternat cu valori de istorie auto-critică și comemorare publică. Tema a suscitat multe dispute, impulsionând cercetarea și efortul pedagogic. În prelungirea ei au reapărut conflicte dureroase, probleme nesoluționate și paradoxuri izbitoare. Totuși, trebuie spus că prin anii '80 și '90 epoca național-socialistă a căpătat un loc statornic în memoria vest-germanilor, în cunoașterea lor colectivă de sine, fiind resimțită ca o povară, dar o povară pe care societatea o poate întoarce în avantajul său făcând din ea un punct de referință negativ prin prisma căruia pot fi evaluate reușitele și progresele Republicii Federale.

În Germania de Est reconcilierea cu trecutul nazist a debutat cu o intensitate mai mare decât în vest. Ea pornea, fără îndoială, de pe poziții diferite. Mă voi opri aici asupra unui singur aspect. Conceptul marxist-leninist de "antifascism" a devenit progresiv un reper în abordările est-germane, în cercetarea academică și în manuale, ca și în discursurile oamenilor politici sau în comemorările publice. Conform acestei poziții, răspunderea pentru fascismul german revenea elitelor: industriașilor, marilor oameni de afaceri, proprietarilor de terenuri și ofițerilor de rang înalt. De cealaltă parte, "poporul", oamenii de rând și în special muncitorii erau în mare măsură victimele inocente ale represiunii, manipulării și puterii de seducție conducătorilor. Indiscutabil, Germania socialistă se eliberase de influența și controlul exercitat de elite; acestea au fost expropriate, izolate și expulzate. O mare parte emigraseră în vest. Pe acest considerent, Republica Democrată Germană se proiecta în afara descendenței celui de-al Treilea Reich, cu toate răspunderile pe care aceasta le-ar fi presupus, iar cetățenii ei nu erau încurajați să conceapă moștenirea apăsătoare a Germaniei

naziste ca pe o parte a propriei istorii. Ei n-au fost încurajați să se refere la crimele naziste ca fiind “ale noastre”. Ei au fost învățați, desigur, să identifice nazismul cu o epocă a răului, dar un rău cum nu se poate mai străin de miezul istoriei lor.

Asta ne ajută să înțelegem ponderea diferită acordată perioadei naziste în conștiința istorică a vest-germanilor, respectiv a est-germanilor. Într-un mod similar se pot explica și alte deosebiri între germanii din est și cei din vest. Moștenirea celor patru decenii de istorie scindată se face încă simțită în atitudinile și valorile unora și celorlalți.

Dar nu totul se explică astfel. Asemenea interpretări nu ar putea da seama de faptul că anumite diferențe între est și vest ce țin de atitudine și mentalitate, au devenit mai acute în ultimii ani, de faptul că est-germania critică tot mai răspicat elemente fundamentale ale sistemului federal, sau de faptul că divergențele sunt mai stridente în rândurile generației tinere. În 1990 est-germania erau de acord în proporție de 77% cu principiile economiei de piață; în prezent, acest număr a scăzut la o treime. În 1990, numai 19% dintre ei considerau “în regulă”, sau cel puțin “suportabil”, fostul regim din RDG, dar acum procentul a depășit o treime. Critica acerbă, chiar respingerea sistemului capitalist, a “materialismului” și “mercantilismului” din Republica Federală, cu “inechitățile ei sociale” și deriva reperelor morale, sunt acum formulate de intelectualii est-germani mai des decât în urmă cu câțiva ani. Sondajele înregistrează un scepticism masiv față de trăsăturile fundamentale ale sistemului politic, în special în segmentul de vârstă sub treizeci de ani.

Aceste date par să indice că pentru a înțelege tensiunile curente dintre estul și vestul Germaniei nu e suficient să ne raportăm la lunga istorie a împărțirii Germaniei de până la 1990; este de asemenea necesar să luăm în calcul scurta istorie a unificării, de după 1990. Neîndoielnic, imaginea asupra

trecutului influențează comportamentul curent. Dar experiențele și nevoile curente influențează, la rândul lor, imaginea asupra trecutului.

Să încercăm să aflăm care sunt aceste experiențe și nevoi. În primul rând, procesul de unificare a dezamăgit așteptările multor germani, încurajate de discursul politic din preajma scrutinului privind unificarea din 1990. În al doilea rând, unele dintre cele mai supărătoare aspecte ale capitalismului, în special șomajul, au devenit mai pronunțate și mai evidente în ultimii șapte ani. În al treilea rând, inegalitățile dintre germanii din vest și cei din est continuă să rămână puternice și vizibile, tot mai greu de acceptat ca firești de către est-germani. Nu trebuie, totuși, să uităm asimetria mai sus amintită dintre est și vest, ca fiind parte constitutivă a procesului de unificare. Proiectul reîntregirii Germaniei viza extinderea ordinii apusene în est. Acesta a fost, în mare, traseul unificării. Prin urmare, germanii din est s-au aflat în situația de a accepta ordinea apuseană, de a fi obiect al schimbării, mai curând decât subiect al ei. Ei trebuiau să se transforme și să se adapteze unor reguli fixate de altcineva, unor modele și criterii străine, adică vestice. Un adânc sentiment al devalorizării, al dependenței, al rolului subaltern s-a intensificat astfel de-a lungul anilor. Germanii simt acum prețul unificării, în varianta care a fost aleasă. E totuși greu de spus dacă alte opțiuni ar fi fost practicabile.

Unificarea Germaniei se dovedește a fi un proces îndelungat și dureros, a cărui încheiere e încă departe. Republica Federală Germană este în prezent mai cuprinzătoare teritorial decât era acum zece ani. Dar ea este, în același timp, mai eterogenă, mai puțin puternică și susținerea publică pe care se pot bizui măsurile politice e mai puțin fermă. Dificultățile ei interne s-au înmulțit, în vreme ce comunitatea internațională pretinde ca noua Republică Federală Germană să joace un rol mai activ și

să preia mai multe responsabilități decât își asuma fosta Republică Federală în perioada dinainte de 1989-1990.

Scindare și integrare din perspectivă istorică

“Est” și “vest” sunt concepte relative, al căror sens se schimbă o dată cu trecerea de la o zodie politică la alta. Din anumite puncte de vedere, ele înseamnă acum mai puțin decât însemnau în vremea Războiului Rece. Identitatea colectivă în fosta Republică Federală depindea în parte de o delimitare netă de blocul estic, inclusiv de “frații” est-germani. La rândul său, discursul oficial al identității est-germane se întemeia pe distincția față de vest, acesta din urmă cuprinzând Germania apuseană. Demarcația geografică, consecință a Războiului Rece, era inextricabil legată de modul în care se autodefineau cele două Germanii. Astăzi, conceptele de “est” și “vest” și-au pierdut în mare măsură rolul de coordonate ale imaginii despre sine a germanilor.

Deși Războiul Rece a exacerbât sciziunea dintre estul și vestul Europei după 1945, distincția est/vest e una mult mai veche. Istoria modernă i-a adăugat noi semnificații. În cursul secolelor al XVIII-lea, al XIX-lea și al XX-lea, colonialismul și imperialismul, expansiunea comercială și industrială, progresele în domeniul constituțional și al garantării libertăților, procesul de constituire a națiunilor și emanciparea națională, evoluția culturii și civilizației, s-au produs în moduri care indică o divergență tot mai accentuată între estul și vestul Europei.

Vreme îndelungată Germania și-a văzut locul undeva între estul și vestul Europei, concepție mărturisită de constituția, cultura și diplomația germane în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. “Desprinderea Germaniei de vestul Europei”, ceea ce s-ar putea numi “a treia cale” a

Germaniei (*Deutsche Sonderweg*) între est și vest, și-a atras mai puține elogii decât critici din partea istoricilor.

Lucrurile s-au schimbat acum. Așa cum remarca Wolf Jobst Siedler, Stalin a determinat reorientarea bruscă a Germaniei către vest. Învinsă în cel de-al doilea Război Mondial, Germania a pierdut teritoriile estice prin acordurile semnate de aliați în 1945. În perioada Războiului Rece, Republica Federală a fost cooptată în alianța apuseană. În decursul a patruzeci de ani, Republica Federală Germană a edificat o economie, o constituție și o cultură care o califică drept o țară occidentală relativ normală. Aceasta a fost marea reușită, și marea șansă, a Republicii Federale până în 1989. Liniile de forță ale acestei "*Westorientierung*" au rămas la fel de stringente și după 1990; mai mult, alăturându-se Republicii Federale, est-germanii au validat linia urmată de Germania apuseană. Unificarea nu a produs vreo schimbare a direcției politice, ea nu a determinat o reformulare a identității germane echivalentă cu revenirea la *Sonderweg* între est și vest. Spun acest lucru cu un anume sentiment de ușurare.

În același timp, relevanța distincției est-vest în contextul unei Europe văzute ca întreg s-a diminuat. Nu trebuie să uităm rolul Revoluției franceze în separarea istoriei vest-europene de cea a Europei Centrale și de Est. Revoluția rusă și consecințele ei au adâncit, la rândul lor, sciziunea europeană. Al doilea Război Mondial și Războiul Rece au avut același efect de polarizare a Europei, împărțind continentul în două tabere foarte diferite și ostile.

Efectul revoluțiilor din 1989 a fost însă unul contrar. Pentru prima dată în 200 de ani ele au creat condițiile pentru ca distincția est-vest să devină mai puțin relevantă și să piardă din forța sa structurantă. Pentru prima dată în 200 de ani a apărut astfel prilejul edificării unei Europe care să nu mai fie

marcată de disjunția est-vest, unei Europe care ar fi – în acest sens - unificate, fără a fi însă uniformă. E un proces în plină desfășurare, al cărui rezultat e încă dificil de întrevăzut.

Nu sunt adeptul ideii că unificarea germană poate servi drept model al integrării europene. Dați-mi voie să reiau pe scurt principalele aspecte ale unificării Germaniei: ea s-a realizat, esențialmente, prin extinderea înspre est a ordinii vest-germane, fără ca aceasta să suporte modificări. Unificarea germană a avut loc în condițiile unei pronunțate asimetrii între vest și est. Unificarea a contribuit la reforma sau cel puțin ameliorarea sistemului în ansamblul său, din punct de vedere politic, social sau economic.

Oricare ar fi modalitățile ei practice, unificarea europeană trebuie să fie mai mult decât o prelungire estică a ordinii occidentale. Trebuie să sperăm în emergența a ceva nou și benefic. Să luăm drept exemplu structura Uniunii Europene. În vederea extinderii ei către est, actualul sistem decizional al Uniunii trebuie schimbat. Vor trebui concepute noi forme de cooperare politică, economică și intelectuală, în care Europa apuseană va trebui să-și asume rolul de partener, chiar dacă acest rol va rămâne unul influent și decisiv. Dacă proiectul unificării germane era acela de a nivela inegalitățile interne, nu e nici necesar, nici recomandabil ca integrarea europeană să urmărească un asemenea scop. Integrarea europeană trebuie să fie compatibilă cu un înalt grad de eterogenitate.

Traducere de Mihnea Mircan

Contrarevoluția

ISTVÁN RÉV

Pe 28 noiembrie 1994 Curtea Supremă a Republicii Ungare a dat în ședință publică soluția definitivă într-un caz ce fusese deschis în urmă cu șaptezeci și trei de ani. Curtea a menținut sentința pronunțată de Tribunalul Curții Supreme al Consiliului Popular al Republicii Populare Ungare în 1957, care îl condamnă la moarte pe Mihály Francia Kiss pentru crime de război și alte acte criminale. Dosarul fusese redeschis în urma recursului introdus de fiica îndurerată a lui Francia Kiss. În condițiile în care Codul de procedură penală acordă dreptul la un singur apel și cum deciziile Curții Supreme sunt irevocabile în cazuri criminale de acest tip, procedura judiciară ce începuse în vara anului 1921 și continuase intermitent până la finele lui 1994 a fost în cele din urmă încheiată¹.

În august 1921 Albert Vári, Procuror regal adjunct și Péter Kovács, procuror, au fost însărcinați de Ministerul de Justiție

---

¹ Desigur, procesul acestui terorist “alb” nu este cea mai îndelungată procedură juridică din istorie. Conform unor date de arhivă, “după constituirea statului Israel și inaugurarea Curții Supreme din Ierusalim, zeci de prelați creștini au stăruit pe lângă Președintele Smoira să dispună rejudecarea lui Isus de către Curtea Supremă, succesoare a Marelui Sanhedrin din vremea stăpânirii romane, astfel încât nedreptatea care i se făcuse să poată fi îndreptată”. A se vedea Asher Maoz, *Historical Adjudication: The Kastner Trial and the Commission of Inquiry into the Murder of Arlosoroff*, Mimeo, 1998, p. 1. Președintele Curții Supreme a remis solicitarea Procurorului General, care a inițiat o anchetă amănunțită. Rezultatele anchetei au fost publicate în volumul *The Trial and Death of Jesus*, New York, 1967.

să întreprindă o anchetă în cazul unor omoruri și altor atrocități comise între 1919 și 1921 în regiunea dintre Tisa și Dunăre. Ancheta a fost însă suspendată de Governorul Horthy, venit la putere în 1919, după înfrângerea Primei Republici Sovietice Ungare. Acesta a amnistiat toate crimele inspirate de “ardoare patriotică” săvârșite între 1919 și 1921. Detașamentele paramilitare au fost beneficiarii imediați ai acestui act de clemență, care viza în mod specific nenumăratele omoruri comise de așa-numita “jandarmerie suplimentară” a lui Iván Héjjas după vara 1919. Ancheta procuraturii din 1921 a emis un singur cap de acuzare împotriva lui Mihály Francia Kiss (în pofida faptului că numele său apăruse și în conexiune cu alte crime), anume, uciderea unui comerciant din Pusztamérges, Vilmos Kalmár, în pădurea de lângă Orgovány, pe 6 iunie 1920. Procesul fusese intentat de către rudele victimei. Mihály Francia Kiss nu și-a negat vinovăția, dar deși probele păreau să scoată din discuție “ardoarea patriotică”, indicând mai curând tâlhărie și omor, amnistia acordată de guvern a pus capăt anchetei judiciare². (Atunci s-a produs episodul memorabil în care judecătorul a rostit cuvintele “Dumnezeu să te binecuvânteze, Mihály!” către acuzatul care se îndepărta, amenințând că îi va ucide pe cei ce-l dăduseră în judecată³.)

La 13 mai 1947, după încheierea celui de-al doilea Război Mondial, Tribunalul Popular din Budapesta i-a condamnat la moarte pe Iván Héjjas și acoliții săi. (De fapt, în absența lui Iván Héjjas, au fost condamnați Zoltán Babiczki și alți câțiva.) Mihály Francia Kiss, acuzatul cu No. LXII, a fost condamnat la moarte prin spânzurare, *in absentia*⁴.

² Arhiva orașului Budapesta (BFL) B. XI 1798/ 1957-9. BFL-VII. 5.e/ 20630/III/49. P.17.

³ Biroul Procuraturii, Budapesta. BÜI 638/1957 (BFL 1798/57/I)

⁴ În afară de Mihály Francia Kiss, Iván Héjjas, conducătorul jandarmeriei suplimentare a fost și el condamnat la moarte în contumacie.

Avocatul care îi reprezenta pe opt dintre inculpați a depus o petiție prin care contesta caracterul politic al crimelor anchetate. El susținea că "atunci când două forțe se confruntă cu o asemenea intensitate încât singura soluție pentru a-și atinge scopurile este, în convingerea lor, recursul la violență, actul terorist și lupta deschisă, până la revoluție rămâne doar un pas. Acțiunile ce sprijină cauza acestei revoluții, în special cele violente, pot fi considerate acte de natură politică..."⁵. Avocatul apărării sugera astfel că doar acțiunile revoluționare au caracter politic. "Dictatura proletariatului, care a câștigat puterea prin violență și nu a reușit să o păstreze decât prin teroare, fusese deja înlăturată la 1 august 1919. Între toamna lui 1919 și începutul lui 1920, acțiunile de natură politică îndreptate împotriva statului, a ordinii economice și sociale, își pierduseră utilitatea. Contrarevoluția izbândise și regimul sprijinit de cei acuzați în cazul Orgovány preluase puterea. Actele comise la Orgovány nu puteau fi motivate sau justificate prin intenții ori scopuri politice. Singura lor explicație este dorința de răzbunare!"⁶

Amnistia acordată de Guvernatorul Horthy în noiembrie 1921 privea actele motivate de "ardoare patriotică" - cu alte cuvinte, actele cu justificare politică - excluzând (cel puțin în intenția ei declarată) infracțiunile de drept comun. Deoarece prescripția extinctivă fusese retrasă în cazul crimelor cu motivație politică evidentă sau al crimelor împotriva umanității, Dr. Nagy, avocatul apărării, încerca să demonstreze că faptele incriminate în acel dosar erau "infracțiuni de drept comun, așa cum arată modul în care au fost săvârșite..., precum și faptul că au fost însoțite de furt, tâlhărie și alte infracțiuni prin care inculpații și-au însușit sume de bani"⁷.

⁵ Nb. IV. 131/1947 (BFL-VII. 5e/20630/I/49), p. 6.

⁶ *Ibid.*, pp. 6-7

⁷ *Ibid.*, p. 7

În formularea acuzațiilor, judecătorii Tribunalului Popular invocaseră în primă instanță actul normativ VII din 1945, potrivit căruia “vor fi pedepsite și declarate imprescriptibile acele crime în urma cărora s-au pierdut vieți omenеști în cursul anului 1919 și după această dată și care au rămas nepedepsite la 25 de ani după contrarevoluție, grație Decretului de Amnistiere no. 59 391/1921. I. M. promulgat la 3 noiembrie 1921, precum și din pricina simpatiei arătate de autoritățile însărcinate cu anchetarea acestor crime, simpatie ce a depășit chiar și limitele fixate prin Decretul de Amnistiere”⁸. (Un raționament legal similar întemeia proiectul de lege Zétényi-Takács adoptat de Parlamentul Ungar în 1991, care statua caracterul imprescriptibil al crimelor amniliate din considerente politice de către regimul comunist, măsură aplicabilă retroactiv, din momentul în care regimul comunist fusese înlocuit de primul guvern liber ales în mai 1990.)

Recursul în procesul regimentelor lui Héjjas a fost înaintat Curții de Apel de pe lângă Tribunalul Consiliului Național al Poporului (TCNP), care a emis sentința pe 25 noiembrie 1948. TCNP a hotărât că incidentele în cauză puteau fi socotite crime de război printr-o încadrare juridică diferită, anume conform art. 11 coroborat cu art. 5, și conform art. 13 coroborat cu art. 2, perspectivă din care acestea deveneau imprescriptibile. Consiliul Național a afirmat în motivația sa că decretul, devenit ulterior lege, prin care Tribunalul Popular fusese înființat, era formulat “astfel încât toți cei care provocaseră sau participaseră activ la catastrofa istorică ce a lovit Poporul Ungar să fie cât mai curând aduși în fața legii”⁹.

Pasajul din lege invocat de Tribunalul Popular definea al doilea Război Mondial, și avea în vedere în mod specific instalarea la putere în 1944 a partidului fascist al Arcașilor Negri

---

⁸ NÜ/13672/5. Sz. 1946 (BFL-VII. 5e/20630/III/49) p. 1.

⁹ NOT. II 727/1'947/9. p. 4. (BFL- VII 5e/ 20630/I/49)

(*Nyilasok*), ca pe o catastrofă istorică. Raționamentul Consiliului Național producea o conexiune între crimele detașamentelor paramilitare comise în 1919, cu aproximativ douăzeci și cinci de ani în urmă, și regimul fascist al lui Szálasi: "Este un adevăr istoric general cunoscut că după înlăturarea de la putere a Dictaturii Proletariatului în 1919... și eșecul tentativei eroice, revoluționare de a elibera clasa muncitoare și alte păături sociale oprimate și de a pune bazele unui sistem politic și economic socialist, patria noastră a intrat în epoca întunecată a contrarevoluției și «terorii albe», consolidată prin sistemul reacționar al lui Horthy care i-a urmat, și care a condus logic, adică printr-o coerență implacabilă, ca și cum ar fi fost vorba de aplicarea riguroasă a unei legi, la subordonarea țării față de politica italiană și germană. Aceasta a fost la rândul ei urmată de intervenția nebunească și nefastă în al doilea Război Mondial și de dezastrul care s-a abătut asupra noastră prin guvernarea criminală și mârșavă a Arcașilor Negri, ale căror atrocități și distrugerii depășesc, prin proporții și metode, capacitatea umană de înțelegere... Prin urmare, este un fapt istoric indiscutabil că nenumăratele crime tipice judecate în acest caz, fie că au fost comise sau coordonate de detașamentele lui Héjjas, fie că au fost doar inspirate de exemplul lor, își au obârșia în mlaștina spurcată și ucigătoare a contrarevoluției, din care și-au tras puterea bestială și natura odioasă"¹⁰.

În procesul din 1947, Procurorul General pune crimele judecate în legătură cu "teoria național-creștină", elaborată la Szeged în 1919 de către guvernul contrarevoluționar provizoriu. "La Ideea de la Szeged se referea Miklós Kállay (pe atunci prim ministru) în discursul său de rău augur din 1943, ca la o doctrină care a anticipat-o cu mai bine de un deceniu pe cea a național-socialismului german și care, în virtutea identității

---

¹⁰ *Ibid.*, p.4

ideologice cu acesta, poate fi considerată una din sursele ei majore. Însuși Adolf Hitler ar fi fost nevoit să recunoască că se inspirase din doctrina de la Szeged. Acesta a fost primul vlăstar al arborelui uriaș al fascismului¹¹. Raționamentul pe care se bizuie acuzația îi prezintă pe Hitler și Szálasi într-un mod care lasă să se subînțeleagă că nu exista o alternativă la fascism după 1919; urmând logica istoriei, evenimentele nu puteau decât să ducă inexorabil la 1944, apoi la 1947 și în cele din urmă la completul de judecată care dezbătea aceste evenimente și consecințele lor. Călăul Mihály Francia Kiss devenea astfel membru al Arcașilor Negri încă din 1919, cu mult înainte ca acest partid să fi fost înființat, fiind încă de pe atunci familiarizat cu ideile politice ale lui Hitler, spre deosebire de compatrioții acestuia, care scăpaseră din vedere că un prunc pe nume Adolf se născuse în 1889. Viziunea asupra istoriei care pare să-i fi inspirat pe magistrați nu e fără asemănare, în stilistica și în logica ei, cu cea exemplificată de cartea lui George S. Berkeley *Vienna and Its Jews*. Vorbind despre sinuciderea Prințului moștenitor Rudolph și a iubitei sale Marie Vetsera, autorul notează: “Celălalt eveniment cu o semnificație aparte pentru evreii vienezi s-a petrecut în 1889 și a scăpat neobservat atât evreilor, cât și gentililor: la trei luni după moartea lui Rudolf, în satul Branau, aflat în apropierea graniței, Alois și Klara Hitler au avut un fiu”¹².

---

¹¹ NÜ 13672/5sz/1947. (BFL- VII. 5e/20630/49) p.1

¹² George S. Berkeley, *Vienna and Its Jews. The Tragedy of Success*, Maddison Books, Cambridge (Massachusetts), 1987, p. 87, *apud* Michael Andre Bernstein, *Foregone Conclusions. Against Apocalyptic History*, University of California Press, 1994, p. 18. În opoziție cu acest tip de raționament apocaliptic, Arthur C. Danto remarca: “Nimeni nu s-a gândit să meargă la mama lui Diderot și să-i spună: «Pruncul născut din tine va fi enciclopedist.»”, Arthur C. Danto, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1965, p. 12, *apud* Bernstein, *ibid*.

Pe lângă legătura dintre Szálasi și Iván Héjjas (și crimele comise de Francia Kiss în 1919), procuratura a stabilit și alte corelații între faptele anchetate și fascism. Ancheta sublinia faptul că doctrina național-socialistă a lui Hitler fusese nu numai precedată, ci chiar inspirată de crimele detașamentelor paramilitare. În preambul, procurorul aducea dovezi privind rădăcinile istorice ale acestor detașamente și accentua rolul lor în definirea fascismului european. Discutând traiectoria politică a fostului prim ministru, Gyula Gömbös, procurorul observa: "Căpitanul aghiotant Gyula Gömbös a fost cel care a organizat Armata Națională Horthistă. El servise o vreme în Croația și cunoștea îndeaproape organizația militară secretă *Mâna neagră*, activă în zona balcanică, precum și acoperirea ei oficială, *Narodna Obrana*. Gyula Gömbös și-a înființat propria societate secretă, denumită *Asociația Etelköz* (AEK), urmând același model... Scopul asociației era acela de a înfăptui sfânta treime a Ideii de la Szeged. Sub conducerea fondatorului său, care avea să devină prim ministru, AEK a deținut în secret controlul complet al întregii țări timp de un sfert de secol, cât a durat regimul horthist. Miniștrii, Parlamentul, organizațiile sociale, politice și economice erau doar marionete dirijate de AEK..."¹³.

Astfel, în opinia Procurorului General, crimele comise de formațiunile paramilitare prefigurau teoriile lui Hitler și regimul sângeros al lui Szálasi. În plus, începând cu 1919, membrii acestor formațiuni, Héjjas, Mihály Francia Kiss și Gömbös și cei ai organizației secrete fasciste AEK au ajuns să dețină controlul întregii țări, "deoarece doar celor ce erau ori aveau să devină membri ai *Asociației Etelköz* le era îngăduit să joace un rol cu o oarecare însemnătate în viața politică a Ungariei"¹⁴.

---

¹³ NÜ. 13672/5sz. 1947 (BFL-VII. 5e/20630/49), p. 2.

¹⁴ *Ibid.*, p. 2.

Din chiar momentul înfrângerii Dictaturii Proletariatului, Ungaria a început să fie condusă de fasciști, care dispuneau după plac de ceilalți oameni politici. Stabilind că toate ramificațiile cazului porneau din 1919, adică de la înfrângerea Primei Republici Sovietice Ungare, magistrații au reușit să acrediteze o interpretare a fascismului ca anticomunism, ca și cum apariția fascismului n-ar fi avut alt scop decât să contracareze înaintarea comunismului. Dacă evenimentele din 1919 n-ar fi fost aduse în prim plan cu atâta insistență, ar fi fost dificil ca toate celelalte ținte, victime, alte forțe adverse fascismului să poată fi minimalizate în asemenea măsură.

Motivând respingerea recursului, Consiliul Național al Tribunalului Popular accentua faptul că “« metodele de la Orgovány», precum legarea cu sârmă ghimpată, scoaterea ochilor, jupuirea sau îngroparea de viu, ca și toate celelalte acte odioase, inimaginabile pentru un european, constituie, dacă nu prin proporții, cel puțin prin intenții, un adevărat precedent pentru lagărele de concentrare și camerele de gazare. În cruzimea lor inumană acele detașamente pot fi comparate doar cu haitele SS și cu celulele partidului național-socialist. (...) După douăzeci și cinci de ani de crime săvârșite de acoliții lui Héjjas a fost posibil ca regimurile Sztöjay și Szálasi din 1944 să facă acestei țări onoarea îndoielnică de a putea declara contrarevoluția primul sistem fascist al Europei. Ungaria avea astfel să vină la judecata lumii după cel de-al doilea Război Mondial împovărată de un păcat și de o vină încă și mai mari”¹⁵.

Fragmentele citate trădează o viziune apocaliptică asupra istoriei, a cărei singură concluzie posibilă este actul de acuzare. Prin metodă, dacă nu și prin stil, textul apare ca un echivalent al *flashback*-ului cinematografic sau literar. Michael Andre

---

¹⁵ NOT. II 727/1947/9. pp. 6-7. (BFL-VII. 5e/20630/l/49)

Bernstein, istoric american al literaturii, constată că acest tip de discurs se folosește de procedeul “prefigurării”, o tehnică “în a cărei logică prezentul este întotdeauna valorizat nu în sine, ci ca anticipare a unui viitor deja hotărât... La limită, «prefigurarea» presupune un univers închis, în care toate alegerile au fost deja făcute, în care voința umană se poate manifesta, paradoxal, doar ca supunere sau ca revoltă vană față de un viitor inevitabil”¹⁶. Ca și cum profețiile din Vechiul Testament s-ar referi nemijlocit la evenimente din Noul Testament, neavând alt rol decât să le anunțe pe acestea din urmă, ca și cum la un nivel mai înalt sensul Noului Testament în ansamblul său ar fi acela de a îndeplini promisiunea unei *preparatio evangelica*¹⁷.

La începutul anului 1957 poliția din satul Dunavecse a primit următoarea informație (reproduc declarația din dosarul întocmit de Tribunalul din Budapesta): “ în timpul contrarevoluției [din 1956] Mihály Francia Kiss a fost văzut în regiunea Szabadszállás la volanul unui automobil *Pobeda* de fabricație sovietică, unde s-a întâlnit cu Președintele filialei locale a Comitetului Național contrarevoluționar. Ancheta a arătat că individul care se dădea drept József Kovács din Bodakút și Mihály Francia Kiss erau foarte probabil una și aceeași persoană”¹⁸. Pe 8 martie 1957 Mihály Francia Kiss a fost arestat și închis. Pe 22 martie 1957, Doamna Jenő Rác (născută Erszébet Kalmár) s-a prezentat la sediul poliției din regiunea Csongrad și l-a acuzat pe Mihály Francia Kiss de răpirea și uciderea fratelui ei, Vilmos Kalmár, la Pusztamérges în vara lui 1920. Partea superioară mutilată a trupului lui Kalmár

---

¹⁶ Michael Andre Bernstein, *op. cit.*, p. 2.

¹⁷ A se vedea Amos Funkenstein, “Collective Memory and Historical Consciousness”, în *History and Memory*, vol.1, no. 1, 1989, p. 14.

¹⁸ B. XI. 1789/1957-9 (BFL-VII. 5e/20630/III/49), p. 19.

fusese găsită în pădurea Orgovány, alături de alte cadavre mutilate și decapitate. Procesul deschis împotriva lui Mihály Francia Kiss în acest caz la începutul anilor '20, fusese întrerupt în plină desfășurare ca urmare a amnistiei generale acordate de Amiralul Horthy.

Tribunalul Orașului Budapesta a redeschis dosarul lui Mihály Francia Kiss. Spre deosebire de procesul din 1947, instanța a inclus între acuzații alături de "vătămare corporală gravă și omucidere", "posesia unui buletin de identitate fals, înregistrarea unor date personale false în buletinul de identitate, tentativă de uz de fals, nerespectarea regimului armelor și muniției". Pentru toate aceste crime Tribunalul l-a condamnat la moarte¹⁹. Instanța a stabilit că inculpatul fusese complice la răpirea, torturarea și uciderea a 66 de persoane în 12 incidente separate.

În ochii instanței, procurarea unui buletin de identitate fals și ascunderea pistolului demonstrau că Mihály Francia Kiss nu renunțase la activitățile sale criminale și că exista o continuitate între faptele sale în intervalul dintre 1919 și 1956. "Crimele comise de Mihály Francia Kiss între 1919 și 1920 au fost urmate de altele, după eliberarea Ungariei în 1945... Mihály Francia Kiss a fost și este un individ ale cărui convingeri fasciste nu pot fi tăgăduite"²⁰, au conchis magistrații.

Sentiința reliefa chiar mai puternic continuitatea fascismului în Ungaria și rolul central jucat de "teroaarea albă" din 1919 în propagarea fascismului în lume. "...[Francia Kiss a fost unul dintre cei care] s-au raliat mișcării politice care a condus la catastrofele fascismului, nazismului, la cel de-al doilea Război Mondial, la îngrozitoarele atrocități ale Arcașilor Negri și la uciderea a sute de mii de oameni ai muncii".²¹

---

¹⁹ *Ibid.*, p. 1.

²⁰ *Ibid.*, pp. 18-19.

²¹ *Ibid.*, p. 5.

Curtea Supremă a Tribunalului de pe lângă Consiliul Popular (care a avut rolul de curte de apel în cazul Mihály Francia Kiss și care a menținut condamnarea la moarte hotărâtă de primul tribunal) a inversat cronologia prin sentința pronunțată pe 9 august 1957, afirmând că încă din 1919 detașamentele paramilitare puteau “pretinde în mod îndreptățit că deschiseseră drumul pentru fascismul lui Hitler și crimele odioase ale regimului Szálasi... Aceste atrocități cu caracter fascist, care au dat semnalul pentru teroarea fascistă și au împins țara în al doilea Război Mondial, sunt verigile de legătură ale aceleiași istorii, în aceeași măsură în care crimele îngrozitoare ale Arcașilor Negri nu sunt doar asemănătoare, în forma lor, cu actele de vandalism comise în octombrie 1956 [revoluția din 1956], ci sunt parte integrantă a luptei acerbe a fostelor clase conducătoare... Prin urmare, crimele comise de Mihály Francia Kiss trebuie considerate crime de război, dar nu pentru că țara s-ar fi aflat în stare de război în momentul comiterii lor, cum a dat de înțeles instanța în prima sa hotărâre, ci pentru că nu pot fi separate de cauzele catastrofei istorice care a lovit națiunea maghiară după înfrângerea glorioasei Republici Sovietice Ungare [în 1919] și instaurarea pentru o perioadă de 25 de ani a regimului fascist al lui Horthy, conducând direct la dezastrul implicării Ungariei în cel de-al doilea Război Mondial și la dictatura criminală a lui Szálasi.”²² Întorsături de frază precum “puteau pretinde în mod îndreptățit că deschiseseră drumul pentru fascismul lui Hitler și crimele odioase ale regimului Szálasi” ne fac să ne întrebăm cum ar fi fost privit locuitorul unui burg german care ar fi alergat pe străzile orașului, strigând: “A început Războiul de Treizeci de Ani!”²³.

---

²² Nbf. II. 5123/1957/14 (BFL-VII. 5e/20630/49), pp. 2 și 8-9.

²³ Michael Andre Bernstein, *op. cit.*, p. 26. A se vedea și modul în care Habermas a formulat aceeași idee: “Propoziția «Războiul de

În 1957 instanța a considerat de datoria sa să identifice și să dovedească legătura dintre “teroarea albă” din 1919 și așa-numita “a doua izbucnire a terorii albe”, contrarevoluția din 1956. Cazul lui Mihály Francia Kiss a servit drept punte de legătură între momentele 1919, 1944 și 1956, devenind un element decisiv în explicarea izbucnirii contrarevoluției. “Actele de teroare de tip fascist comise de Iván Héjjas și Mihály Francia Kiss, ale căror proporții și amploare au crescut în timp, au pregătit terenul pentru mișcarea internațională cunoscută sub numele de «fascism», care s-a manifestat inițial prin oprimarea și exterminarea a milioane de oameni și apoi a azvârlit lumea în Catastrofa celui de-al doilea Război Mondial (sic!). Contrarevoluția maghiară a devenit leagănul fascismului și, prin schilodirea spiritului uman, a condus în linie dreaptă la dezastrul ce a lovit Ungaria la 23 octombrie 1956... Dovezile detaliate și indiscutabile pe care se sprijină demonstrația se regăsesc în actele criminale și uciderile în masă comise de fasciștii maghiari în 1944, după cum ele se văd cu claritate în nelegiurile contrarevoluționarilor de la 23 octombrie 1956, menite să îi îngenuncheze pe fiii devotați ai Republicii Populare Ungare. Crimele înfiorătoare precum jupuirea de viu, tăierea organelor sexuale și alte asemenea acte comise la Orgvány, Iszák și în regiunea Kecskemét în 1919 nu le erau necunoscute celor ce au dat dovadă de aceeași cruzime bestială în sediul din Budapesta al Partidului Arcașilor Negri. Călăii și torționarii martirilor din Piața Republicii [în fața sediului Partidului

---

Treizeci de Ani a început în 1618» presupune ca cel puțin acele evenimente relevante pentru desfășurarea războiului până la Pacea din Westphalia să se fi petrecut deja, evenimente pe care nimeni nu le-ar fi putut relata în momentul în care războiul a izbucnit”. Jürgen Habermas, “A Review of Gaddamer’s *Truth and Method*”, în Fred R. Dallmayr, Thomas A. McCarthy (eds.), *Understanding and Social Inquiry*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1977, p. 346.

Comunist, unde, pe 30 octombrie 1956, a avut loc singurul masacru al comuniștilor din timpul revoluției] sau din fața sediului poliției din Miskolc [un alt loc unde s-a vărsat sânge] au folosit aceleași metode sălbatice ca și Mihály Francia Kiss și acoliții săi în 1919. Din toate acestea rezultă că fărădelegile lui Mihály Francia Kiss și Iván Héjjas de acum 38 de ani sunt strâns corelate cu ultimul val de violență fascistă , ale cărui izvoare sunt de căutat în istoria Ungariei”²⁴ ,

În decizia sa privind vinovăția acuzatului și consecințele faptelor incriminate, curtea a afirmat că “Mihály Francia Kiss a fost unul dintre cei mai cruzi contrarevoluționari din toate timpurile”. “Crimele lui deschid un lung șir de vărsări de sânge, din ele s-a întrupat monstrul numit mai târziu fascism. Comportamentul său și-a pus amprenta pe un sfert de secol de fascism horthist și a inspirat acțiunile organizațiilor subterane ale mișcării contrarevoluționare din perioada construirii socialismului ; același spirit a răbufnit cu sălbăcie în ziua sinistră a contrarevoluției, pe 23 octombrie 1956. Sămânța aruncată de Mihály Francia Kiss și bandele sale în 1919 a dat rodul hidos al contrarevoluției din 1956. Fiara dezământată și sângeroasă a scos același răcnet feroce în 1919 și 1956, iar legătura se află în persoana și cugetul lui Mihály Francia Kiss”²⁵ .

Chiar la o analiză sumară a textului, e evident că invocarea “terorii albe” din 1956 nu era doar o figură de stil. Continuitatea istorică caracteriza atât latura pozitivă cât și pe cea negativă a sentinței, căci, așa cum stabilise Tribunalul din Budapesta în 1957, istoria era continuă și de cealaltă parte. “În octombrie 1918 în Ungaria a izbucnit revoluția proletariatului. Formația imperialistă austro-ungară s-a prăbușit și s-a spart în fărâme. Astfel a început procesul prin care, după multe decenii de luptă

---

²⁴ B. XI. 1798/1957-9. (BFL-VII. 5e/20630/49), p. 8.

²⁵ *Ibid.*, p. 32

crâncenă, națiunile au reușit în cele din urmă să-și câștige libertatea și să instaureze democrațiile populare. Calea n-a fost ușoară... ”²⁶.

În interpretarea pe care se întemeia sentința, mersul istoriei fusese mai întâi întrerupt de “teroarea albă” din 1919, care a împins forțele progresiste în clandestinitate. În 1945, după victoria Uniunii Sovietice și a claselor muncitoare, forțele fasciste și-au continuat activitățile în ilegalitate (așa cum făcuse *Mâna Neagră* croată la vremea sa), pândind clipa în care puteau ieși din nou la suprafață. Ocazia așteptată a apărut în octombrie 1956. “Adevărul despre faptele de pe 23 octombrie a ieșit la lumină pe 30 octombrie [când clădirea Partidului Comunist din Piața Republicii din Budapesta a fost asediată de contrarevoluționari]. Mârșăvia, încă ascunsă pe 23 octombrie, s-a dat în vileag pe 30 octombrie. La 30 octombrie ceasurile au bătut începutul funestului carnaval . Am fost martorii clipei când contrarevoluția și-a descoperit chipul”, scriau Ervin Hollós și Vera Lajtai, apologeți ai restaurației comuniste de după 1956, în cartea *Piața Republicii, 1956*²⁷.

În intenția autorilor săi, András Berkesi și György Kardos, *thriller*-ul istoric comunist *Lăncierii* trebuia să ilustreze și să popularizeze teoriile care inspiraseră decizia instanței , adică teoriile istoriografiei comuniste oficiale. Cartea, retipărită în nouă ediții, care a inspirat un scenariu de film și și-a păstrat popularitatea și după 1990, povestește aventurile unui anume Maior Rajnaj (pe numele său adevărat István Korponay), din momentul cooptării lui de către detașamentele “albe”, trecând prin hibernarea “Lăncierilor” începând cu 1944, și ajungând la reactivarea și ieșirea din clandestinitate a organizației în 1956. “Lăncierii” din carte sunt o grupare paramilitară, ale cărei

---

²⁶ *Ibid.*, p. 3.

²⁷ Budapesta, Editura Kossuth, 1974, p. 318 și p. 197.

trăsături respectă în detaliu modul în care istoriografia comunistă descria *Asociația Etelköz*. Personajul Ákos Rajnáj este limpede inspirat de Iván Héjjas. Pentru autorii cărții contrarevoluția este rezultatul unei conspirații internaționale imperialiste, sprijinită de către forțele subterane ale “terorii albe”, ceea ce legitima intervenția militară sovietică în sprijinul comuniștilor maghiari. (Potrivit cărții, “Lăncierii” au fost instruiți de fasciștii germani și maghiari să rămână pe loc ca sabotori în hibernare, comportându-se ca și cum ar fi cetățeni obișnuiți și leali până când momentul va fi prielnic pentru o lovitură armată a contrarevoluției.)²⁸. Romanul n-ar fi putut fi scris fără colaborarea Ministerului de Interne, a Serviciilor Secrete și a activiștilor Secției de Propagandă și Agitație a Partidului Comunist, fiind evident că autorii au avut acces la documente confidențiale despre „Lăncierii” din arhiva secretă a Ministerului de Interne²⁹. Consultarea acestor documente a fost înlesnită de faptul că autorii lucraseră în Departamentul de Contraspionaj militar și politic al Ministerului înainte de debutul lor literar³⁰.

---

²⁸ E destul de dificil să stabilim retrospectiv care dintre elementele acestei povestiri se bazează pe documente istorice și care au fost inventate de scribii regimului. În ciuda faptului că o mare parte din istoria “Lăncierilor” provine din texte redactate pentru diferitele procese publice din anii ‘50, multe dintre victimele acestora au pretins după 1989 că fuseseră acuzate și judecate pentru acțiuni politice reale, și nu pentru vini imaginare, că luaseră realmente parte la rezistență și că respectivele “crime” nu erau produsul imaginației unor anchetatori, procurori sau romancieri comuniști. Mărturiile acestor partizani retroactivi fac să se clatine pământul sub picioarele istoricului.

²⁹ În toamna lui 1997, toate exemplarele aflate în Biblioteca Publică Centrală din Budapesta au fost scoase din bibliotecă.

³⁰ Generalul Béla Király a avut bunăvoința să-mi împărtășească informațiile sale despre „Lăncierii”: la sfârșitul lui 1944, când armata sovietică intrase deja în țară, el a fost abordat de câțiva dintre ofițerii lui Szálasí, care i-au oferit comanda organizației secrete a „Lăncierilor”, pe cale să fie pusă pe picioare. În opinia Generalului

În viziunea regimului comunist restaurat după '56, contrarevoluția era o prelungire, sau mai curând o reiterare a contrarevoluției din 1919. "Teroarea albă" din 1919, așa cum a fost prezentată în condamnarea Tribunalului Popular și în verdictul dat de Curtea Populară în 1947, premergea fascismului; mai exact, ea reprezenta o formă incipientă de fascism. Contrarevoluția din 1956 își avea rădăcinile în fascism. În această interpretare a istoriei, momentele 1919, 1944 și 1956 erau legate printr-un fir continuu. Mihály Francia Kiss personifica logica acestei continuități istorice. Deși câțiva martori pretindeau că îl văzuseră pe fostul terorist "alb" la volanul automobilului *Pobeda*, îndreptându-se către locul întâlnirii cu președintele organizației locale a Consiliului Popular, Mihály Francia Kiss, criminalul care trăise ascuns în coliba unui paznic undeva în Marea Câmpie a Panoniei, între 1945 și 1957, când fusese arestat, nu putea fi prezentat în mod convingător drept unul dintre autorii monstruoaselor crime ale contrarevoluției. Era nevoie de o legătură mai elocventă.

La 14 martie 1957, la opt zile după ce Mihály Francia Kiss a fost reținut și la două zile după publicarea știrii despre arestarea lui, în cotidianul oficial al Partidului Comunist, *Népszabadság*, a apărut un articol cu titlul "Urmașul lui Mihály Francia Kiss a fost arestat". Era vorba despre arestarea lui Béla

---

Király, care servise după 1930 în diferitele armate ale Ungariei și care a fost numit în 1956 comandantul suprem al armatei revoluționare, organizația „Lăncierilor” nu era o scorneală a propagandei de după 1956. Era probabil vorba de o organizație secretă activă încă de la începutul anilor '20, în special în Transilvania, implicată în operațiuni de spionaj și sabotaj. Generalii fasciști sperau ca „Lăncierii” să-și continue activitatea, de data aceasta în dauna armatei sovietice. Generalul Király, membru al Parlamentului Ungar după 1990, a declinat oferta, întrucât situația i se părea fără ieșire în 1944, și s-a pus la dispoziția celeilalte tabere, oferindu-și serviciile armatei sovietice în ofensivă.

Francia, “urmașul” infamului terorist (natura legăturii de rudenie dintre cei doi devenea neclară prin utilizarea acestui termen), suspectat de a fi pătruns prin efracție în incinta unei băcănii în zilele contrarevoluției, însoțit de alți criminali de drept comun. Béla Francia avea să fie condamnat la patru ani de închisoare. (După 1963 el a fost reabilitat, întrucât a arătat cu probe inatacabile că i-ar fi fost imposibil să se afle la locul faptei în momentul în care magazinul a fost spart. De asemenea, s-a demonstrat că nu exista nici o legătură de rudenie între el și Mihály Francia Kiss. Nu era nici măcar “urmașul” vreunui membru al familiei acestuia. Marea lui neșansă a fost aceea de a purta același nume de familie.) Arestarea lui Béla Francia, publicarea știrii, procesul și condamnarea lui au reprezentat veriga ce lipsea din istoria care începuse în 1919. Dacă teroristul “alb” era fizic incapabil să comită singur toate faptele odioase ce i se imputau, altfel stăteau lucrurile cu urmașul lui, căci sângele apă nu se face, nici măcar sângele ce pătează mâinile unui criminal.

În decursul proceselor Mihály Francia Kiss a fost progresiv transformat într-un arhetip al fascistului: fascistul care luase parte la întreaga afacere, care se ascunsese și supraviețuise în clandestinitate (așa cum *Mâna Neagră* se ascunsese sub numele de *Narodna Obrana*). În tot acest timp, firea lui rămăsese neschimbată. El nu făcuse altceva decât să aștepte momentul potrivit pentru a arăta lumii adevăratul chip al fascismului. Semnificația crimelor lui Mihály Francia Kiss transpare doar pe fondul evenimentelor îngrozitoare ce le-au urmat, mai ales după 1956. Prin sentința tribunalului, un anticomunist nu putea fi, prin definiție, altceva decât un fascist.

Conform acestei viziuni, fasciștii erau anticomuniști înainte de a fi orice altceva. Evenimentele ulterioare primului Război Mondial făceau parte din istoria luptei neîntrerupte dintre cele

două forțe, confruntare cum nu se poate mai clară în vremea “terorii albe” din 1919. Comuniștii au fost întotdeauna dușmanii de moarte ai fascismului, chiar dacă identitatea victimelor fascismului sugera altceva. Adevărata menire a fascismului era nimicirea comunismului. De cealaltă parte, comunismul era singura armă împotriva fascismului, singurul adversar disciplinat și dârz, capabil să se opună forțelor întunericului.

“Miklós Horthy și ofițerii strănși în jurul lui declarau sus și tare că vina pentru ruina Ungariei, revoluția din 1919 și mutilarea țării după primul Război Mondial o poartă socialiștii marxiști - cu alte cuvinte, bolșevicii și evreii -, ceea ce era pentru ei unul și același lucru. Horthy însuși, prietenul său, generalul german Ludendorff, și protejatul acestuia (sic!), Adolf Hitler, credeau cu tărie în elucubrațiile antisemite și antisocialiste din broșura *Protocoalele Înțelepților Sionului*, editată de profesorul rus Nilush în 1903, la cererea șefului *Okhranei*, poliția secretă a Țarului. După Revoluția Rusă cartea a circulat prin Europa, răspândită de nimeni alții decât ofițerii implicați în contrarevoluția rusă. Broșura a devenit un fel de biblie pentru Horthy, ofițerii săi și oamenii politici din anturajul său. Acesta a fost imboldul pentru Gyula Gömbös, István Zadravetz și ceilalți contrarevoluționari de la Szeged, care au lansat cea mai deșănțată propagandă cu scopul de a inocula poporului ura față de tot ce însemna stânga, sau –ceea ce pentru ei era același lucru – față de evrei”³¹. Procuratura a considerat oportun să amintească faptul că antisemitismul forțelor contrarevoluționare maghiare își avea sursa în textul răspândit de poliția secretă a Țarului, *Okhrana*, dușmanul de moarte al bolșevicilor, mai precis de ofițerii care luptaseră împotriva Revoluției bolșevice. Protejatul prietenului lui Horthy, Adolf Hitler, se inspirase și el din această carte; e drept, mai târziu

---

³¹ NÜ. 1372/5. sz./1946 (BFL-VII. 5e/20630/III/49), p. 2.

decât conducătorii contrarevoluționarilor maghiari. (Hitler devenea astfel el însuși protejatul lui Horthy.)

În sentința pronunțată în 1957, Curtea Supremă din Budapesta definea esența antisemitismului fascist într-un mod mai răspicat și mai limpede: "Forțele imperialiste din toate țările au înțeles că întărirea dictaturii proletariatului pune în pericol capitalismul și înaintarea imperialismului și au recurs la cele mai josnice mijloace pentru a anihila mișcările ce urmăreau progresul maselor pe calea democrației și pentru a menține puterea claselor superioare. Animați de acest țel, mai ales în condițiile de atunci din Ungaria, ele au descoperit că stratagema cu cei mai mulți sorți de izbândă consta în a deturna sensul luptei de clasă și în a o transforma într-un conflict religios. Datorită politicii duse la acea vreme de Austria, pe lângă conflictul dintre națiuni care devenea tot mai acut în provinciile Imperiului Austro-Ungar, autoritățile monarhice au avut grijă ca așa-numita chestiune evreiască să înfierbânte neîncetat spiritele. În timp, dezbinarea religioasă s-a dovedit deosebit de utilă în zădărnicierea oricărei mișcări democratice în rândul clasei muncitoare, deoarece pierderea războiului și evenimentele ce au urmat au fost puse pe seama evreilor din Ungaria, iar atacurile împotriva stângii au fost și ele folosite pentru a alimenta ura împotriva evreilor"³².

În structura acestei argumentații, nu evreii sunt adevăratele victime. Dimpotrivă, persecuțiile îndurate de aceștia aveau rolul de a "deturna sensul luptei de clasă transformând-o într-un conflict religios", de a deruta "masele". "...indivizii dubioși adunați la Szeged... afirmă deschis că Ungaria a pierdut războiul și s-a destrămat din pricina comuniștilor, iar comunismul a fost inventat de evrei; astfel se demonstra că

---

³² B. XI, 1798/1957-9 (BFL-VII. 5e/20630/III/49), p. 4.

„Întraga strategie politică a contrarevoluției urmarea smulgerea din rădăcini a puterii proletariului”³³. Contrarevoluția, adică fascismul - echivalență stabilită prin sentințe judecătorești și prin textele istoricilor comuniști - îi asocia pe evrei și bolșevici pentru a ascunde adevărata sa natură și activitate, care era, în interpretarea curții comuniste, nimic altceva decât anticomunismul, lupta împotriva unicilor apărători ai clasei muncitoare. Cu alte cuvinte, evreii au fost folosiți de fasciști doar pentru a dezorienta muncitorimea, pentru a o îndruma într-o direcție greșită și pentru a o ține sub control mai ușor³⁴. „Antisemitismul, care teoretic nu poate fi conciliat cu ideologia creștină, s-a manifestat cu asemenea evidență în nelegiuirile detașamentelor lui Héjjas, în cruzimea lor proto-fascistă, încât aceste detașamente deveneau aliatul natural al grupărilor fasciste în atacurile barbare din anii '40. În virtutea asocierii dintre termenii «evreu» și «bolșevic» în propaganda fascistă, fiecare evreu era un dușman care trebuia nimicit”³⁵.

În vestul Europei, la scurtă vreme după al doilea Război Mondial, o nouă istorie a războiului a fost țesută în jurul mitului

---

³³ *Ibid.*, p. 5.

³⁴ „Cei care încearcă și astăzi să propage ideile antisemitismului vor să distragă atenția opiniei publice de la actele de sabotaj ale susținătorilor ordinii pseudo-feudale, cea a marelui capital și a reacțiunii în general. De aici vin toate dificultățile pe care le întâmpinăm în prezent”. Am citat din intervenția lui Erik Molnár - foarte cultivatul candidat la postul de director al Institutului de Istorie al Academiei Maghiare de Știință, de Ministru al Afacerilor Externe și în cele din urmă de Ministru al Justiției în anii '50 - la una din foarte rarele dezbateri publice de după război inițiate de Academia Politică a Partidului Comunist Maghiar. *A zsidókérdés Magyarországon* (Chestiunea evreiască în Ungaria), Budapesta, Szikra, 1946, p. 16

³⁵ NŰ. 13672/5. Sz./1946 (BFL-VII. 5e/20630/III/49), p. 6

unei rezistențe anti fasciste la scară națională³⁶. În jumătatea sovietică a Europei, comunismul a preluat retrospectiv monopolul rezistenței. În vest se susținea că doar câteva persoane sau grupuri, ușor identificabile și mai curând periferice, au colaborat cu națistii, adică cu germanii care, în logica acestui mit constituit la puțină vreme după 1945, erau principalii, dacă nu cumva și singurii vinovați pentru crimele înfiorătoare ale celui de-al doilea Război Mondial³⁷. Germanii au fost judecați în procesele de la Nürnberg. Acuzarea a probat vina germană. Sentința a confirmat această viziune asupra istoriei. ("Tribunalul militar de la Nürnberg avea sarcina de a-i judeca pe criminalii germani de război de «cel mai înalt nivel»"³⁸.) Al doilea Război Mondial a început din vina germanilor; ei dăduseră tonul jafului și crimelor în întreaga Europă. Vinovații trebuiau găsiți în rândurile cetățenilor Germaniei, țară ce era pe punctul de a dispărea, care nu mai exista în fapt, fiind alcătuită din câteva zone de ocupație, și care avea să fie curând împărțită în două entități distincte, alipite la două lumi distincte.

Partidele comuniste din Europa occidentală au jucat un rol important în constituirea ficțiunii istorice a rezistenței naționale generalizate. Antifasciștii comuniști se puteau astfel

---

³⁶ "Când a început căutarea adevărului, formele de rezistență au fost exaltate, iar formele de colaborare au fost tănuite...", Natalie Zemon Davis, "Censorship, Silence and Resistance: The "Annales" During the German Occupation of France", în *Litteraria Pragensia*, vol. 1, no. 1, 1991, p. 21.

³⁷ Despre mitul rezistenței antifasciste la scară națională în vestul Europei, a se vedea Tony Judt, "The Past Is Another Country: Myth and Memory in Postwar Europe", în *Daedalus*, no. 3, 1992, pp. 83-118, în special pp. 90-108.

³⁸ M. Cherif Bassiuni, *Crimes Against Humanity in International Law*, Martin Nijhof Publishers, Dordrecht, 1992, p. 245.

integra majorității naționale sau deveni chiar avangarda ei, cum s-a întâmplat în Italia sau Franța. Nu e o întâmplare că în Italia primul proiect al decretului de amnistie a fost elaborat, în 1946, de Palmiro Togliatti, Secretar General al Partidului Comunist Italian. Până la sfârșitul anilor '70, iar în unele țări până la finele anilor '80 și la destrămarea și prăbușirea regimurilor comuniste, aproape nici o țară nu a procedat la o analiză critică sau autocritică a istoriei rezistenței naționale în partea vestică a continentului european³⁹.

În jumătatea estică a Europei, comuniștilor le era rezervat în exclusivitate rolul de participanți la rezistența antifascistă, rol atribuit de istorii scrise tot de către comuniști, în condițiile în care istoriografia oficială stabilea că fascismul se născuse ca o ripostă la comunism. Acordarea rolului de victimă altcuiva decât unui comunist era doar o stratagemă murdară a fasciștilor, o încercare străvezie de a răspândi minciuna, "nimic altceva

---

³⁹ "O tăcere care s-a instaurat în zilele Ocupației și care a persistat după Eliberare a fost tăcerea cu privire la evrei. Abia în ultimul număr pe 1947 din *Annales* au fost recenzate două cărți despre istoria poporului evreu, cărora nu le-a urmat mai nimic până la alte două eseuri în 1957. Omisiunea aceasta era de natură conceptuală mai degrabă decât practică. În 1945, când Febvre a propus editorilor de la Gallimard o monumentală lucrare în șaptezeci și șapte de volume despre starea Franței, articolul intitulat «*Sémitisme et l'antisémitisme*» figura la rubrica «*Quelques virus*», dar la rubrica «*Quelques forces*», în care își propusese să includă cărți despre «*nouritures chrétiennes*» și «*le protestant français*», nu apăreau titluri de cărți despre evrei. Abia în preajma lui 1953, Febvre a conceput un «*bel ensemble*» format din trei părți: «*un protestant français*», «*un catholique français*» și «*un israélite français*». Categoria «evreu» pare să fi fost atât de încercată de conotațiile negative ale excluderii în timpul Ocupației, încât a durat mult timp ca acest termen să-și recapete semnificația pentru cercetarea istorică și în afara comunității intelectuale evreiești, înlocuindu-l pe cel elevat și asimilaționist de «israelian». Natalie Zemon Davis, op. cit., p. 22.

decât arma folosită de clasa conducătoare pentru a-și aservi clasa muncitoare germană...”, cum spuneau manualele de istorie est-germane⁴⁰. Fasciștii au încercat să-i nimicească pe comuniști, singurii lor adversari. (Manualele de istorie de după 1945 dădeau o explicație confuză, învăluită în mister, Pactului Ribbentrop-Molotov, prezentat ca indiciu al naivității și credulității sovieticilor, consecință a înclinației lor naturale către pace. Clauza secretă a pactului nu era nici măcar menționată, o alianță între fascism și comunism fiind de neconceput dacă se luau în considerare istoria relației lor antagonice și divergențele de doctrină.) Așa se explică, măcar în parte, faptul că evreii au dispărut de pe lista adevăratelor victime ale fascismului. Astfel putem înțelege triumphiul crestat în piatră la Birkenau pentru a-i diferenția pe prizonierii politici de ceilalți deținuți comemorați acolo, precum și faptul că inscripțiile de pe pietrele de mormânt de la Auschwitz ridicate în vremea regimului comunist din Polonia subliniau martiriul unui număr neverosimil de mare de prizonieri politici⁴¹. Și iată cum se face că în ediția care aniversa douăzeci și cinci de ani de la eliberarea prizonierilor de la Auschwitz, ziarul evreilor din Ungaria, *Új Élet* (“Viața nouă”), relatează: “Delegația l-a așteptat la intrarea în lagăr pe primul ministru [polonez] Jozef Czyrankiewicz, pe haina căruia foștii săi tovarăși de detenție au prins insigna de prizonier politic, triumphiul în care era trecută cu roșu litera P”⁴². Așa se explică și declarația pe care Comitetul Național Executiv al Comunității Evreiești din Ungaria

---

⁴⁰ A se vedea Angelika Timm, *Jewish Claims Against East Germany. Moral Obligations and Pragmatic Policy*, Central European University Press, Budapesta, 1997, p.39

⁴¹ A se vedea James E. Young, *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*, Yale University Press, New Haven, 1993, p. 141

⁴² *Új Élet*, 1960, 1 februarie, p. 1

a fost constrâns să o facă în 1951: "Între cei care sunt siliți să părăsească orașele și să se mute la țară nu se află în acest moment nici un coreligionar al nostru, nu există nici un caz în care deportarea să fie justificată de apartenența la confesiunea noastră. Contrar zvonurilor, cei deportați sunt acei foarte bogați comercianți, proprietari de fabrici și terenuri care s-au bucurat de privilegii de pe urma regimului fascist al lui Horthy, regim cunoscut în întreaga lume pentru persecuțiile la care i-a supus pe evrei, un regim pe care cei deportați acum l-au sprijinit financiar și moral până la catastrofa celui de-al doilea Război Mondial"⁴³.

Relatând desfășurarea procesului Eichmann, corespondentul postului Radio Europa Liberă la Tel Aviv nota că "Guvernele din Europa de Est sunt gata să sprijine guvernul israelian în pregătirea procesului Eichmann, în măsura în care scopul acestui proces nu se limitează la investigarea crimelor comise de naziști împotriva evreilor". Un diplomat est-european intervievat de același reporter sublinia faptul că "democrațiile populare nutresc speranța că procesul Eichmann va aduce lumină asupra actelor comise de toți fasciștii, fără a-i uita pe neo-naziștii din Germania Federală de astăzi"⁴⁴. Conform istoriografiei comuniste, fascismul luase continuu amploare nu numai de la începutul secolului până în pragul celui de-al doilea Război Mondial, ci și după aceea, evoluție ce putea fi împiedicată doar prin victoria finală a comunismului în întreaga lume. Într-un articol tipărit în șase părți în cotidianul Partidului Comunist în perioada procesului de la Tel Aviv, doi scribi devotați partidului, László Szabó și István Pintér, deconspirau faptul că aghiotanții maghiari ai lui Eichmann ar fi trecut în slujba serviciilor secrete din Germania Federală și America și

---

⁴³ *Magyar Nemzet*, 17 iulie 1951, p. 2

⁴⁴ Open Society Archives (OSA), 300/40/12371.

aduceau dovezi pentru legătura directă dintre *Endlösung* și manipulările anti comuniste practicate în Occident după război.⁴⁵

Ofițerii unguri care conduseseră în al doilea Război Mondial unități militare anti fasciste care nu se aflau sub controlul comuniștilor, nu au fost admiși în Uniunea Partizanilor decât la sfârșitul anilor '80 și nu li s-a acordat Medalia Libertății, rezervată celor ce participaseră la rezistență. Lupta dusă de Batalionul Görgey, de KISKA sau de Regimentul de Voluntari Buda (grupări militare ale rezistenței anti fasciste independente de rezistența comunistă) era îndeobște trecută sub tăcere. Istoriografia comunistă maghiară nu reprezenta o excepție în Europa de Est, cel puțin în privința modului în care descria lupta comuniștilor împotriva fascismului. În Iugoslavia lui Tito "manualele stăruiau asupra dihotomiei, simplificată dogmatic, între «revoluționari» (altfel spus, partizani) și «contrarevoluționari» (de la ustașii croați și cetnicii sârbi până la «colaboraționiști» și guvernele «burgheze» în exil) rezervând, firește, primei categorii nu doar legitimitatea politică ci și virtuțile «binelui». O altă tendință tipică a acestor manuale era aceea de a "de-etniciza" cel de-al doilea Război Mondial pe pământ iugoslav, descriind evenimentele din perspectiva "luptei de clasă", ca pe un război între partizanii comuniști și toate soiurile de "burghezie", neglijând astfel dimensiunea etnică a războiului și caracterul lui de război civil... Conform unei astfel de abordări "burghezia, fie ea sârbă, croată ori slovenă, purta vina violentelor conflicte etnice și a crimelor de război..."⁴⁶. În Republica Democrată Germană Partidul

⁴⁵ "Dr. Höttl, campionul supraviețuirii", în *Népszabadság*, 25 iunie 1961.

⁴⁶ Wolfgang Höpken, "War, Memory and Education in a Fragmented Society: The Case of Yugoslavia", conferință ținută la seminarul *Remembering, Adapting, Overcoming: The Legacy of World War Two in Europe*, Universitatea din New York, 24 - 27 aprilie 1997, p.14

Socialist Unit își întemeia legitimitatea pe lupta îndelungată dintre forțele fascismului anti comunist (“cea mai înaltă treaptă a imperialismului”) și comunismul german anti fascist. Istoriografia oficială din RDG producea un Holocaust “fără evrei”⁴⁷, ca și cum doar Ernst Thälmann, secretarul Partidului Comunist German, fusese ucis la Buchenwald, ca și cum, în memoria est-germană, victimele fascismului fuseseră întâi de toate comuniștii. În expoziția prezentată în lagărul de concentrare de la Buchenwald aveau întâietate prizonierii politici, în vreme ce victimele din rândurile evreilor erau lăsate într-un con de umbră, iar celelalte categorii persecutate, precum romii sau homosexualii, nu erau nici măcar menționate. Vina individuală, răspunderea pentru faptele săvârșite în trecut era absolută prin acest sacrificiu colectiv al comuniștilor în lupta lor împotriva fascismului. Din perspectivă est-germană, confruntarea dintre Republica Democrată Germană și Republica Federală Germană, burgheză, era imaginată ca o prelungire a războiului dintre comuniști și “urmașii” fascismului. În Bulgaria procesele pentru crime de război inițiate de Frontul Patriei neglijau distincția dintre cei ce se puseseră în slujba germanilor, așa-numiții “prieteni ai Occidentului”, și democrații cu vederi anti comuniste⁴⁸.

După ce războiul a luat sfârșit, atât criminalii cât și victimele au ales să uite, să lase în urmă amintirile teribile ale trecutului. Din dorința de a spori anvergura propriului rol în lupta împotriva fascismului, Partidul Comunist i-a evacuat pe evrei din istoria lagărelor de concentrare, iar apoi le-a oferit șansa de a se putea declara anti fasciști cu condiția să-și abandoneze

---

⁴⁷ A se vedea Angelika Timm, *Jewish Claims Against East Germany. Moral Obligations and Pragmatic Policy*, Central European University Press, Budapesta, 1997, p. 40.

⁴⁸ A se vedea Tony Judt, *op. cit.*, p. 91.

identitatea iudaică. Marea majoritate a evreilor din Europa Centrală trecuse printr-un proces de asimilare înainte de izbucnirea războiului. (Conform ultimului recensământ dinaintea primului Război Mondial aproape 75% dintre evreii unguri considerau că aparțin națiunii maghiare, de pildă.) Mulți evrei s-au confruntat cu identitatea lor iudaică doar în momentul în care au fost siliți să poarte steaua galbenă a lui David, în ghetouri sau lagăre de concentrare. Pentru aceștia, a fi evreu nu însemna altceva decât condiția de victimă, înfometare, suferință, pierderea rudelor, camere de gazare și alte torturi inimaginabile. Mulți dintre ei erau descumpăniți de recent descoperita lor identitate iudaică, dar, țineau, bineînțeles să se opună în mod decis fascismului⁴⁹.

De cealaltă parte, majoritatea celor ce purtau, prin participare sau prin complicitate, vina genocidului, sperau că loialitatea față de sistemul comunist le-ar putea garanta impunitatea. În retorica multora dintre conducătorii Partidului Comunist Ungar reveneau stăruitor formulări ca “ultimii aliați ai lui Hitler” sau “un popor fascist”, ce stigmatizau, în funcție de necesități politice curente, fie fostele clase conducătoare, fie societatea maghiară în ansamblu. Era o manieră de a avertiza că trecutul poate oricând furniza fapte, dacă se va ivi vreodată nevoia ca oamenii să fie pedepsiți pentru trecutul lor. Opozanții stalinismului, judecați în procesele publice din anii '40 și '50, erau acuzați aproape întotdeauna de fascism sau de colaboraționism, pentru fapte comise înainte sau după 1945.

---

⁴⁹ “Ce trebuie să credem despre acei așa-numiți sioniști socialiști, care își imaginează cea mai evoluată formă de organizare socială - societatea socialistă, pornind de la legile unui popor semi-nomad de păstori?... Singura soluție, în spirit progresist, a «problemei evreiești» în Ungaria este deplina asimilare a evreilor. Doar această cale va conduce la dezvoltare democratică și la eliminarea acelor fapte (sic!) din care se nutrește propaganda antisemită”. Erik Molnár, *op. cit.*, p. 17.

Capetele de acuzare în procesul pogromului de la Kunmadaras din 1946 (în care au fost uciși evreii tocmai eliberați dintr-un lagăr de concentrare) trădau faptul că procuratura și instanța transformaseră cazul dintr-o versiune modernă a prigoanei medievale a evreilor suspectați de vărsare de sânge creștin în ritualurile lor, într-o conspirație antidemocratică, fascistă și, desigur, anticomunistă⁵⁰.

Pentru magistrații, și mai ales pentru Tribunalele Poporului care au judecat criminali de război, *in extremis veritas*. E de înțeles că în fața crimelor îngrozitoare săvârșite de Mihály Francia Kiss - torturarea și uciderea a cel puțin șaiszeci de oameni - curtea s-a simțit îndreptățită să recurgă la afirmații sugerând o concepție istoriografică în virtutea căreia un eveniment își poate devansa circumstanțele și tot ce avea să se întâmple mai târziu era deja conținut în trecut⁵¹. Nevoia de a argumenta, de a proba continuitatea istorică și riscurile inerente unei asemenea viziuni asupra istoriei erau evidente încă de la prima sentință dată în cazul Mihály Francia Kiss, mai exact în motivarea hotărârii. Preocuparea de a introduce continuitatea istorică în reconstrucția cazului a condus curtea la elaborarea unui discurs istoriografic oficial plin de capcane - în speță pentru ordinea comunistă reinstaurată după 1956 - dar care nu au fost sesizate la timpul lor.

S-ar putea dovedi că definirea istoriografică a momentului 1956 ca o contrarevoluție este cheia înțelegerii epocii Kádár.

---

⁵⁰ A se vedea Peter Apor, *The Lost Deportations: Kunmadras, 1946*, teză pentru obținerea titlului de master prezentată la Catedra de Istorie a Universității Central Europene, Budapesta, 1996.

⁵¹ "O teologie a supercesiunii reduce în mod necesar textul predecesor la un «Vechi Testament», a cărui semnificație de sine stătătoare e anulată o dată ce el e conceput doar ca prim stadiu al unui proces care culminează în vestirea unui «adevăr nou și deplin».", Michael Andre Bernstein, *op. cit.*, p. 3.

Prin prisma contrarevoluției, anii dinainte și de după 1956 suportau o interpretare unică, dintr-o perspectivă unică, care i-ar fi surprins chiar și pe autorii istoriei oficiale din acea vreme. Constructul contrarevoluției presupunea, fără voia autorilor săi, o continuitate între epoca stalinistă și perioada de după 1956. Apărea astfel o problemă care punea conducerea Partidului într-o situație similară cu cea a apologeților creștini, nevoiți să demonstreze unicitatea Noului Testament, statutul său aparte, și în același timp să-i convingă pe eretici de continuitatea sa cu Vechiul Testament, întrucât cele două texte fuseseră emise de aceeași sursă.

Una dintre explicațiile oficiale ale izbucnirii contrarevoluției îi căuta cauzele în epoca stalinistă, în ilegalitățile comise și în procesele publice care au avut loc înainte de 1956. Dar o greutate egală era acordată explicațiilor care vedeau contrarevoluția din 1956 în continuitatea operațiunilor contrarevoluției fasciste clandestine, a cărei activitate secretă nu încetase niciodată după “teroarea albă” din 1919. Prin urmare, în această versiune a narațiunii istorice, regimul Kádár instalat după 1956 ducea mai departe lupta antifascistă și anti-imperialistă începută înainte de 1956, ocrotind aceleași valori de agresiunea aceluiași adversar, ale cărui răbufniri duseseră în trei rânduri - în 1919, 1944 și 1956 - la crime împotriva umanității.

Pentru ca momentul 1956 să poată fi interpretat ca o nouă dezlănțuire a “terorii albe” din 1919 și ca o prelungire a fascismului, Prima Republică Sovietică Ungară trebuia reabilitată. Înainte de 1956, Republica Sovietică Ungară rămăsese în istorie doar ca efect al antecedentelor sale și ca antecedent a ceea ce avea să urmeze. Republica Sovietică Ungară era doar un pliu istoric, fără extensie temporală. Extrem de rare, referirile la ea nu puteau fi decât vagi și echivoce, pentru că ar fi fost prea anevoios pentru un manual de istorie

să explice faptul că cei mai mulți dintre conducătorii primului experiment bolșevic maghiar nu muriseră în închisorile regimului contrarevoluționar proto-fascist, ci în exil la Moscova, unde fuseseră condamnați în procese publice, că ei fuseseră aruncați în închisori staliniste sau în Gulagul sovietic, că fuseseră trădați de către fruntașii comuniști maghiari de după 1945. Moartea lui Stalin și destrămarea nucleului dur din conducerea comunistă după 1956 (cei mai mulți dintre membrii acestuia exilându-se, din nou, la Moscova) au făcut posibilă resuscitarea aproape uitatei Republici Sovietice. Pentru a legitima interpretarea evenimentelor din 1956 ca o contrarevoluție, pentru a le putea corela cu prima “teroare albă” din 1919, pentru a vedea contrarevoluția ca pe o mască a eternei primejdii fasciste, era necesară reabilitarea Republicii Sovietice.

Imaginile din manualele de liceu tipărite în anii '60 și '70 ilustrau această legătură între “teroarea albă” și atrocitățile din 1956. Atât versiunea maghiară cât și cea engleză a “Cărții albe”, publicată de Biroul de Informații al Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Ungare despre “Conspirația contrarevoluționară a lui Imre Nagy și a complicilor săi”, conținea fotografia înfățișând atrocități petrecute în 1919, dar și în 1956. În ediția engleză, fotografiile sunt dispuse pe aceeași pagină, în vreme ce în ediția maghiară cele două momente apar pe pagini opuse, față în față. Iată legendele fotografiilor din ediția engleză: “**În 1919...** după înfrângerea Republicii Sovietelor, Ferenc Somogyi, unul dintre conducătorii sectorului Tab, a fost spânzurat pe strada principală a satului în care trăia”, “**...iar în 1956**, József Stefkó, locotenent de grăniceri, a fost smuls de către contrarevoluționari din patul de spital, târât în stradă, ucis și spânzurat de picioare”.⁵² Proximitatea induce o relație

---

⁵² *Cartea albă*, vol. 5, Budapesta, 1958, p. 170.

directă între cele două imagini și comprimă vizual distanța temporală dintre cele două evenimente. Ele devin intersanjabile, se suprapun, își transferă caracteristicile. Singura diferență este că una din victime este spânzurată de gât, iar cealaltă de picioare - altminteri, ele se oglindesc reciproc; 1956 este imaginea în oglindă a lui 1919. În consecința acestei contaminări semantice, prima contrarevoluție, "teroarea albă" din 1919, devine în mod firesc cheia de interpretare a evenimentelor din 1956. Iar "regimul contrarevoluționar" al amiralului Horthy reprezintă atât prelungirea "terorii albe" contrarevoluționare, cât și anticiparea contrarevoluției din 1956. Nu este o întâmplare că organizația comunistă de tineret a adoptat, în momentul reînființării sale, titulatura de "Alianța Tineretului Comunist": acesta era numele organizației de tineret din vremea Primei Republici Sovietice Ungare. Pe steagul Alianței au fost trecute două date: 1919 și 1957 (anul în care Alianța a fost reînființată).

Paradoxal, continuitatea cu regimul dinainte de 1956 a legitimat restaurația sistemului comunist după ce trupele sovietice au înăbușit revoluția din 1956: mai ales după amnistia din 1963, când majoritatea celor care supraviețuiseră represaliilor de după revoluție au fost eliberați din închisoare, a devenit evident pentru masele largi că deși cei aflați la putere erau în mare măsură aceiași, deși ei nu își repudiau legăturile strânse cu perioada dinainte de 1956, viața era totuși mai simplă, mai ușor de controlat, mai puțin imprevizibilă și înfricoșătoare decât înainte; era altfel, și totuși era la fel. Comparat cu sine însuși Regimul Kádár părea mai bun decât el însuși: era mai puțin înspăimântător decât ar fi putut fi, iar oamenii au simțit că trebuiau să se teamă de regim mai puțin de cât ar fi fost de așteptat. Dacă celălalt termen al comparației ar fi fost o altă țară - Austria vecină, de pildă, sau un alt sistem politic, și nu un avatar al aceluiași regim -, ar fi fost mult mai

dificil pentru restaurația comunistă să legitimizeze o autoritate neconstituțională și arbitrară. Kádár i-a imputat predecesorului său toate erorile politice ce conduseseră la izbucnirea revoltei din 1956 și s-a delimitat de linia stalinistă adoptată de acesta, situându-se simultan în aceeași descendență politică. Echilibrul precar dintre continuitate și discontinuitate, în care contrarevoluția era factorul decisiv, s-a dovedit o sursă de stabilitate, chiar dacă stabilitatea nu era, putem presupune, intenția istoriografică și ideologică inițială.

Ideea continuității istorice a dat însă ocazia reformiștilor populiști de după 1989 să afirme - cum a făcut-o Imre Pozsgay, de pildă, cu prilejul redeschiderii Palatului Széchenyi, restaurat și transformat în hotel de lux - că "lungile decenii ale distrugerii și ruinei au luat sfârșit". Printr-o singură propoziție, orice distincție între cele două perioade mărginite de anul 1956 a fost anulată; cele două epoci s-au prăbușit laolaltă, luate de apele unei istorii continue, nediferențiate. Aceasta a permis și a încurajat descrierea evenimentelor de la finele anilor '80 ca "sângeroasa teroare bolșevică", chiar dacă în acea vreme nu mai exista de fapt nici un prizonier politic și majoritatea populației încerca să se îmbogățească prin orice mijloace, pe o piață neagră tacit tolerată de regim. Pe când comunismul își trăia ultimele zile, nimeni nu mai era dispus să-și amintească de vreo deosebire între regimul Kádár și orice sau oricine l-a precedat. Continuitatea istorică, care asigurase după 1956 legitimitatea guvernului Kádár, a ajuns să joace un rol esențial în delegitimarea lui în 1989. Comunismul a fost, cel puțin în parte, victima propriilor construcții istoriografice.

Unul din țelurile cele mai importante ale tribunalelor de război din Europa de Est a fost să demonstreze că de regulă anticomuniștii devin fasciști, că orice anti comunist este în mod necesar un fascist. Dar aceste procese, și istoriografia comunistă în ansamblul ei, urmăreau și un alt scop: să dovedească

adevărul unui loc comun istoriografic, acela că toți fasciștii sunt anticomuniști. Îmbinate, aceste două aserțiuni și-au lăsat amprenta asupra modului în care societatea se raportează la comunism după 1989. În opinia mea, istoria secolului douăzeci, așa cum a fost ea scrisă de către comuniști – adică centrată pe confruntarea dintre comunism și fascismul anticomunist – a reprezentat după 1989 un obstacol greu de depășit în inițierea unei dezbateri inteligente, oneste și serioase, critice și autocritice despre comunism.

“În numele fiicei lui Mihály Francia Kiss, Dna Gyula Mészár, Uniunea Națională a Foștilor Deținuți Politici contestă sentința Tribunalului din Budapesta, dată în 1957, considerând că învinuirile de vătămare corporală și omucidere ce i s-au adus pârâtului nu au fost probate în cursul procesului.” Consilierii juridici ai Uniunii Naționale a Foștilor Deținuți Politici au înaintat un recurs la Curtea Supremă, încercând să demonstreze că Mihály Francia Kiss fusese condamnat la moarte prin spânzurare în urma unui proces public tipic, că fusese acuzat de crime de război și găsit vinovat de către tribunalul comunist după revoluția din 1956 din simplul motiv că era anti comunist. Crima săvârșită de el era aceea de se fi opus comunismului încă din 1919, și de a fi luptat cu aceeași îndârjire toată viața, în același fel în care armata maghiară încercase să oprească înaintarea bolșevicilor în ciocnirile de pe malul Donului în al doilea Război Mondial. Câțiva dintre generalii care conduseseră această ofensivă, luptând de partea naziștilor, condamnați ulterior pentru crime de război și crime împotriva umanității, fuseseră reabilitați de Curtea Supremă a Republicii Ungare după 1990.

Reabilitarea unor criminali de război după 1989 în Ungaria nu reprezintă o excepție față de situația din celelalte țări foste comuniste. Printre cei care au obținut achitarea sau pentru

achitarea cărora s-au făcut demersuri insistente, se numără conducătorul croat Ante Pavelic, sârbul Draza Mihajlovic, episcopul Zagrebului Stepanic sau Antonescu, care a condus o vreme Garda de Fier românească. De asemenea, lui Miklós Horthy i s-a acordat o reînhumare semi-oficială, la care au participat membri ai primului cabinet post-comunist, de dreapta. Astfel, tentativa Uniunii Foștilor Deținuți Politici de a obține reabilitarea criminalului Mihály Francia Kiss nu trebuie să ne surprindă. Cei care fac astfel de demersuri consideră că unicul delict al acelor indivizi, motivul pentru care au fost condamnați de regimul comunist, era opoziția lor față de comunism, așa cum stabiliseră istoricii și tribunalele de după 1945. Tribunalele comuniste i-au transformat pe anticomuniști în fasciști, pentru a-i putea găsi vinovați de crime de război. Cei care au încercat să obțină reabilitarea criminalilor de război și a fasciștilor după 1989 nu au făcut altceva decât să ia în serios logica istorică a comunismului, folosindu-se de ea ca pentru a solicita achitarea lor.

„Genocidul evreilor a fost singura atrocitate din istorie urmată de o concluzie formală explicită, de o judecată internațională care a statuat un precedent juridic și practic... Mai mult, legitimitatea ordinii democratice, liberale create în «Vest» după război a fost în mod explicit corelată cu această sentință. Procesul crimelor de la Auschwitz a fost mai mult decât o soluție juridică obținută prin identificarea exactă a făptașilor și victimelor. El a devenit fundamentul pe care s-a reorganizat ordinea internațională, plecând de la principiul «libertății». Această ordine, constituită ca formă de opoziție «naturală» la «totalitarism», a câștigat astfel o dimensiune «transpolitică».”⁵³. După 1958-1959, în special după

---

⁵³ Adam Katz, “The Closure of Auschwitz but Not Its End”, *History and Memory*, vol. 10, no. 1, primăvara 1998, p. 62.

procesului Eichmann, națiunile apusene au identificat fascismul cu Holocaustul și cu lagărul de la Auschwitz. Aceasta era crima absolută, acesta era numele prin care ea trebuia evocată și comemorată, astfel încât repetarea catastrofei să poată fi prevenită. Presupuziția implicită este că ne putem apăra de noi înșine doar atâta timp cât reușim să păstrăm, și deci să controlăm, amintirea acelor atrocități. În această practică istoriografică și politică memoria este concepută ca acea forță prin care societatea poate institui o distanță între sine și crimele împotriva umanității ce îi marchează trecutul. Occidentul s-a angajat să intervină în Bosnia doar atunci când presa a recurs la formulări de tipul "Holocaustul" sau "genocidul din Bosnia", deci doar atunci când a fost invocată crima absolută, deși aceasta crea o situație paradoxală, în care tratamentul intolerabil la care erau supuși musulmanii dezmințea unicitatea Holocaustului, singularitatea lui istorică. Acest paradox istoriografic și logic s-a repetat în Rwanda. Iată cum se face că aveau să fie înființate Curți Internaționale pentru Crime de Război, reluând experiența de la Nürnberg, pentru a cerceta crimele comise în fosta Iugoslavie și în Rwanda. Rememorarea crimelor de la Auschwitz și a procesului de la Nürnberg joacă un rol esențial în modul în care se autodefinesc democrațiile apusene, precum și în modul în care sunt gândite drepturile omului pe plan internațional.

Tăcerea stranie de după 1989 în legătură cu istoria comunismului pare să indice că, spre deosebire de fascism, comunismul și-a atins punctul terminus, că nu este nici necesar, nici oportun să ne amintim acest episod, să ne confruntăm cu el sau să îl dezbaterem. Așa cum remarca François Furet, "comunismul nu putea concepe un alt tribunal decât istoria, iar astăzi istoria l-a condamnat la dispariție. Înfrângerea sa este,

așadar, irevocabilă”⁵⁴. Ceva s-a sfârșit, o istorie pe care nu noi am creat-o și a cărei responsabilitate nu ne revine. Așa cum germanii au devenit cetățenii inexistenți ai unei țări inexistente, sovieticii, cei care au creat comunismul, sunt azi cetățenii inexistenți ai unei Uniuni Sovietice inexistente. Dacă înainte de 1989 ungerii se refereau la armata de ocupație cu sintagma “trupele rusești”, în prezent doar “bolșevicii” și “sovieticii” mai sunt amintiți, oameni care nu mai pot fi găsiți nicăieri.

În Europa de Est evreii, Holocaustul, lagărul de la Auschwitz și chiar procesul de la Nürnberg au căzut victime luptei istoriografice și ideologice dintre comuniști și fasciști anticomuniști. Regimurile instaurate după 1945 și-au câștigat legitimitatea nu prin opoziție față de Auschwitz, crima absolută, ci prin retorica mitologizată a luptei neobosite cu anticomuniștii fasciști. Înainte de 1989 procesul de la Nürnberg și soluționarea juridică a crimelor împotriva umanității și a crimelor de război nu putea fi decât o notă de subsol în istoria evenimentelor postbelice. După 1989, în fostele țări comuniste, Nürnbergul e prezentat ca un proces prin care învingătorii și-au făcut dreptate. Pokrovskii, procurorul sovietic de la Nürnberg, care reprezentase acuzarea în câteva procese publice staliniste, încercase să-i facă răspunzători pe germani pentru crimele de la Katyn. Argumentul *tu quoque*, anume că sovieticii s-au făcut vinovați de crime mai numeroase și mai grave decât germanii, a fost frecvent invocat pentru a delegitima procesul de la Nürnberg. Toate acestea au fost folosite pentru a contesta validitatea sentințelor de la Nürnberg⁵⁵. După căderea

---

⁵⁴ François Furet, “Democracy and Utopia”, în *Journal of Democracy*, vol. 9, no. 1, ianuarie 1998, p. 79.

⁵⁵ În privința legăturii dintre Nürnberg și Katyn, a se vedea Telford Taylor, *The Anatomy of the Nuremberg Trials*, Knopf, New York, 1992, în special pp. 466-472.

comunismului procesul de la Nürnberg, fundament și sursă a drepturilor internaționale ale omului, a ajuns să stârnească aceleași suspiciuni pe care le stârnește tot ce a fost odinioară asociat cu Uniunea Sovietică sau comunismul.

O analiză imparțială a comunismului este îngreunată și de celălalt element al istoriografiei și argumentației juridice comuniste; ea nu afirmă doar că toți anti comuniștii sunt fasciști, ci și reciproc, anume că orice fascist este în mod necesar un anti comunist. După căderea comunismului, instigarea religioasă, naționalistă sau etnică a devenit o strategie mult mai ușor de pus în practică, presupunând riscuri politice minore în comparație cu angajarea într-o analiză temeinică a istoriei și moștenirii comunismului. Pentru a evita să fie calificat drept fascist, oricine poate susține că foștii membri ai Partidului Comunist erau de fapt buni maghiari (slovaci, români, ruși etc.) , patrioți în adevăratul sens al cuvântului, care nu credeau o iotă din doctrina comunistă, ceea ce explică ușurința cu care s-au înscris în partid. Cei care fac uz de astfel de argumente sunt, de asemeni, înclinați să afirme că împrumutând vechile metode ale tradiției bolșevice (evreiești) - scrisori de protest, demonstrații, ziare și publicații *samizdat* - ,membrii fostei opoziții democratice, părăd să se opună comunismului, legitimau în realitate sistemul comunist.

În Vest, zidul ridicat pe ruinele de la Auschwitz devine din ce în ce mai masiv, apărând umanitatea de ea însăși. Instituțiile care reprezintă sistemul internațional al drepturilor omului încearcă din răspuțeri să prevină catastrofa, până și în Kosovo. În Est, înainte de a se prăbuși, adăpostul firav și dărăpănat al comunismului promitea o falsă protecție în fața amenințării unui fascism simplificat, convertit în anti comunism. În lectura comunistă a istoriei recente antisemitismul și ura rasială nu erau decât măști sub care fascismul își ascundea chipul, fără a

avea nimic în comun cu adevărata sa natură . Ura rasială, persecuția etnică și religioasă nu sunt, în această interpretare, trăsături definitorii ale fascismului; asta explică de ce e atât de ușor să inciti la ură în Europa de Est a zilelor noastre. Naționaliști extremiști, antisemiți și rasiști nu sunt văzuți în mod necesar ca fasciști, pentru că manualele de istorie din Europa de Est nu ne-au învățat asta. "Un anti comunist este un fascist", spuneau comuniștii; pentru cine nu vrea să primească stigmatul de fascist în lumea post-comunistă, confruntarea cu comunismul e prea anevoioasă. E mai simplu să fii rasist.

Consecințele instigărilor, propagandei și discursului istoric comunist au supraviețuit prăbușirii sistemului; ele se fac simțite în faptul că orice condamnare a comunismului, din orice direcție ar veni ea, oricare ar fi motivele blamului sau criticii și oricare ar fi convingerile care o inspiră, este suspectată de fascism. De dincolo de mormânt, comunismul reușește, prin climatul de suspiciune pe care l-a întreținut, să îngreuneze cercetarea istoriei ultimei jumătăți de veac și să zădărnicească efortul nostru de a recupera sensul real al cuvintelor, în locul celui conferit lor de magistrați în instrumentarea unor cazuri ca cel al lui Mihály Francia Kiss. Sursa acestor dificultăți e tot mai puțin evidentă și mai dificil de recunoscut.

La 4 iunie 1996, ora 16.20, în cursul dezbaterii parlamentare a proiectului ce viza consacrarea prin lege a "memoriei lui Imre Nagy, Prim Ministru martir al Ungariei", a luat cuvântul Ottó Sándorffy, reprezentant în parlament al Partidului Micilor Proprietari, formațiune politică de dreapta: "E greu de presupus că Primul Ministru, un adversar al cultului personalității în toate formele sale, ar fi consimțit să fie ridicat la un rang mai înalt decât cei ce au pățimit alături de el, să fie separat de celelalte victime. (Aplauze din sectorul ocupat de

Partidul Micilor Proprietari.) Toate celelalte victime executate au îndurat aceleași nedreptăți. De aceea, se cuvine să rostim cu voce tare, aici, în Cameră, numele lor, unul câte unul. Iată numele celor 278 de eroi, victime ale răzbunării dictaturii comuniste în lupta pentru Libertate, după Revoluția de la 1956: Géza Adamszky (parlamentarii se ridică în picioare) ...Tibor Földesi, Mihály Francia Kiss, Ferenc Franyó...”⁵⁶.

Traducere de Mihnea Mircan

---

⁵⁶ <http://www.mkogy.hu/naplo/183/1830046.htm>

Pas de deux: dictatura în pereche

PAVEL CÂMPEANU

Un fapt divers

Începând cu Imperiul Roman și până în secolul al douăzecilea, dictaturile au constat din monopolizarea puterilor publice de către un șef unic și absolut. Nici Mussolini, nici Stalin, nici Hitler nu s-au îndepărtat de acest model și nu au împărțit puterea cu nimeni, nici cu soțiile, nici cu amantele lor. În pofida incontestabilei lor influențe, nu putem spune că D-na Mao, sau chiar Evita Peron, fără a mai vorbi despre Imelda Marcos, au jucat rolul de co-dictatori în regimurile respective. După părerea mea, regimul Ceaușescu reprezintă din acest unghi o excepție care, aparținând istoriei recente, își prelungește reverberațiile până în istoria timpului prezent. Unicitatea fenomenului nu se rezumă la faptul că Elena Ceaușescu și-a dublat efectiv soțul; ea ține totodată de o anumită tradiție: istoria cunoscuse împărătese și regine cu o puternică înclinație către absolutism, dar nu și dictatori-femei, în accepția modernă a termenului.

Mi-am asumat riscul de a redacta comunicarea de față plecând îndeosebi de la două considerații:

1. Istoria timpului prezent interferează cu anumite domenii ale sociologiei. Cele două discipline se arată interesate, fiecare în felul ei, de politică, de cotidian, de opinia publică etc.

2. Ambele opun rezistență fascinației evenimentului istoric, întorcându-se către misterele adesea neglijate ale faptului divers. Dincolo de aparenta sa insignifiantă, faptul divers

ascunde frecvent conexiuni revelatoare cu evenimente la rândul lor mai mult sau mai puțin recente.

Faptul divers pe care îl propun ca ilustrare și care este tocmai în curs de desfășurare, este constituit de scoaterea la licitație a bunurilor confiscate lui Nicolae și Elenei Ceaușescu, conform verdictului pronunțat de Tribunalul Militar în decembrie 1989. Vânzările în discuție, care reprezintă a cincea rundă a operațiunilor, au loc în mausoleul edificat pentru glorificarea postumă a șefilor comuniști decedați, pe o colină din Parcul Carol, în sudul Bucureștiului. Între 26 martie și 2 aprilie 2000 mormântul a fost transformat într-o expoziție, unde vizitatorii au putut contempla cele aproximativ 240 de obiecte puse în vânzare: mobilier Ludovic al XV-lea, covoare orientale, oglinzi somptuoase, tablouri și statuete. Costul intrării la expoziție: 50.000 de lei, costul de participare la licitație: 200.000 de lei. Organizatorii contează pe un câștig de minimum un miliard, care se va adăuga celor patru miliarde din rundele precedente.

Deopotrivă grotesc și lugubru, acest fapt divers trimite, dintr-un unghi mai degrabă inedit, la faimosul proces din 1989 și, prin intermediul său, la semnificațiile juridice, economice, morale și ideologice ale acestei proprietăți confiscate, ca și ale confiscării propriu-zise.

Condamnare egală, funcționare inegală

Către sfârșitul anilor '80 imensa majoritate a populației pândește pe figura bătrânului dictator semnele unei boli incurabile. Dorită cu disperare, moartea lui a survenit într-un fel de care lumea preferă să nu își amintească. Partea cea mai indigestă a procesului nu este împușcarea - în ciuda barbariei sale - ci procedura. Pedeapsa inexorabilă a fost dată de un tribunal de mucava. Tragismul episodului se împotmolește în ridicol.

Pedeapsa capitală a celor doi inculpați și confiscarea bunurilor lor au fost stipulate prin aceeași sentință. Primul punct a fost executat pe loc, al doilea este tergiversat de mai bine de zece ani. Licitația subliniază această izbitoare diferență de ritm, dar nu o explică. Simetria perfectă a condamnărilor sugerează egalitatea perfectă a celor doi condamnați. Or, așa cum funcționase ea în România, dictatura în pereche era caracterizată de inegalitatea între soți. Respectivul inegalități erau de categorii diferite: temporale, promoționale, ierarhice, de aptitudini, de imagine publică.

Inegalitatea-cheie era de natură ierarhică. Dictatorul reunea funcțiile instituționalizate, el era șeful Statului, secretarul general al partidului, comandantul suprem al armatei. Ea nu avea acces la nici unul din aceste titluri, puterea sa reală se exersa în chip esențial dincolo de competențele care îi erau atribuite oficial. De pildă, fiind numită la un moment dat Vice-Prim Ministru, ea îl avea de fapt în subordine pe Primul Ministru, fără ca poziția sa să-i confere acest drept. Ea pretindea - și obținea - aceeași supunere din partea tuturor celorlalți înalți demnitari, a căror poziție depindea de bunăvoința ei. Această incoerență evidențiază o trăsătură caracteristică a regimului: prevalența obiceiurilor asupra legilor. În raport cu jurisdicția stalinistă, Nicolae dispunea de puteri legalizate, în vreme ce puterile Elenei rămâneau clandestine.

Alte tipuri de inegalitate între cei doi subliniază la rândul lor anumite trăsături speciale ale acestei dictaturi la patru mâini. Astfel, inegalitatea temporală începe cu faptul că Elena exersase acest rol într-un interval de timp de două ori mai scurt decât soțul ei. Dictatura cuplului fusese precedată de dictatura *solo* a lui Nicolae Ceaușescu. Acest fapt dovedește că formula cuplului nu fusese necesară instaurării regimului. Adoptarea formulei coincide, în schimb, cu trecerea regimului din faza consolidării sale în aceea a declinului. Dictatura cuplului pare

să se fi ivit ca fals remediu la o criză pe care nu a făcut decât să o accelereze.

Inegalitatea promoțională nu este mai puțin evidentă. El fusese promovată ca succesor, ca urmare a unui deces natural, cu respectarea regulilor în vigoare, de către o instanță acreditată. Nimic din toate acestea în cazul Elenei, care a fost promovată pe o bază complet informală, exclusiv prin voința soțului ei. Abuzul nu începe cu participarea sa activă la dictatură, ci cu apariția sa abuzivă în această postură. Ea nu putea așadar să-și păstreze această poziție, câștigată exclusiv prin voința soțului, decât atâta timp cât voința respectivă continua să se manifeste. Pe acest palier, inegalitatea se transformă în dependență. Între componentii cuplului se dezvoltă o relație de protecție cu sens unic, care nu este propriu-zis o relație ierarhică. Autoritatea efectivă a șefului își caută o justificare în titlurile sale, în vreme ce ea exercită o autoritate nejustificată de vreun titlu. În accepția regulilor regimului, Nicolae este investit cu o putere legitimă, în vreme ce puterea Elenei rămâne nelegitimă, ceea ce nu îi reduce sfera de acțiune. Și totuși, nu se poate observa o împărțire a rolurilor între cei doi. Această confuzie de competențe era susceptibilă de a provoca fricțiuni, care nu s-au lăsat niciodată întrevăzute din afară.

O altă inegalitate ține de personalitatea celor doi actori. În acest punct, ceea ce contează cu precădere nu sunt diferențele de ordin psihologic în general, ci acelea privitoare la capacitățile de care dispunea fiecare pentru a se achita de performanțele cerute prin rolurile asumate. Pe acest plan, încă o dată, distincția dintre cei doi frizează contrastul. Dacă erau egali prin originea comună, țărănească, prin poziția lor de declassați, incapabili de a se integra în viața urbană, ca și prin instrucția mai puțin decât sumară de care avuseseră parte, în schimb darurile lor naturale se aflau într-un dezechilibru flagrant. Începând cu îndârjirea sa din clandestinitate și

continuând apoi cu dibăcia care i-a permis o ascensiune fulgurantă în timpul regimul Gheorghiu-Dej și ulterior cucerirea funcției supreme, succesele sale internaționale și popularitatea pe care a știut s-o câștige pe plan intern la începuturile domniei sale, dincolo de viclenia, de grosolănia lui, de caracterul precipitat și tiranic, Nicolae Ceaușescu a dovedit remarcabile talente politice. Nimic din toate acestea în *background*-ul tovarășei sale, îngropat în mediocritate și anonimat, care nu lăsa în nici un fel să se întrevadă metamorfoza ei în semi-șef suprem. În intenția de a acoperi acest vid, ea s-a apucat să-și inventeze un strălucit trecut de inventator în domeniul chimiei moleculare. Potrivit obiceiurilor, impostura opera cu ajutorul substituițiilor. Absența unei cariere politice reale își căuta compensația într-o carieră științifică imaginară.

În sfârșit, inegalitățile efective dintre cei doi se reflectau în inegalitatea imaginilor pe care populația și le făcea despre ei. Chiar înainte de condamnarea lor comună din 1989, opinia publică manifestase un resentiment special față de Elena. Dincolo de greșeli, de impostură și agresivitate, ceea ce i se reproșa era mai ales de a fi inspirat măsurile cele mai catastrofale adoptate de soțul ei. Întemeiată sau nu, acuza îi conferea așa-zisei femei savante un rol disculpator. La originea acestei severități suplimentare s-ar fi putut afla, între alte motivații, un anume misoginism aluvionar: România nu fusese condusă niciodată de o femeie. Personalizată până la paroxism, orice dictatură trebuie să se întemeieze pe o autoritate carismatică. Printre resorturile care propulsaseră cuplul Ceaușescu dinaintea Tribunalului Militar improvisat la Târgoviște, o contribuție decisivă a avut-o criza de identitate, comună dar inegală, a amândurora. În momentul prăbușirii, cei doi erau constrânși să exercite o autoritate în mod necesar carismatică, fără a poseda carisma cerută. Și asupra acestui punct exista între cei doi o diferență notabilă: el continua să se bizuie pe o carismă

care, de mult pierdută, degenerase în contrariul său, în vreme ce ea pretindea că are o carismă care nu existase niciodată, decât în forma sa negativă.

Licitație și ideologie

Inegalitățile profunde dintre cei doi dictatori nu se potrivesc cu egalizarea lor prin verdict. Comparată cu pedeapsa capitală, condamnarea la confiscarea egală a bunurilor lor rămâne o pedeapsă minoră, ceea ce nu înseamnă că e și ne semnificativă. Ezitarea îndelungată, ce a amânat cu zece ani executarea acestei a doua pedepse, ar putea fi datorată dificultăților neprevăzute ale operațiunii. În prim-plan se situează dificultatea de a defini proprietatea bunurilor comune pe care cuplul părea că le posedă.

Simpla prezență a unui anumit obiect la domiciliul Ceaușeștilor nu este o dovadă că respectivul obiect se afla în proprietatea lor. Anumite obiecte puteau foarte bine să fi fost instalate în acest spațiu și cu toate acestea să nu le fi aparținut legal locuitorilor spațiului respectiv. Pe de altă parte, aceștia din urmă puteau la fel de bine să posede bunuri care nu se aflau depuse la domiciliul lor. Nu este vorba aici exclusiv despre obiecte speciale - ca iahtul, de pildă - ci și despre obiecte din cele mai diverse. Astfel, cu puțin timp înainte de vernisajul expoziției de la mausoleu, în județul Bacău au fost scoase la licitație pe baza aceluiași verdict 11.000 de sticle de vin produs, îmbuteliat și depozitat într-o fermă specială, situată la marginea unui teren de vânătoare unde dictatorul se abandona plăcerilor sale cinegetice. Nu este deloc limpede cum anume a putut fi omologată proprietatea cuplului asupra vinului destinat să stropască trofeele partidelor de vânătoare.

Inventarul susceptibil de a constitui proprietatea celor doi putea proveni din trei surse: moștenire, ceea ce era exclus

pentru amândoi, cadouri, care aveau o importanță deosebită, și achiziții. Toate obiectele care nu le fuseseră oferite cadou, de la panopliile de vânătoare supersofisticate la blănurile Dnei Ceaușescu, ar fi trebuit așadar să fie cumpărate de către cuplu, care ar fi avut în mod normal de achitat prețul lor. Până astăzi, valoarea totală a bunurilor scoase la licitație se ridică la câteva miliarde. De-a lungul întregii sale domnii, unicul venit al cuplului consta din salariile celor doi. Oricât de mare ar fi fost, venitul respectiv rămâne cu mult inferior cheltuielilor. Pare probabil ca măcar o parte din aceste obiecte să nu le fi fost livrate în urma unor achiziții, ci a unor comenzi, având mai degrabă conotațiile unor confiscări. În măsura în care această ipoteză și-ar dovedi plauzibilitatea, ar rezulta de aici că sentința Tribunalului a confiscat Ceaușeștilor în mod legal ceea ce ei își apropiaseră pe o cale ilegală.

O ceață comparabilă, care i-a obligat pe executorii verdictului să înainteze pe bâjbâite, înconjura distincția dintre bunurile care se aflau în posesia perechii și cele acordate lor în folosință exclusivă. Absolut ilegală, această ultimă categorie de bunuri nu avea alte limite în afara celor trasate de modestia sau de cupiditatea dictatorilor. La dispoziția lor fuseseră puse, de pildă, strada Molière, unde locuiau, care a fost integral evacuată, cele mai somptuoase castele și palate, care aparținuseră altădată familiei regale, inclusiv monumentele istorice, reședințe rezervate în fiecare din cele patruzeci de județe, totdeauna pregătite să-i primească, elicoptere speciale, inclusiv cel la bordul căruia au fugit în decembrie 1989 etc. Această categorie vastă nu conținea doar bunuri existente deja, ci și bunuri produse special pentru ei, la comandă - de pildă complexul maritim Neptun sau fastuosul club de odihnă edificat în fața locuinței lor, pe malul lacului Floreasca, unde fusese altădată un ștrand public.

Orice proprietate este definită, între alte coordonate, de limitele obiectului său. Această definiție a posesiei nu poate fi transferată asupra obiectelor aflate la dispoziția cuplului de dictatori. Bunurile respective nu reprezentau, în termeni juridici, o proprietate, în sensul că nu puteau fi vândute sau lăsate moștenire, dar aceasta și pentru că întinderea lor nu avea limite determinate. Cu toate acestea, în termeni practici, faptul de a dispune de un obiect reprezintă o proprietate efectivă, deși incompletă, în sensul că ea exclude orice alt acces la utilizarea respectivului obiect. Datorită acestui privilegiu exclusiv și practic nelimitat, perechea exersa în fapt o proprietate monopolistă, dar incompletă, asupra întregului avut național. Pe termen lung, exproprierea vechilor clase posesoare nu fusese înlocuită de o proprietate socială neobosit proclamată, ci de proprietatea privată, nelimitată, incompletă și clandestină a unei singure perechi. Dată fiind această stare de fapt, sentința nu ar fi trebuit să confiște numai bunurile care se aflau în proprietatea formală a Ceaușeștilor, ci totodată bunurile puse la dispoziția lor.

Perechea își convertise puterea politică abuzivă în abuz economic. Instinctul lor țărănesc acaparator făcuse din cei doi cea mai bogată familie din țară. Această acumulare nesătulă nu se opunea doar temeiurilor juridice ale ordinii sociale, ci și principiului doctrinar crucial presupus să confere regimului legitimitatea sa istorică. Ceea ce dictaturile staliniste numeau "socialism" ar fi trebuit să pună în cele din urmă în act eterna aspirație umană către justiție socială. În viziunea "părinților fondatori", socialismul, condus către acest țel de necesitatea istorică, trebuia să suprimă abisul ce despărțea marea majoritate săracă de minoritatea bogată, grație nu dispariției, ci lichidării claselor posesoare. Cumulând toate acele bunuri, Ceaușeștii, în loc să abolească opoziția dintre bogați și săraci, deveneau agenții resurecției acesteia. Licitația expune pentru prima dată

un secret păstrat cu strășnicie. Prin însușirea atâtor bogății, perechea trădase esența însăși a ideologiei pe care pretindea că o încarnează. Faptul divers care are loc în aceste zile în mausoleu și la Bacău încheie un ocol istoric bizar, care readuce în actualitate vechiul slogan al lui Marx, “exproprierea expropriatorilor”, deoarece confiscarea bunurilor acaparate de cei doi dictatori semnifică exproprierea lor de o bogăție pe care o expropriaseră la rândul lor.

În sfârșit, acest epilog tardiv readuce la ordinea zilei mecanismul obscur, activ în orice dictatură, pe care moștenitorii lui Stalin îl desemnau cu expresia “cultul personalității”. Așa cum o dovedește experiența românească a dictaturii în pereche, dincolo de cele două repere evidente - personificare excesivă a unei puteri operând mai presus de legi și un obsesiv ritual legitimant - acestui mecanism i se poate adăuga un al treilea reper, care este substanța sa economică.

*

Episodul sugerează căi de explorare a unor noi ipoteze privitoare la natura regimului Ceaușescu în perioada decăderii sale. Faptul divers în discuție este așadar de două ori actual: pe de o parte pentru că are loc chiar astăzi, și pe de alta pentru că el se leagă de cea mai arzătoare sarcină a societății noastre aflate în tranziție - cea de a înțelege mai bine trecutul nostru recent, pentru a ne elibera de rezistențele lui vestigii.

Traducere de Ioana Both

Istoria în slujba vieții. Autoritatea legii și confruntarea cu trecutul

ADAM CZARNOTA

Introducere

În eseu "Despre foloasele și neajunsurile istoriei pentru viață"¹, scris în 1874, Friedrich Nietzsche afirma că avem nevoie de istorie doar "în măsura în care ea se pune în slujba vieții"². Nietzsche distinge trei situații umane fundamentale: a acționa, a acorda respect celorlalți, a suferi. Pornind de aici, el identifica două tipuri de atitudine față de istorie:

1. atitudinea „monumentală”
2. atitudinea „critică”.

Istoriografia "monumentală" își gândește obiectul de studiu ca pe un șir neîntrerupt de evenimente majore, pe temeiul cărora se poate edifica un viitor glorios. În viziunea lui Nietzsche, această abordare a istoriei presupune un risc: acela de a falsifica trecutul, deformând astfel, în același timp, prezentul .

Motivată de un acut disconfort moral, istoriografia „critică” își asumă rolul unui „tribunal” care „judecă și condamnă”

---

¹ Friedrich Nietzsche, *Untimely Meditations*, traducere de R.J. Hollingdale, introducere de J.P. Stern, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

² *Ibidem*, p. 47.

trecutul. Această abordare poate deveni și ea periculoasă, deoarece istoriografia critică e pândită de primejdia de a găsi în istorie confirmarea propriilor ei preconcepții. De regulă, discursul istoriografic critic tinde după un timp să-și însușească tonul istoriografiei monumentale. Însă reflexia cea mai semnificativă a eseului este aceea că preocuparea pentru un trecut dificil poate periclita prezentul; ea riscă să blocheze mișcarea, să paralizeze acțiunea umană, punând în primejdie prezentul, ca și viitorul. Putem spune că o istorie în slujba vieții implică un delicat echilibru între rememorare și uitare.

Ni s-ar putea însă replica printr-o întrebare perfect îndreptățită: cum rămâne cu acea istorie care se pune în serviciul adevărului? Personal, fără a fi istoric de profesie, înclin să cred că un asemenea tip de istoriografie nu poate exista. Asta nu înseamnă că am intenția să subminez autoritatea discursului istoriografic academic; afirm însă că istoriografia se întemeiază întotdeauna pe anumite presupoziii mai mult sau mai puțin explicite cu funcție normativă, chiar și atunci când ea își ia drept obiect reconstituirea trecutului. Aceste elemente normative dictează criteriile potrivit cărora este operată selecția faptelor. Cu alte cuvinte, uitarea este implicită în normă, iar norma ține într-o mai mică măsură de trecut decât de prezent și viitor. Jurgen Habermas a formulat în mod convingător această idee: „supremația trecutului, coșmarul recurent ce planează asupra unui prezent ce nu-și poate răscumpăra păcatele, va fi spulberată doar de forța de pătrundere analitică a unei forme de rememorare care examinează trecutul cu calm, fără însă a-l gândi în termeni neutri din punct de vedere moral”³.

---

³ J. Habermas, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, no. 22, noiembrie 1985.

Abordarea juridică este similară. Legea este un mecanism instituționalizat al rememorării și uitării sistematice.

Dar înainte de a discuta problematica legii și rolul instituțiilor juridice în raportarea la trecut, este necesar să subliniem, reluând sugestiile lui Nietzsche, că în măsura în care istoria se află în serviciul vieții, uitarea nu poate fi sinonimă cu amnezia.

La vremea când mi s-a propus să pregătesc un text pentru acest simpozion presa se ocupa pe larg de Congresul Holocaustului, care a avut loc la Stockholm. Scopul acestuia era să ne reamintească atrocitățile trecutului, dezbateră punându-se astfel în slujba vieții, adică în folosul prezentului și viitorului.

Filosofia politică modernă, cea liberală în special, a acceptat întotdeauna ca punct de pornire un număr de presupozitii atemporale și abstracte despre natura umană. Așa stau lucrurile de la John (Locke) până la John (Rawls)⁴. Excepție face o distinsă reprezentantă a filosofiei politice moderne, Judith Shklar, care a formulat obiecții față de această poziție și a propus în schimb edificarea filosofiei politice liberale pornind de la experiențe istorice reale, în special de la crime săvârșite de oameni, în numele oamenilor, împotriva oamenilor. În viziunea autoarei, liberalismul trebuie reîntemeiat pe frică⁵.

Pare să fi sosit timpul, acum, la sfârșit de secol, pentru a cere iertare pentru atrocitățile comise în cursul secolului XX și al celor precedente. Nu doar pentru Holocaust, genocid sau crime de război, dar și pentru colonizare, comerțul cu sclavi și așa mai departe. Zona în care ne aflăm, Europa Centrală și de

---

⁴ Odată cu *Political Liberalism*, John Rawls ancorează liberalismul în contemporaneitate.

⁵ Judith Shklar, "The Liberalism of Fear", în Nancy L. Rosenblum (ed.), *Liberalism and the Moral Life*, Cambridge, Harvard University Press, 1984.

Est, e încă bântuită de fantomele trecutului, lucru remarcat și de observatori străini precum Tina Rosenberg⁶. Unele dintre aceste fantome sunt mai vechi decât comunismul; pentru altele răspunderea o poartă regimurile comuniste. Mai toate societățile au trebuit să răspundă la un moment dat la întrebarea dacă e preferabil să tragă o linie și să refuze orice amintire sau să înfrunte problema fărădelegilor din trecut.

Importanța acestei întrebări nu poate fi tăgăduită. Răspunsurile variază de la o societate la alta, și ele depind în mare măsură de echilibrul forțelor ce compun elita politică. Îndeobște răspunsurile pe care le dă o societate acestor întrebări sunt amestecate, ceea ce se traduce prin adoptarea unor strategii politice menite să rezolve măcar unele dintre problemele pe care le pune un trecut dificil. Dacă suntem de acord că istoria trebuie să lucreze în folosul vieții, confrutarea cât mai deschisă cu puțință cu problemele trecutului devine o obligație morală. Mai devreme sau mai târziu, fiecare societate va fi nevoită să se confrunte cu spectrele propriului trecut. Observând societăți care nu au făcut-o, am formulat ceva ce s-ar putea numi o teză istoriosofică: eludarea unui trecut problematic nu are alt efect decât reîntoarcerea acestui trecut, mai apăsător și mai greu de înfruntat.

Obligația morală de a face public adevărul

Moralitatea rămâne o temă anevoioasă, mai ales acum, în modernitatea târzie, sau, cum preferă s-o numească unii, în postmodernitate. Teoreticianul cel mai prestigios al condiției postmoderne, Zygmunt Bauman, spunea că ne aflăm în situația de a îmbrățișa “o etică fără moralitate”; altfel spus, a devenit

---

⁶ În cartea *The Haunted Land*, Tina Rosenberg scrie: “în încercarea de a limpezi trecutul, est-europenii își dispută controlul asupra prezentului. Miturile despre trecut sunt sistematic rescrise pentru a se plia dezbaterii politice curente”. *The Haunted Land: Facing Europe's Ghosts After Communism*, Random House, 1995, p. XIV.

imposibil să identificăm norme morale universal aplicabile. În prelungirea acestei idei, vreau să vă propun o abordare a cărei țintă este viitorul. Nimic nou aici. Normele morale sunt întotdeauna orientate spre viitor. Normele sunt formularea sintetică a unor tipuri specifice de relații între oameni. Fără a da un verdict *a priori* în legătură cu substanța normelor, putem adopta o perspectivă care ia ca punct de pornire existența democrației și a societății civile, întrebându-ne care sunt precondițiile acestor relații între oameni. Ideea de democrație pare să-și fi păstrat vitalitatea în Europa Centrală și de Est, dar e tot mai frecvent interpretată ca o formă de pluralism a elitelor politice. Din păcate, ideea de societate civilă pare să fi dispărut din discursul politic. Totuși, dacă examinăm rădăcinile sociale ale celor două idei, le descoperim în societatea însăși, nu doar în structura ei socială sau economică - neîndoielnic foarte importante - ci și în moralitatea publică.

Un foarte apropiat prieten, Martin Krygier, este un neobosit susținător al ideii de societate civilă. El a apărut această cauză de la Sydney, San Francisco și Berkeley, până la Varșovia sau Toruń în Polonia, de la Edinburgh în nord la Santiago de Chile (unde se va afla în curând) în sud. Geografia e importantă, dar mai important e mesajul lui Martin, acela că trebuie să ne întoarcem la lucrurile elementare, adică la noțiunea de civilitate. Prin civilitate el înțelege „obișnuința unor relații de non-agresiune între oameni”⁷. Acestea nu se întemeiază pe dragoste sau alte legături de natură personală, ci sunt pur și simplu civile, în sensul

---

⁷ A se vedea Martin Krygier, “Virtuous Circles: Antipodean Reflections on Power, Institutions and Civil Society” (1996-1997), *East European Politics and Societies*, pp. 36-88; “The Sources of Civil Society”, *Quadrant*, partea I, octombrie 1996, pp. 12-22; partea II, noiembrie 1996, pp. 26-32; *Between Fear and Hope. Hybrid Thoughts on Public Values. The Boyers Lectures*, 1997, ABC Books, Sydney, mai ales capitolul 3: “The Uses of Civility”.

că exclud agresarea sau înjosirea membrilor aceleiași societăți sau a străinilor. O concepție similară făcea substanța unei excelente cărți a filosofului israelian Avishai Margalit, *The Decent Society*⁸. Ideea este bună, dar nu răspunde la întrebarea noastră: care sunt condițiile necesare, chiar dacă nu și suficiente, ale civilității într-o societate? Afirm că un factor decisiv în instituirea civilității trebuie să fie confruntarea cu un trecut dificil, în folosul prezentului și viitorului.

Relațiile sociale întemeiate pe civilitate exclud ura și înjosirea celui alt. O societate civilă întemeiată pe civilitate trebuie să excludă acele instituții sociale care nesocotesc demnitatea oamenilor. Ei bine, e destul de simplu să decretezi crearea unui astfel de cadru instituțional, dar mult mai dificil să îl pui în practică în viața unei societăți. Episoadele tragice ale istoriei recente, în special ale istoriei secolului XX, demonstrează că cetățenii de rând rămân pasivi atunci când autoritățile iau măsuri împotriva unui grup de concetățeni. Asta e, probabil, ceea ce Hannah Arendt înțelegea prin „banalitatea răului”. Răul pare banal din punctul de vedere al observatorului sau cercetătorului neimplicat. Dar el nu e banal pentru cei care îl îndură. Acest rău face victime, mai ales atunci când e vorba de crime săvârșite în numele statului, precum Holocaustul, genocidul sau uciderea în masă, apartheidul, încălcarea drepturilor omului și a demnității celor persecutați în trecut, lezare care afectează cumva și demnitatea celor care consimt pasiv la aceste abuzuri. Ultima categorie este cea mai largă. Demnitatea cetățenilor de rând a fost compromisă de regimuri criminale, compromisă de pasivitatea lor civică. Alegând să nu intervină ei au încuviințat la crimele comise în numele statului. În majoritatea cazurilor cetățenii nu au

---

⁸ A. Margalit, *The Decent Society*, Cambridge, Harvard University Press, 1996.

participat activ la săvârșirea acestor crime, de multe ori nici măcar nu au avut de profitat de pe urma măsurilor adoptate de respectivele regimuri. Totuși, la adăpostul unei vieți private confortabile, standardele lor morale au devenit inoperante. Funcționarea acestui mecanism a fost descrisă de scriitorul polonez Leon Kruczkowski. Datorăm unui alt filosof contemporan polonez, Bronislaw Lagowski (care, țin să precizez, nu se numără printre autorii mei preferați), sintagma "machiavelism invers". El vroia să spună cu această expresie că toate victimele, inclusiv martorii pasivi, sunt corupte de absența unei moralități publice.

În acest punct al discuției noastre devine necesară o distincție între moralitatea publică și cea privată. Cred că această distincție își păstrează semnificația în lumea contemporană, dar se face simțită, în același timp, o conexiune din ce în ce mai puternică între cele două sfere. În anumite situații oamenii nu pot rămâne morali în viața privată fără a lua poziție în chestiuni de moralitate publică; cu alte cuvinte, în absența unei asumări *active* a principiilor ei.

Ajungem astfel la chestiunea moralității publice. Este, fără îndoială, o problemă de mare amploare, pe măsura cuiva de statura unui Immanuel Kant. Abordarea ei de ansamblu îmi depășește forțele. Cred totuși că se poate recurge la unele cunoștințe derivate din psihanaliză în sprijinul convingerii mele privind necesitatea rostirii publice a adevărului.

Aș vrea să mă refer pe scurt la ideile expuse de o cercetătoare germană, Gesine Schwan, specialistă în științe politice, în articolul "The «Healing» Value of Truth-Telling: Chances and Social Conditions in a Secularized World"⁹.

---

⁹ Gesine Schwan, "The «Healing» Value of Truth-Telling", *Social Research. An International Quarterly of the Social Sciences*, vol. 65, no. 4, 1998, pp. 725-740.

Autoarea afirmă cu îndreptățire că vina rămasă nerecunoscută implică riscul unei “schize distructive”. “Făptașii, dar și martorii crimei care nu și-au recunoscut vina au fost nevoiți să își înăbușe viața interioară, să nege părți din experiența lor trecută sau prezentă. Respectul și încrederea lor în sine s-au deteriorat grav, iar relațiile personale și-au pierdut căldura și încărcătura afectivă deoarece acești oameni erau siliți să-și reprime orice formă de spontaneitate”¹⁰. Invocând exemplul vinei înăbușite în Germania după al doilea Război Mondial, Schwan afirmă că sindromul “schizei distructive” a fost transmis generației următoare, copiilor care au crescut în realitatea deformată a părinților. Deși accentul articolului cade pe aspectele private ale vinovăției nerecunoscute, concluziile ei au relevanță pentru sfera publică. Procesul descris mai sus “a zădărnicit percepția « realității » și orice confruntare deschisă cu aceasta, a denaturat înțelegerea firească a vieții sociale și politice, făcând imposibilă constituirea unui climat moral favorabil democrației. Moștenirea psihologică a vinei înăbușite a diminuat capacitatea generației următoare de a-și asuma responsabilități, de a-și dezvolta individualitatea, ca și sociabilitatea, de a accepta controversa, dar și compromisul, nonconformismul, ca și colaborarea. Ea a slăbit, iar uneori a anulat disponibilitatea acestei generații pentru relații stabile, fie ele de natură personală, având de a face cu contextul nemijlocit al vieții lor, fie ele legate de realizarea unor scopuri politice împărtășite”¹¹. Altfel spus, fără înfruntarea unui trecut dificil dezvoltarea unor individualități capabile să creeze și să mențină ordinea democratică devine de neconceput. O precondiție necesară

---

¹⁰ *Ibidem*, p. 728.

¹¹ *Ibidem*, p. 729. Pentru o argumentare și o discuție mai amănunțită, a se vedea G. Schwan, *Politik und Schuld. Die unzerstörerische Macht des Schweigens*, Frankfurt am Main, Fisher Verlag, 1997.

pentru constituirea unor noi comunități personale sau politice este confruntarea cu trecutul prin rostirea adevărului. Revenind la Nietzsche, doar astfel poate istoria să vină în întâmpinarea vieții. Aș adăuga că nu orice formă de evocare a trecutului înseamnă o rostire a adevărului. E vorba de o rostire care trebuie să aibă un caracter public și să dețină o anumită autoritate. Numai căința ce survine pe această cale poate conduce la o reformulare a valorilor unei societăți și la reconstrucția unei comunități morale, apte să protejeze democrația, libertățile sociale și politice.

O asemenea comunitate nu se va mulțumi să ocrotească moralitatea în sfera privată, ci va trebui să garanteze în același timp și moralitatea publică. Și asta nu propovăduind vreo nouă religie, ci prin implicare publică activă. Cea mai bună și amănunțită carte de istorie nu poate avea vreun efect notabil în planul moralității publice; e necesară o formulă a dialogului social prin care adevărul istoric să furnizeze memoriei colective motivații, atât subiective cât și obiective, pentru ceea ce s-a petrecut. Un asemenea proces va avea un rol terapeutic și va fi, în același timp, favorabil democrației.

Adam Podgórecki, regretatul specialist în sociologie juridică, a susținut ani de-a rândul necesitatea unei "etici globale" - o etică întemeiată pe grija pentru toate ființele și pentru Pământ¹². Între multele sugestii pe care le putem prelua din textul său, vreau să subliniez una singură. Norma morală predominantă ține încă de sfera privată: "iubește-ți aproapele". Însă privind înapoi, în special la istoria ultimului secol, constatăm că satisfacerea acestei exigențe e inseparabilă de exercițiul activ al moralității publice. Observația se dovedește esențială acum, în epoca globalizării. Putem conchide că

---

¹² Adam Podgórecki, *A Sociological Theory of Law*, Milano, Dott. A.Giuffrè Editore, 1991, pp. 59-61.

societatea civilă e imposibilă în absența unei societăți civice, adică a unei implicări active a cetățenilor în viața publică.

În cursul uneia dintre prelegerile din seria conferințelor Horkheimer, ținute la Universitatea din Frankfurt și intitulate *The Ethics of Memory*, Avishai Margalit lansa o întrebare crucială: este posibil să clădim pe temelia unei memorii negative, pe amintirea fărădelegii? Cu alte cuvinte, nu simțim oare întotdeauna nevoia de "istorie monumentală" pentru a edifica o nouă comunitate politică? Ar fi dificil să dăm un răspuns definitiv la această întrebare, dar sunt convins că, în măsura în care scopul nostru este reconcilierea, e necesar să ne amintim, dar la fel de necesar este să uităm și să iertăm.

Iată de ce cred că într-un proces atât de dificil cum este raportarea societății la trecut un rol important revine instituțiilor juridice.

Strategii juridice în confruntarea cu trecutul: o privire de ansamblu

Înțeleasă ca sistem de reguli și instituții, legea este un mecanism de rememorare și uitare sistematică. În cei două mii de ani de tradiție a jurisprudenței occidentale s-a constituit un impresionant arsenal de tehnici ale amintirii și uitării. Voi menționa doar câteva: *prescripția*, *nulla poena sine legem*, *nulla crimen sine legem*, principiile dreptului natural sau doctrina statului de drept. Semnificativ din punctul nostru de vedere este faptul că rememorarea și uitarea sunt confirmate de autoritatea legii: asta înseamnă că indivizii sau grupurile pot refuza să uite și să ierte, dar, din punct de vedere legal, acțiunea juridică se stinge.

Această calitate singulară a legii – autoritatea cu care ea e investită – joacă un rol important în orice strategie a confruntării cu trecutul.

În urma schimbărilor de regim datorate pierderilor de război sau decise prin negocieri, elitele nou formate s-au lovit întotdeauna de întrebarea "ce e de făcut cu fărădelegile săvârșite în trecut?" Chestiunea nu e atât de dramatică în cazul în care regimul a fost înlăturat prin revoluție sau învins de o putere străină. În astfel de cazuri rezultatul e întotdeauna condamnarea trecutului și dreptatea acordată învingătorului. În general, se recurge la dreptul penal pentru a proba global vinovăția regimului anterior, procesele publice primind funcția de a educa noua comunitate politică și socială.

Confruntarea noii elite politice cu trecutul devine mai problematică atunci când regimul se schimbă prin negociere. Pe de o parte, vechea elită, recunoscută ca partener, este preocupată să obțină pentru sine amnistierea completă.. De cealaltă parte, grupuri de la baza ierarhiei și facțiuni din noua clasă politică cer dreptate și răzbunare. Strategiile legale adoptate nu sunt niciodată perfecte, dar ele pot fi evaluate luând în calcul perspectiva propusă mai sus, adică apreciind măsura în care ele contribuie la definirea unor noi valori normative.

Pretutindeni, justiția retributivă (processe penale, lustrării, decomunizarea) își asociază justiția reparatorie (retrocedări, reabilitarea victimelor). E surprinzător faptul că - cel puțin după știința mea - nici o țară nu a conceput o strategie menită să stimuleze dezbateri publice privind mecanismele de funcționare ale regimurilor comuniste și participarea fiecăruia la susținerea acestora. Adică o strategie care să deplaseze accentul de pe răzbunare și stigmatizare pe rostirea adevărului și reconciliere, făcând posibilă pentru întreaga societate o acceptare a trecutului.

Neîndoielnic, cei care s-au făcut vinovați de crime în timpul regimurilor comuniste trebuie aduși în fața legii și pedepsiți. Dar dreptul penal nu poate înlocui adevărul istoric făcut bun public și reconcilierea. Americanul Mark Osiel a scris o carte

de sociologie juridică în care a încercat să arate, pornind de la exemplul argentinian, că procesele publice (desfășurate în conformitate cu legea, deci nu în versiunea lor stalinistă, dar mizând pe o publicitate masivă) pot contribui la implantarea valorilor liberale în societate, în special a celor privind drepturile omului¹³. Cercetătorul aplica teoria lui Emile Durkheim despre funcția dreptului penal în societățile moderne întemeiate pe solidaritate organică (diviziunea muncii), aceea de a reinstaura în societate valori fundamentale general acceptate.

Rezervele mele față de această ipoteză sunt motivate de caracterul limitat al dreptului penal și al procedurii penale, fără să consider că acesta e un lucru rău în sine. Depășirea constrângerilor procedurale ar face posibilă folosirea abuzivă a legii. Autorul recunoaște de altfel rolul limitat pe care îl poate juca dreptul penal.

Regimurile comuniste se bazau pe controlul societății, nu doar prin celulele de partid din fiecare fabrică sau instituție, ci și prin supravegherea permanentă a cetățenilor de către poliția politică și colaboratorii acesteia. Proporțiile acestui fenomen au variat de la o țară la alta - în tabăra comunistă unele barăci erau urmărite mai neatenț decât altele - dar peste tot a apărut problema dosarelor. Între diversele soluții juridice adoptate în țările ex-comuniste, fosta RDG a ales-o pe cea mai radicală. Fiecare individ are drept de acces la propriul dosar, fără ca numele informatorilor să fi fost șterse în prealabil din acesta. Presa a relatat cazuri tragice, în care frați sau soți s-au spionat între ei. E drept că o asemenea soluție purifică atmosfera, dar nu îmi pare capabilă să dea un imbold dezbaterii publice în legătură cu mecanismele regimului anterior și implicarea

---

¹³ Mark Osiel, *Mass Atrocity, Collective Memory and the Law*, New Brunswick și Londra, Transaction Publishers, 1997.

cetățenilor în susținerea acestuia. Căci dezbaterile rămâne cantonată în sfera privată: o persoană particulară contactează așa-numita Comisie Gauck și depune o cerere de acces la dosar. Într-un interviu acordat săptămânalului polonez *Wprost*, Joachim Gauck susținea că "există un singur mod de a rezolva problema dosarelor", și anume, cel adoptat în Germania. E posibil ca această formulă să prevină întrebuițarea dosarelor în dispute politice, în scopuri politice minore, dar e cert că ea nu poate avea efectul unei asanări morale a societății.

Alte țări, de pildă Polonia, au optat pentru o soluție temperată, ce pare însă tardivă. Această abordare presupune defrișarea prealabilă a dosarelor din arhivele serviciilor secrete de către Institutul pentru Memorie Națională. Fiecare cetățean poate solicita accesul la propriul dosar, dar acest drept i se acordă doar în măsura în care i se recunoaște statutul de victimă. Ei bine, cum putem opera cu acest termen? Impedimentele nu vor întârzia să apară. Și din nou, în absența unei dezbateri naționale, problema își păstrează caracterul privat. Numirea directorului acestui Institut a devenit deja ținta manevrelor politice.

Alte strategii juridice, precum decomunizarea și lustrația, au avut un rol limitat în confruntarea cu trecutul. Pot înțelege considerentele de securitate care au motivat lustrația în cazul înalților funcționari ai statului, dar în general, măsurile de acest tip au dat greș, fiind deturnate în scopuri politice. Decomunizarea și lustrația au redus substanțial anvergura dezbaterii privind funcționarea sistemului comunist. În locul unei discuții care să angreneze întreaga societate, discursul public n-a avut alt efect decât găsirea câtorva țapi ispășitori. Vinovăția membrilor Biroului Politic era desigur mai mare decât cea a membrilor de partid obișnuiți, dar dacă gândim confruntarea cu trecutul ca fiind în serviciul vieții, toate nivelele de responsabilitate și toate aspectele funcționării sistemului

trebuie să facă obiectul unei dezbateri publice. Este așa ceva posibil? Ei bine, există în unele țări tentative de a face tocmai acest lucru: mă gândesc la așa-numitele comisii pentru adevăr, și în special la cel mai amplu proces de confruntare cu un trecut dificil, cel desfășurat în Africa de Sud și prezidat de Comisia pentru Adevăr și Reconciliere, care și-a prezentat anul trecut raportul de activitate.

Confruntarea cu trecutul ca proces constituțional

Comisia pentru Adevăr și Reconciliere (CAR) din Africa de Sud a fost din mai multe puncte de vedere o instituție unică. Sub aspect juridic, CAR ar putea fi descrisă ca organism cvasijuridic, dat fiind că durata investigațiilor nu era limitată de un termen, miza lor fiind adevărul și reconcilierea publică.

CAR a fost înființată printr-o decizie a Parlamentului Republicii Sud-Africane. Vreau să subliniez că această instituție a fost concepută de la bun început pentru a prelungi și extinde procesul constituțional. Rolul ei ar fi imposibil de apreciat în afara politicii și dezbaterii constituționale din Africa de Sud.

Transferul puterii în Africa de Sud s-a produs prin negocieri, de-a lungul unui proces de tranziție. Considerațiile finale ale Constituției Provizorii conțineau recomandări privind competențele viitoarei CAR. Tot acolo se spunea că raportarea la trecut trebuie să pornească de la premisa că “e nevoie de înțelegere și nu de răzbunare, de acte reparatorii și nu de pedepse, e nevoie de *ubuntu* și nu de noi victime”. Prerogativele CAR le-au depășit cu mult pe cele ale oricărei alte comisii pentru stabilirea adevărului. Cercetările ei au fost deschise publicului, chiar impulsionate prin participare publică. CAR avea libertatea să decidă asupra cursului investigației și să constrângă martorii care refuzau să se prezinte pentru audieri. Raportul publicat anul trecut, în 5 volume, trebuia să conducă

la o reformă instituțională și la adoptarea unor măsuri reparatorii în favoarea victimelor. În momentul dizolvării CAR, se prevede ca funcțiile sale să fie preluate de un organism numit Institutul pentru Schimbare, Memorie și Reconciliere.

CAR funcționează prin intermediul a trei comitete: Comitetul pentru cercetarea cazurilor de violare a drepturilor omului, Comitetul pentru amnistiere, Comitetul pentru măsuri reparatorii și reabilitare. Comisia are o unitate de anchetă cu drept de percheziție și confiscare de probe și are ea însăși autoritatea de a cita martori.

Comisia și-a orientat activitatea în trei direcții principale:

1. reconstituirea adevărului despre felul în care fusese aplicată politica de apartheid între 1 martie 1960 și 10 mai 1994.
2. constituirea bazelor unei reconcilieri prin adevăr. Se renunța la justiția retributivă, în speranța că adevărul va ieși la lumină printr-un proces colectiv de investigare și dezbateră .
3. utilizarea rezultatelor investigațiilor sale ca suport în reconstrucția cadrului instituțional al guvernării.

Comisia nu intenționa să practice justiția retributivă; ea a ales varianta unui exercițiu al justiției ca act de **reconstrucție**, care își propune să producă schimbări instituționale prin examinarea fărădelegilor trecutului¹⁴.

Nu e aici locul unei aprecieri sau evaluări a activității CAR în totalitatea sa. N-am vrut decât să arăt că o asemenea instituție cvasijuridică poate juca un rol decisiv în confruntarea cu trecutul în serviciul vieții.

---

¹⁴ D. Dyzenhaus, *Judging the Judges, Judging Ourselves. Truth, Reconciliation and the Apartheid Legal Order*, Oxford, Hart Publishing, 1998, p. 6.

CAR a făcut lumină în multe din atrocitățile comise de apartheid și a oferit multora dintre victimele apartheid-ului șansa de a se face auzite, de a trece printr-o experiență catarctică. Este semnificativ faptul că ea nu și-a restrâns investigațiile la “adevărul factual, obiectiv”, ci a integrat în activitatea sa “adevărul social, dialogal”, la care se poate ajunge “prin interacțiune socială, discuție și dezbateră”, precum și “adevărul narativ”, ce decurge din relatările victimelor și include “percepții, povestiri și mituri”, și în fine, “adevărul tălmăduitor”. Acesta din urmă, definit ca “acel adevăr... care plasează faptele și înțelesurile lor în contextul relațiilor dintre oameni”, era, în viziunea CAR, punctul “central” al misiunii sale. În acest fel CAR a fost capabilă să stimuleze dezbateră publică. În mod normal, legea tinde, prin natura sa, să exercite un control limitativ asupra discursului public.

Un singur membru al comisiei, Wynand Malan, a alcătuit un raport independent prin care își exprima rezerve față de tendința CAR de a nu se limita la “adevărul factual”, ci de a privilegia celelalte trei tipuri de adevăr și de a accepta declarații neverificate.

Principala sursă de date a comisiei au constituit-o cele aproximativ 21.300 de declarații necoroborate ale victimelor. Dintre acestea, 7.127 priveau cazuri de amnistiere, declarații care ar fi trebuit verificate, dar dintre care fuseseră în fapt verificate doar 1,4 procente în momentul în care CAR și-a formulat concluziile privind culpabilitatea. Comisia a încercat să găsească cât mai mulți supraviețuitori și martori din rândul victimelor, iar apoi și-a concentrat atenția asupra celor 9.980 de omoruri despre care vorbeau aceste mărturii. CAR a stabilit că poliția se făcea vinovată de 2.700 de crime, Congresul Național African de 1.300 și Inkatha de 4.500, restul de 1.480 rămânând neexplicate.

CAR a procedat și la așa-numite audieri structurale, încercând să clarifice rolul oamenilor de afaceri, al magistraților și medicilor, al armatei și poliției în susținerea politicii de apartheid.

Pentru a identifica elementul care diferențiază CAR de orice altă instituție însărcinată cu aflarea adevărului istoric, trebuie să ne gândim, de pildă, la gravele deficiențe juridice ale procesului de la Nürnberg. Tentativa franceză de a-i aduce în fața justiției pe trădători sau colaboraționiști și de a face publice faptele Guvernului de la Vichy și ale susținătorilor acestuia a fost încă și mai neizbutită din punct de vedere juridic. Arestarea lui Augusto Pinochet anul trecut, sub acuza de nerespectare a drepturilor omului, a demonstrat că multe probleme fundamentale au rămas nerezolvate în încercarea chilenilor de a obține, așa cum făcuse Africa de Sud, Adevărul și Reconcilierea.

Potrivit remaricii critice a unui observator, „Societățile care încearcă să rezolve traume sociale recente prin proceduri cvasilegale par să ajungă întotdeauna la soluții dificil acceptabile. Singura soluție satisfăcătoare este alcătuirea unei comisii competente, formată din istorici, avocați și polițiști, cărora să li se ceară să-și păstreze simțul proporțiilor și să li se dea zece ani pentru a scrie un raport... S-ar putea să nu existe soluții pentru evacuarea unei istorii dureroase. Oamenii bisericii ne spun că trebuie să o dăm uitării dacă vrem să ajungem în Rai, dar, când vine vorba de istoria trăită aici, pe pământ, poate că trebuie pur și simplu să învățăm să trăim cu ea”¹⁵.

Orice societate poartă povara trecutului său, dar revelarea lui e întotdeauna preferabilă unei amnezii istorice, oricare ar

---

¹⁵ R.W. Johnson, „Why There is No Easy Way to Dispose of a Painful History”, în *London Review of Books*, vol. 21, no. 20, 14 octombrie 1999.

putea fi argumentele în favoarea acesteia. Efortul CAR nu a eșuat. Istoria nu e compusă exclusiv din fapte obiective; există întotdeauna versiuni diferite ale aceleiași istorii. Întrebarea este dacă și cum e posibil să se atenueze caracterul radical și excesiv antagonic al unora dintre ele. Cred că e nevoie aici de intervenția legii. Africa de Sud a creat un nou tip de organism cvasijuridic, care a încercat măcar să facă față acestei probleme, în vreme ce alte națiuni, mai prospere și poate cu un mai îndelungat exercițiu democratic, au abandonat orice tentativă de acest fel.

Un membru al comisiei exprima o opinie larg împărtășită susținând că scopul CAR era de a produce “o istorie ce poate fi validată de societate”, o istorie ce “poate fi predată în școli” și care ar exclude “versiunile contradictorii”. Acesta nu e neapărat un lucru bun, dar interpretarea pe care o dau acestei afirmații este că ea exprimă dorința de a se ajunge la o situație în care nimeni să nu poată nega faptele petrecute.

Opinia critică citată mai sus, cea a lui R. W. Johnson era formulată de pe poziții liberale, individualiste și legaliste. El admitea totuși că “două importante justificări ale înființării CAR își păstrează valabilitatea: CAR a dat ocazia multor victime sau rude ale victimelor să își spună povestea și a făcut ca nici un sud-african alb să nu mai poată pretinde că nu știe ce a însemnat politica de apartheid”¹⁶.

Concluzie

Pentru a schița o concluzie, aș vrea să accentuez faptul că grație autorității ei, legea are de jucat un rol important în

---

¹⁶ *Ibidem.*

confruntarea cu trecutul¹⁷. În plus, revin la ideea că mecanismele juridice tradiționale, întemeiate pe principiile justiției retributive, nu sunt instrumentele cele mai potrivite în acest scop, fiind preferabil un nou tip de instituție cvasijuridică.

Ca mecanism al rememorării și uitării sistematice, legea se află întotdeauna în slujba vieții, lucrând în vederea unui prezent și unui viitor mai bune. Soluția optimă este aceea de a gândi asumarea trecutului ca pe o parte a procesului constituțional. Ca să mă slujesc de cuvintele unei specialiste în domeniul filosofiei morale și politice, Hanna Fenichel Pitkin, constituțiile nu sunt doar ceea ce *avem*; ele sunt și ceea ce *suntem* și, mai important încă, ceea ce *facem*. Prin „a face” autoarea înțelege „acțiunea sau activitatea prin care constituim - adică întemeiem, definim, modelăm - ceva nou”¹⁸. Confruntarea cu un trecut dificil în termeni juridici este parte din „ceea ce facem”, din încercarea noastră de a ne reformula identitatea și de a da o nouă formă societăților noastre.

Traducere de Mihnea Mircan

---

¹⁷ A se vedea remarcabila expunere a argumentelor ce se pot aduce în sprijinul acestei teze în textul lui Wojciech Sadurski “On the Relevance of Institutions and the Centrality of Constitutions in Postcommunist Transitions” (text nepublicat).

¹⁸ Pitkin, H.F., “The Idea of a Constitution”, *Journal of Legal Education*, no. 37, 1987, p.168.

III. Problema surselor

Importanța edițiilor critice de documente pentru studiul istoriei recente în Germania

UDO WENGST

Aș dori să prefățez expunerea mea referitoare la importanța edițiilor critice pentru cercetarea istoriei recente în Germania prin câteva considerații privind periodizarea și obiectul istoriei recente, așa cum au fost acestea înțelese în Republica Federală Germania.

Istoria recentă a apărut ca disciplină de cercetare în urma colapsului din 1945, decurgând din necesitatea confruntării cu ceea ce a însemnat național-socialismul. În 1953 Hans Rothfels, pe atunci profesor de istorie modernă la Universitatea din Tübingen și editor al revistei *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, a propus o periodizare care este în continuare considerată valabilă pentru istoria recentă germană. Rothfels definea istoria recentă ca fiind pe de o parte „epoca celor aflați în viață și cercetarea științifică a acestei perioade”, iar pe de altă parte acea perioadă a cărei context istoric global determină prezentul. Plecând de la aceste două puncte de vedere, Rothfels stabilea anii 1917-1918 drept începutul istoriei recente germane, văzută în perspectiva implicațiilor sale internaționale.

Dacă ne oprim asupra primului aspect al definiției de mai sus, cronologia istoriei recente ar fi trebuit să gliseze, căci o dată cu creșterea distanței în timp față de anii 1917-1918 și apoi față de perioada național-socialismului, ar fi fost de așteptat ca atât Republica de la Weimar, cât și cel de al Treilea Reich să devină tratat subiecte ale istoriei moderne, istoria recentă

urmând să se dedice perioadei postbelice. Acest lucru nu s-a întâmplat însă, perioada național-socialismului fiind în continuare socotită un element central al istoriei recente germane. Explicația pentru această stare de fapt se bazează pe considerentele ce urmează.

Perioada național-socialismului continuă să-și arunce umbra până în zilele noastre. Este un trecut care nu vrea în nici un chip să dispară. Cu alte cuvinte, național-socialismul își pune amprenta până în ziua de azi asupra conștiinței istorice a societății germane, chiar dacă există din acest punct de vedere diferențe notabile între landurile din fosta Republica Federală Germania și cele din fosta Republica Democrată Germană. Gradul de pregnantă al acelei perioade în prezent a putut fi constatat, de exemplu, în cazul disputelor legate de cartea lui Daniel Goldhagen *Hitler's Willing Executioners* sau celor prilejuite de expoziția despre Wehrmacht¹.

La sfârșitul anilor '70 tematica perioadei postbelice a fost inclusă în sfera de interes a cercetărilor legate de istoria recentă germană. Cercetările au început prin a se axa pe zona de vest a Germaniei și pe istoria timpurie a Republicii Federale. Cercetarea istorică privitoare la Zona de Ocupație Sovietică și la Republica Democrată Germană nu a jucat inițial decât un rol foarte modest, cu excepția lucrărilor lui Hermann Weber și ale colaboratorilor săi de la Universitatea din Mannheim și, începând cu anii '80, a studiilor întreprinse de Institutul pentru Istorie Recentă din München.

După schimbarea survenită în Germania în 1989-1990, interesul istoricilor pentru Republica Democrată Germană a crescut subit: pe de o parte, deoarece Republica Democrată

---

¹ Expoziție itinerantă prezentată între 1995-1999 în 33 de orașe germane (n.t.).

Germană a devenit, ca urmare a reunificării, parte a preistoriei noii Republici Federale Germania; pe de alta, pentru că accesul fără restricții de ordin temporal la documente (excepție făcând Ministerului de Externe) a devenit acum posibil.

Cercetarea național-socialismului a primit și ea noi impulsuri, ca efect cumulat al deschiderii arhivelor din Europa Centrală și de Est și din fosta URSS, ca și al intensificării cercetării privind Republica Democrată Germană, cercetare ce a avut un important impact asupra studierii național-socialismului prin introducerea abordării comparatiste a fenomenului dictaturii.

De la bun început cercetarea germană a istoriei recente nu s-a axat doar pe fenomenul dictaturii, ci a fost, complementar, și o cercetare dedicată democrației. Din această cauză aplecarea asupra Republicii de la Weimar a constituit încă din anii '50 un element central; și tot din această cauză se acordă, de circa 20 de ani, un loc important istoriei Republicii Federale Germania, începând cu perioada fondării și mergându-se până la mijlocul anilor '60. Dacă cercetarea Republicii de la Weimar este dominată de paradigma eșecului, în cazul Republicii Federale Germania paradigma în care se înscriu cercetările este aceea a succesului.

Cercetarea istoriei recente germane se ocupă, deci, de istoria germană din secolul al 20-lea, începând cu anii 1917-1918 și mergând în linii mari până la momentul 1989-90. Din punctul de vedere al conținutului este vorba în primul rând de confruntarea dintre democrație și dictatură. Sub acest aspect anul 1917 nu și-a pierdut importanța. Căci, o dată cu formarea Comisiei Interfracționale din Reichstag, a început

procesul de parlamentarizare a Imperiului German, care s-a impus apoi prin revoluția din 1918-1919. Stabilizarea democrației de la Weimar a eșuat însă, astfel încât în 1933 s-a ajuns la dictatura național-socialistă. După căderea acesteia înnoirea democratică a reușit doar în Vest, pe când în Est a apărut o nouă dictatură, astfel încât confruntarea dintre democrație și dictatură a continuat în Germania timp de 40 de ani, sub forma confruntării între două state. Schimbarea din 1989-1990 aduce cu sine victoria democrației asupra dictaturii. După acest moment, cercetării istoriei recente germane îi revine obligația de a analiza aceste traiectorii – doar rapid schițate aici – și de a-și aduce, prin analizele și rezultatele sale, contribuția la stabilizarea democrației.

Ca orice alt gen de cercetare istorică, cercetarea istoriei recente se bazează pe studierea izvoarelor. Iată de ce istoriografia recentă necesită și ea o anumită distanțare față de obiectul său de studiu. Căci legea arhivelor din Germania Federală stipulează imposibilitatea accesului la acele documente ale instituțiilor federale care sunt mai recente de 30 de ani. Hotărâri similare există și în cazul landurilor germane. Arhivele fundațiilor politice, ca și cele ale altor instituții, își reglementează accesul la documentele pe care le dețin în mod similar. Ar trebui totuși menționat faptul că această reglementare generală nu elimină, în anumite cazuri individuale, posibilitatea accesului la documente înainte de termenul prestabilit.

Dată fiind această stare de fapt, cercetarea istoriei recente a manifestat o vigilență constantă față de posibilitatea descoperirii și utilizării unor surse alternative, mai ales atunci când accesul la documentele de arhivă nu era încă posibil. Recurgând la o analiză critică a unor asemenea surse, se poate

lucra, într-o bună măsură, și pe baza informațiilor care au fost constant puse la dispoziția publicului (declarații de presă, documente emise de autorități către populație, emisiuni de radio și televiziune etc.). Acest lucru este valabil în primul rând în cazul societăților democratice, în care ponderea acțiunilor secrete este redusă. O altă direcție de cercetare constă în interogarea martorilor epocii (*oral history*). Această metodă are însă doar o funcție de coroborare, deoarece recurge la amintiri, or acestea trebuie ulterior supuse unei analize critice riguroase. În aceeași situație se află, de altfel, întreaga literatură memorialistică, care a luat o certă amploare în ultimii ani în Germania.

Cele prezentate până acum fac, sper, evidentă importanța documentelor de arhivă pentru cercetarea istoriei recente. Astfel se explică, de altminteri, rolul special pe care l-au jucat edițiile de izvoare pentru dezvoltarea domeniului nostru de studiu în Republica Federală Germania. A fost și este în continuare vorba despre depistarea de documente aflate în diverse arhive și publicarea unor ediții critice, publicațiile respective contribuind în mod esențial la aprofundarea cercetării și a învățământului în domeniul pe care îl discutăm.

Exemple clasice de ediții de izvoare pentru istoria recentă le constituie diversele colecții de documente privind politica externă, cum ar fi: *Foreign Relations of the United States, Documents on British Foreign Policy* sau *Documents Diplomatiques Français*. Asemenea lucrări există, desigur, și în Germania. Începutul a fost făcut cu *Die große Politik der europäischen Kabinette 1871-1914* [*Politica înaltă a cabinetelor europene 1871-1914*]. Este vorba de o lucrare cu motivație politică, la baza căreia se afla intenția de a contracara acuzația conform căreia izbucnirea Primului Război Mondial i-ar reveni

în exclusivitate Imperiului German. În cazul ediției *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945* [Documente privind politică externă germană 1918-1945] nu mai avem de a face cu o intenție politică asemănătoare celei precedente, această ediție fiind publicată de către Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Federale Germania sub supervizare internațională. Din 1994 apar *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland* [Documente privind politica externă a Republicii Federale Germania], lucrare editată de Institutul pentru Istorie Recentă din München sub îngrijirea unui colectiv de cercetători de primă mărime și fără să fie tributară nici unui comandament politic.

Institutul pentru Istorie Recentă din München este o instituție care, alături de Comisia pentru Istoria Parlamentarismului și a Partidelor Politice din Bonn, a avut o contribuție esențială la dezvoltarea cercetării istoriei recente în Republica Federală Germania, dat fiind faptul că istoria recentă nu a fost inclusă, imediat după 1945, printre disciplinele predate la universitățile din RFG. Rolul de a impune domeniul de studiu al istoriei recente a revenit astfel instituțiilor de cercetare extra-universitare – și în special celor două mai sus amintite –, istoria recentă trecând pragul universităților din Republica Federală Germania abia în anii '60.

Renumerele pe care și l-au câștigat cele două instituții în ultimii 50 de ani se datorează, nu în mică măsură, realizărilor de ordin editorial. Primele jaloane ale edițiilor dedicate istoriei recente le-a așezat Comisia pentru Parlamentarism. Ea publică din 1959, în patru serii, *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien* [Izvoare privind istoria parlamentarismului și a partidelor politice]. Prima serie este intitulată *Von der konstitutionellen Monarchie zur*

parlamentarischen Republik [De la monarhia constituțională la republica parlamentară]. Aici găsim, de exemplu, volumele referitoare la *Interfraktioneller Ausschuß 1917/1918* [Comisia interfracțională 1917-1918] și *Die Regierung der Volksbeauftragten 1918/1919* [Guvernarea însărcinaților poporului 1918-1919]. În aceste volume sunt prezentate începuturile viitoarei Coaliții de la Weimar și, respectiv, problemele Revoluției din Noiembrie. Ambele volume dispun (ca de altfel toate celelalte) de comentarii ample, de un index detaliat și de introduceri monografice. Astfel, introducerea la volumul dedicat guvernării însărcinaților poporului, semnată de Erich Matthias, a fost publicată și ca lucrare de sine stătătoare.

A doua serie a edițiilor publicate de Comisia pentru Parlamentarism, intitulată *Armee und Innenpolitik* [Armata și politica internă] vizează perioada 1914-1923. A treia se ocupă de diverse teme legate de Republica de la Weimar, cum e de pildă cayul cu cele trei volume dedicate guvernului Brüning. Aici sunt publicate documente strânse dintr-o multitudine de arhive, realizându-se astfel o amplă prezentare a perioadei guvernului Brüning în contextul politic și economic general și evidențiindu-se, în același timp, toate elementele care au caracterizat trecerea de la o guvernare de tip parlamentar la una de tip prezidențial. A patra serie se intitulează *Deutschland seit 1945* [Germania după 1945]. Se găsesc aici documente privind inițiative legislative importante, precum așa-numita „Montanmitbestimmung” din 1952² sau adoptarea legii Curții Constituționale Federale din 1951. Au fost de asemenea publicate procesele verbale ale ședințelor structurilor de conducere ale partidelor, și anume: cele ale fracțiunii din Bundestag a Partidului Social-Democrat (SPD), ale fracțiunii

---

² Lege care stipulează dreptul de vot al sindicalștilor cu privire la problemele din firma în care lucrează (n.t.).

din Bundestag a Uniunii Creștin-Democrate/Uniunii Creștin-Sociale (CDU/CSU) și ale conducerii Partidului Liber Democratic (FDP).

Procesele verbale ale ședințelor conducerii partidelor CDU și SPD sunt publicate, pe cheltuială proprie, de fundațiile politice de pe lângă fiecare partid. Editarea documentelor CDU a ajuns la anul 1965; publicarea proceselor verbale ale Comitetului director al SPD a început de curând. Activitatea fundațiilor politice în această direcție dovedește câtă importanță se acordă edițiilor de documente. Acest lucru este evidențiat și de faptul că la sfârșitul anilor '60 Arhiva Federală a hotărât să publice documentele Cancelariei Reich-ului începând cu anul 1919, iar de la sfârșitul anilor '70 tipărește, de asemenea, procesele verbale ale ședințelor de cabinet ale guvernelor federale.

Primul fond de documente publicat de Institutul pentru Istorie Recentă a fost *Hitlers Lagebesprechungen von 1942-1945* [Întrunirile de analiză ale lui Hitler între anii 1942-1945]. Acestui prim volum, apărut în 1962, i-a urmat o întreagă serie de lucrări care își propuneau să prezinte, pe baza documentelor de epocă, ideologia și politica lui Hitler și a vasalilor săi. Apoi, în 1975, a apărut jurnalul de serviciu al lui Hans Frank, Guvernatorul General al Poloniei. Dacă era vorba, în aceste cazuri, de proiecte relativ reduse, în anii '80 s-au inițiat alte două proiecte, de această dată extrem de ample, care au fost între timp în bună măsură încheiate. Ele cuprind în momentul de față douăzeci și respectiv șaisprezece volume. Este vorba de jurnalele lui Goebbels și de discursurile, scrierile și ordonanțele lui Hitler între anii 1925-1933, culegere care include stenograma procesului intentat lui Hitler în 1923. În cazul jurnalului lui Goebbels avem de a face cu singura

mărturie, redactată fără întreruperi pe o lungă durată de timp, a unuia dintre cei mai importanți politicieni ai național-socialismului, care era și un apropiat al lui Hitler. Jurnalul său conține deci o multitudine de notații lămuritoare, care permit elucidarea unor elemente de detaliu privind derularea procesului de decizie politică și structura puterii în cadrul regimului național-socialist. Volumele care îl privesc pe Hitler se remarcă prin deosebita dificultatea pe care a presupus-o strângerea materialului inclus, provenind dintr-o multitudine de arhive. Drept rezultat s-a reușit, pentru prima dată, documentarea aparițiilor publice ale lui Hitler în perioada menționată, punându-se astfel bazele pentru o analiză sistematică a ideologiei și tacticii politice a lui Hitler înainte de acapararea puterii.

Pe lângă edițiile de tip clasic, publicate în volum, Institutul pentru Istorie Recentă din München a scos și două ediții în format microfîșă, dedicate perioadei național-socialismului. Prima prezintă documente ale Secretariatului Partidului Național-Socialist; a doua se ocupă de *Widerstand als Hochverrat* [*Rezistența ca înaltă trădare*]. În cazul fondului Secretariatului, a fost necesară reconstituirea unui fond care se risipise din documente aflate în varii arhive, pentru a se pune astfel la dispoziția cercetătorilor un corpus de documente care altminteri ar fi rămas inaccesibil. Asemănătoare este și situația ediției pe microfîșe a *Widerstand als Hochverrat*. Ea conține acțiuni judecătorești împotriva cetățenilor germani ai Reich-ului care au compărut în fața unor complete de judecată civile sau militare. Și în acest caz, a fost necesară identificarea și colectarea unor documente din fonduri foarte diverse, pentru a crea un corpus solid din punct de vedere științific, care să ofere un cadru amplu de cercetare a fenomenului rezistenței împotriva național-socialismului.

Institutul pentru Istorie Recentă din München a publicat de asemenea documente privind perioada postbelică și a contribuit la descoperirea și publicarea de noi izvoare documentare. În acest sens ar trebui menționate în primul rând documentele legate de preistoria Republicii Federale Germania, o lucrare în cinci volume, ce însumează peste 5.000 de pagini. Aici se prezintă, privit din multiple perspective, procesul care s-a derulat din momentul colapsului din 1945 și până la redobândirea statalității în Republica Federală Germania.

Aceeași perioadă face obiectul unui alt proiect, care se ocupă de regimului militar american în Germania (așa-numitul *Proiect OMGUS*). Printr-o muncă asiduă care a cerut ani de zile, membri ai Institutului pentru Istorie Recentă, alături de arhivari din Germania și SUA au parcurs fondurile - inițial în mare măsură necercetate - ale guvernării militare americane și au realizat microfise ale materialelor relevante, pentru a le publica în cele din urmă. Această muncă de defrișare s-a dovedit eficientă nu doar pentru cercetările ulterioare din cadrul Institutului de Istorie Recentă, ci a constituit și o bază de lucru de certă valoare pentru o serie de proiecte legate de perioada ocupației.

Sper că succinta mea prezentare a dovedit importanța pe care o are publicarea de izvoare în domeniul istoriei recente. Ele asigură bazele necesare atât pentru cercetare, cât și pentru învățământ, ducând adesea la noi interogații și la cristalizarea de noi proiecte. Elaborarea și publicarea unor ediții de documente legate de istoria recentă revine, după părerea mea, în primul rând instituțiilor extra-universitare, dat fiind faptul că numai acestea au la dispoziție fondurile și personalul cu care să se poată duce la îndeplinire proiecte de lungă durată. Instituțiile extra-universitare de cercetare se legitimează, nu în

ultimul rând, tocmai prin asemenea realizări editoriale de anvergură.

În încheiere aş vrea să arăt ce importanţă înţeleg să acorde politicienii acestor ediţii de documente. Voi apela doar la un singur exemplu. Spre sfârşitul carierei sale de Cancelar Federal, Helmuth Kohl a permis unui grup restrâns de istorici accesul la fondurile Cancelariei Federale. Sarcina lor era să documenteze procesul de reunificare a Germaniei pe baza documentelor deţinute de această arhivă. Astfel a luat fiinţă o lucrare a cărei soliditate ştiinţifică nu poate fi în nici un caz pusă sub semnul întrebării, în ciuda intenţiei politice care a stat la baza acestui proiect. Şi totuşi, această întreprindere ridică unele probleme, căci fondul respectiv nu a putut fi cercetat decât de grupul de cercetători angrenaţi în proiect, el rămânând inaccesibil celorlalţi istorici până în anul 2020. Acest lucru face imposibilă evaluarea relevanţei selecţiei documentelor publicate din fondul total luat în lucru; or aceasta este o condiţie fundamentală, căreia trebuie să i se supună orice ediţie de documente ce se vrea recunoscută din punct de vedere ştiinţific.

Traducere de Alexandru Suter

Deschiderea arhivelor: consecințe pentru istoriografia poloneză

ANDRZEJ PACZKOWSKI

În Polonia deschiderea arhivelor a constituit doar un mic fragment din transformarea de ansamblu a sistemului în anii 1989-1990, transformare profundă și rapidă, dar care s-a desfășurat în mod pașnic. Fără a intra aici în detalii cu privire la condițiile în care această transformare s-a petrecut, trebuie totuși să atragem atenția asupra a cel puțin două din componentele sale generale, care au o legătură nemijlocită cu cercetările asupra trecutului:

Desființarea cenzurii, care deținea controlul nu doar asupra stadiilor premergătoare intrării sub tipar a textelor sau asupra acordării de licențe editoriale, ci și asupra sistemului de distribuție a hârtiei, fiind de asemenea responsabilă pentru limitările care afectau intrarea în Polonia a publicațiilor străine (inclusiv a publicațiilor emigrației);

Desființarea “rolului conducător al partidului [comunist]”, ceea ce, în domeniul care ne interesează aici, a însemnat atât dispariția centrului de conducere și de control al cercetărilor științifice, cât și închiderea instituțiilor științifice care aparținuseră în totalitate partidului comunist (ca de pildă Academia de Științe Sociale a Comitetului Central al PMUP). Fac această mențiune întrucât instituțiile în cauză aveau monopolul asupra cercetărilor privind istoria mișcării

comuniste și cvasi-monopolul asupra cercetărilor de istorie politică recentă.

Astfel, pentru prima oară după 1939, istoriografia poloneză beneficia de condițiile unui pluralism nu numai *de facto* dar și reglementat juridic.

Situația poloneză era întrucâtva diferită de cea a majorității celorlalte țări care tocmai ieșeau din comunism. Această diferență ținea de faptul că în viața politică și intelectuală a Poloniei – așadar și în istoriografia ei – apăruseră cu destul de mult timp înainte de Anno Mirabilis 1989 elemente ale unui pluralism de facto chiar dacă nu și *de iure*. Nu este aici locul pentru a intra în amănunte privind motivele acestei stări de lucruri, căci e un subiect care ar presupune o tratare cu totul distinctă. Ne vom mulțumi doar să constatăm că în 1977 lua ființă o “rețea editorială ilegală” care ulterior s-a extins sistematic¹, problemele istorice - mai ales cele privitoare la istoria recentă – fiind printre cele mai frecvent tratate². După unele estimări, în medie una din zece cărți publicate clandestin trata subiecte de istorie. În același timp, lucrările istoricilor polonezi apăreau în publicațiile emigrației poloneze, publicații care, după 1956, aveau un ecou din ce în ce mai mare în mediile intelectuale din țară³. Începând cu 1980 acest fenomen a luat o amploare considerabilă.

---

¹ Este vorba de publicații tipărite în diverse moduri (de la sisteme de multiplicare primitive până la mici tipografii), și nu de “samizdaturi”, texte reproduse cu ajutorul copiatoarelor. După unele estimări, până în 1989 au apărut circa 6,5 mii de lucrări și broșuri și circa 3,5 mii de titluri de periodice

² Nu este, fără îndoială, întâmplător faptul că prima carte apărută ilegal a fost lucrarea lui Jakub Karpinski *Pochodzenie systemu [Originea sistemului]*, Wydawnictwo Nowa, Warszawa, 1977.

³ Cea mai importantă editură din emigrație, Instytut Literacki a lui Jerzy Giedroyc, publica la Paris încă din 1962 *Zeszyty Historyczne [Caiete*

Această situație a determinat apariția unui fel de "istoriografie alternativă", iar unii cercetători își publicau textele în principal - uneori chiar exclusiv – în rețeaua ilegală sau în cea a emigrației. Apariția și dezvoltarea acestei istoriografii erau legate de importanța studiilor de istorie recentă în procesul *delegitimării sistemului comunist*. Cerința eliminării tabuurilor istorice – cu alte cuvinte, întoarcerea la adevărul istoriei – era un postulat repetat fără încetare de grupuri sociale diverse. Această revendicare era extrem de puternică în anii 1980-1981, atunci când **Solidarność** crea "Universitățile Muncitorești", care au făcut apel și la istorici profesioniști. Ca urmare, până în 1989 au apărut numeroase lucrări la editurile ilegale, lucrări care își păstrează și azi valoarea documentară și de interpretare, ca de pildă: Krystyna Kersten *Narodziny systemu władzy [Geneza sistemului puterii]* (1984), Jerzy Holzer, *Solidarność 1980 – 1981. Geneza i historia [Solidarność 1980 – 1981. Geneză și istorie]* (1983), Teresa Torańska, *Oni [Ei]* (1985), manualul în trei volume asupra istoriei Poloniei în perioada 1914-1984 de Wojciech Roszkowski sau culegerea de documente *Gomulka i inni [Gomulka și alții]* (1985) redactată de autorul comunicării de față. De asemenea, au fost reeditate numeroase texte publicate inițial în emigrație și au fost traduse mai multe lucrări despre istoria Uniunii Sovietice și a blocului comunist, aparținând unor autori precum Hélène Carrère d'Encausse, François Fejtö, Alain Besançon sau Michel Heller.

De aici rezulta o situație pe care am definit-o în altă parte ca "război civil pentru apărarea tradițiilor"⁴, căci partidul comunist era decis să opună rezistență. Însă, având în vedere

---

Istorie], care s-au concentrat inițial asupra istoriei perioadei interbelice și a celui de-al doilea război mondial, pentru ca apoi să publice din ce în ce mai multe studii de istorie postbelică.

⁴ Andrzej Paczkowski, "La guerre civile pour la défense des traditions", în *La Nouvelle Alternative*, Nr. 32, decembrie 1993.

atât raporturile de forțe din Polonia, cât și condițiile politice internaționale, partidul nu putea – fără a recurge la metode staliniste – nici să lichideze editurile ilegale, nici să-i reducă la tăcere pe autorii independenți (de exemplu arestându-i). Se încerca, în schimb, o revigorare a îndoctrinării; iar în 1985 s-a introdus prin decret chiar un program special de “educație istorică” pentru tânăra generație, deși părea clar de la bun început că programul are puține șanse de realizare.

Singura tactică ce mai putea fi aplicată era cea a “contra-atacului anticipat”, adică a angrenării istoricilor aserviți sau dependenți în cercetări asupra unor aspecte negative din trecutul sistemului, în scopul de “a nu lăsa teren inamicului”, cum se exprima, printr-o o metaforă militară, generalul Jaruzelski. Acesta era, printre altele, scopul comisiei polono-sovietice a istoricilor de partid (creată în 1987) ce trebuia să se ocupe de subiectele tabu din istoria relațiilor polono-sovietice, care reprezentau un fel de călcâi al lui Ahile în legalitatea regimului⁵, și tot în acest scop a fost emis decretul din martie 1989 “Asupra lichidării reziduurilor stalinismului din Polonia”, aceste reziduuri fiind – dacă ar fi să dăm crezare decretului – interpretările marxist-leniniste ortodoxe ale istoriei recente. Datorită acestor mișcări tactice istoricii partidului primeau autorizația de a publica anumite documente “secrete”, astfel încât apăreau din ce în ce mai des “scurgeri”, atât din arhivele partidului, cât și din arhivele private ale foștilor activiști de partid. Au fost publicate în acest fel studii care revizuiau teoriile până atunci în vigoare. Dintre acestea, amintim studiul lui Andrzej Werblan despre Gomulka (1988), cel al lui Andrzej

---

⁵ Principalele subiecte de cercetare trebuiau să fie: războiul polono-bolșevic din 1920, exterminarea avangardei comuniștilor polonezi în anii 1936-1938, agresiunea din 17 octombrie 1939, deportările de polonezi din anii 1939-1941 și bineînțeles, crima de la Katyń.

Glowacki despre evenimentele din decembrie 1970 (1985) sau cel al lui Ludwik Landau despre economie (1987). E de remarcat faptul că, pe cât de des utilizau istoricii din opoziție publicațiile istorice "legale" (mai ales cele care cuprindeau documente și surse), pe atât de rar se refereau istoricii oficiali la lucrările publicate în clandestinitate sau în emigrație. Totuși, această situație genera un sistem pluralist, care nu se limita doar la mediul istoricilor profesioniști: anumite publicații ilegale se apropiau de tirajul editurilor oficiale (între cinci și șase mii de exemplare), iar un factor suplimentar în difuzarea acestora îl constituia comentariul și uneori chiar lectura lor pe postul Radio Europa Liberă, care avea ca audiență constantă un sfert din populația Poloniei.

Astfel, "revoluția arhivelor" poloneze – ca și prăbușirea sistemului în ansamblul său – nu a avut în Polonia un caracter brutal, iar anumite fenomene și tendințe care au apărut după 1989 reprezentau, de fapt, continuarea unor procese care existau deja în anii 1977-1989.

Principala schimbare a constat într-o enormă extindere a posibilităților de cercetare, care a fost determinată în primul rând de hotărârea luată de Parlament în primăvara lui 1990, prin care toate documentele partidului comunist (deja dizolvat) erau transferate arhivelor naționale, care au deschis accesul la aceste documente conform unor proceduri normale, reglementate de lege. În măsura în care instanțele partidului constituiseră sursa reală a puterii atât la nivel central cât și la nivel local, deschiderea arhivelor a permis dezlegarea unor mistere care fuseseră păstrate cu strășnicie decenii întregi⁶.

---

⁶ Câteva exemple: 1) s-au descoperit în documentele partidului o serie întregă de date secrete (ascunse chiar și istoricilor partidului) referitoare la adevăratele rezultate ale referendumului din iunie 1944,

Arhivele naționale au primit de asemenea marea majoritate a documentelor administrației centrale și locale, precum și pe cele ale numeroaselor organizații care aveau rolul de "curele de transmisie" ale partidului comunist. Din nefericire, această procedură nu a inclus – spre deosebire de cazul Germaniei – arhivele aparatului de securitate și ale serviciilor speciale, deși accesul la multe din aceste documente a devenit, începând cu vara lui 1990, dacă nu ușor, cel puțin posibil⁷. De un regim separat beneficiază în continuare arhivele militare și cele ale ministerului Afacerilor Externe, dar chiar și aici, accesul este incomparabil mai ușor decât înainte de 1989. Pe scurt, cercetătorii interesați de istoria recentă au posibilitatea de a face cercetări consultând direct sursele, în condiții incomparabil mai bune decât înainte.

O importantă consecință a acestei noi stări de lucruri este și deschiderea către exterior: istoricii polonezi pot călători în străinătate fără restricții, iar barierele importului de cărți au dispărut. Principalul neajuns se situează la nivel financiar; dar – cel puțin în perioada 1989-1995 – interesul Occidentului pentru istoria recentă era îndeajuns de mare pentru a atrage parteneri cu fonduri suficiente. Un alt rezultat al schimbărilor

---

a căruia falsificare constituise unul din "temeiurile legitimize" ale sistemului; 2) au putut fi consultate documentele conținând rezultatele cercetărilor comisiei de partid instituite în 1971 pentru a studia evenimentele care avuseseră loc în zona portuară în decembrie 1970, astfel încât s-a putut determina cu precizie cine dăduse ordin să se întrebuițeze armele; 3) au fost găsite protocoalele redactate de partea poloneză cu ocazia consfătuirilor partidelor comuniste privind situația din Cehoslovacia în 1968.

⁷ Institutul Memoriei Naționale - care, conform legii din 1999, ar trebui să recupereze aceste documente în totalitatea lor -, încă nu și-a început activitatea din cauza diferențelor insurmontabile dintre principalele forțe politice, întrucât numirea președintelui Institutului se face de către parlament în condițiile în care candidatul trebuie să obțină o majoritate de 3/5 din voturile parlamentarilor.

a fost introducerea sistemelor de finanțare a cercetărilor, adoptate după exemplul țărilor occidentale (sistemul “granturilor” sau al burselor), ceea ce a mărit în mod vizibil eficacitatea studiilor și a oferit un sprijin binevenit unor cercetători mai puțin cunoscuți și unor centre de cercetare din provincie. Deși o mare parte a istoricilor care se consacră studiului istoriei recente se află la Varșovia, s-au consolidat și alte centre, ca de pildă Wrocław. Această tendință este favorizată de descentralizarea sistemului editorial, situație determinată de o anumită libertate de a publica, dar și de factorul concurenței dintre edituri. Avem de-a face într-o anumită măsură cu o continuare a situației dinainte de 1989; unele din fostele edituri ilegale care se specializaseră în istorie (de exemplu Rytm sau Volumen) există și azi. Însă în infrastructura organizațională nu au avut loc schimbări majore, cu excepția desființării – deja amintite – a școlii superioare de partid, ai cărei angajați s-au răspândit în diverse instituții naționale și private, de regulă provinciale. Dar nu a fost creat un institut de cercetare a istoriei recente, deși numărul celor care se ocupă de acest domeniu este mai mare ca oricând.

O altă problemă care ar merita o tratare aparte și căreia nu i s-a acordat, deocamdată, interesul pe care o merită, este cea a continuității unor luări de poziție cu caracter individual a istoricilor. Putem risca afirmația că singura tendință sesizabilă este evoluția unei părți a foștilor cercetători dependenți de partid (membri ai partidului comunist sau angajați ai instituțiilor științifice de partid) către o atitudine critică față de sistemul comunist. Mulți dintre aceștia s-au trezit într-o situație care ar putea fi caracterizată ca “disconfort cognitiv”. Acesta devine vizibil atunci când, deși scot în evidență crimele sistemului, ei ajung totuși la concluzia că “bilanțul global este pozitiv” și aplică paradigma hrușcioviană a “erorilor și deviațiilor”. Istoricii din fosta opoziție au rămas mai degrabă pe aceeași poziție critică.

Ei au o influență considerabilă asupra tinerei generații de cercetători, sunt conducători de teze sau referenți, iar lucrările lor sunt citate adesea, și tot ei sunt cel mai des solicitați de mass-media în calitate de experți, dar cu toate acestea, în majoritatea universităților, multe din posturile importante sunt încă ocupate de istorici care înainte de '89 erau fie legați de putere fie neutri – din conformism. Această situație este și mai izbitoare în conducerea Academiei Poloneze de Științe, căci printre academicieni se numără câțiva foști activiști cu funcții înalte în partidul comunist, dar nici un istoric important din fosta opoziție democratică. Scindările interne care s-au produs începând cu 1968 (când o parte a intelectualilor au fost declarați adversari de către partidul comunist) și care s-au accentuat brutal o dată cu instituirea stării excepționale, persistă și azi în mare parte. În orice caz, diferendele de acest ordin sunt mai acut resimțite și mai des exprimate decât cele de ordin metodologic.

Care este modul în care această stare de lucruri – mergând de la desființarea cenzurii și deschiderea arhivelor până la perpetuarea disonanțelor politice (a disonanțelor în viziunea asupra lumii) – influențează tematica și formele cercetării?

Se poate spune că funcționează în continuare principiul pendulului care era atât de caracteristic perioadei "războiului civil pentru apărarea tradițiilor". În vreme ce istoriografia aservită partidului și în general istoriografia oficială (aflată sub tutela puterii) s-a manifestat în primul rând prin susținerea sistemului comunist ca fază inevitabilă și pozitivă a istoriei naționale, istoricii din opoziție s-au concentrat asupra descrierii și analizei aspectelor negative ale trecutului recent. Către sfârșitul anilor '80, când primii au fost autorizați (ba chiar incitați) să adopte în lucrările lor o atitudine critică – fie ea și selectivă -, pendulul s-a deplasat vizibil în direcția consecințelor negative ale sistemului și a începuturilor sale percepute peiorativ. Această situație există și azi, putând fi constatată la

nivelul monografiilor, al articolelor și al publicării de documente. Lucrările de sinteză sunt mai echilibrate.

Istoriografia poloneză interesată de domeniul istoriei recente continuă să se afle sub puternica influență a viziunilor martirologice. Dacă, spre exemplu, se compară monografiile publicate în Germania cu cele publicate în Polonia, se poate face constatarea izbitoare că studiile germane consacră o atenție mai mare aparatului de securitate (*Stasi*) decât victimelor, în vreme ce în Polonia situația este inversă⁸. Aceasta se explică în primul rând prin faptul că în Polonia au existat mai multe victime ale sistemului comunist, ceea ce determină o cerere socială diferită la est și la vest de Oder. Și cu toate că nu arareori s-a remarcat în mod justificat că "tendința martirologică" are consecințe negative asupra cunoașterii trecutului, trebuie totuși reamintit faptul că istoria nu e o știință teoretică și abstractă, prin urmare ea nu poate rămâne surdă la vocea – și memoria – victimelor. Fără îndoială că preocuparea față de victime induce o viziune în alb și negru, determină punerea accentului nu atât pe diferențierea rolurilor, cât pe completa alienare a celor care făceau parte din aparatul de represiune sau se aflau la conducerea lui. O tendință martirologică exista de altfel demult în Polonia, cu deosebirea că înainte de '89 – și mai ales în perioada 1945-1980 – se studiau exclusiv cazurile victimelor terorii germane, care acum, prin forța împrejurărilor, au trecut pe un plan secund⁹. Literatura cea mai abundentă studiază crimele sovietice comise asupra cetățenilor polonezi.

Cercetările sunt puternic dominate de istoria politică. Această stare de lucruri poate fi considerată firească în măsura

---

⁸ Ceea ce este, desigur, și o consecință a faptului că documentele Stasi sunt ușor accesibile, în vreme ce în Polonia accesul la arhivele aparatului de securitate continuă să fie dificil.

⁹ După cum și studiile masive asupra rezistenței comuniste au dispărut acum cu desăvârșire.

în care, în sistemul comunist, politica – fie ea motivată de ideologie sau de pragmatism – avea un primat absolut în procesul luării de decizii, proces care, în plus, era extrem de centralizat. În consecință, subiectele cercetărilor sunt foarte adesea instituții și organizații, mai rar – chiar dacă nu foarte rar – biografiile, iar cel mai rar fenomenele de masă. Nu sunt în posesia unor date statistice adecvate, dar cred că în studiile de până acum predomină cele care pun în lumină acțiunile anticomuniste, atât acțiunile armate cât și activitățile opoziției legale. Studiile privind Biserica Catolică sunt și ele destul de numeroase, întrucât aceasta era considerată principala alternativă la comunism. Cercetările asupra partidului comunist se află în mod clar pe un plan secund și, practic, nu mai există studii asupra partidelor satelite și curelelor de transmisie ale partidului. Există relativ puține studii despre instituțiile statului, instituția care suscită cel mai mare interes fiind, cum e lesne de înțeles, aparatul securității. Din punct de vedere cronologic, cele mai numeroase studii privesc perioada 1944-1948, deși în ultima vreme au apărut din ce în ce mai multe lucrări care acoperă o perioadă mergând până în 1956. Specificitatea lor constă în concentrarea atenției asupra câtorva evenimente majore, numite când cotituri, când crize. Această selecție rezultă din desfășurarea reală a evenimentelor, în care se pot repera mai multe puncte culminante: anul 1956, revolta studenților din 1968, grevele din decembrie 1970, grevele din vara lui 1980 și crearea **Solidarność**, instaurarea stării excepționale. Descrierile au de regulă un caracter dihotomic: pe de-o parte societatea care aspiră la schimbări, pe de altă parte puterea hotărâtă să-și apere poziția. De aici se naște adesea tonul martirologic. Este evident că ducerea la bun sfârșit a unor cercetări detaliate și imparțiale de istorie politică depinde de posibilitatea de a avea acces la documentele fostei “forțe conducătoare a Statului și a societății”.

În ultimii ani au apărut din ce în ce mai multe cercetări ale căror subiecte sunt legate de atitudinile și comportamentele colective, așa cum se manifestă ele de-a lungul unor perioade mai lungi. Aceste subiecte sunt cel mai adesea abordate de către tinerii cercetători care se lasă inspirați de metodologiile sociologice și chiar de “social history” propusă de sovietologii americani. Deși poate părea surprinzător, cercetările asupra comportamentelor colective au devenit posibile tocmai datorită deschiderii arhivelor de partid, căci, în absența centrelor de studiu al opiniei publice, numai organizațiile de partid și instanțele aparatului de securitate puteau aduna un număr semnificativ de informații asupra atitudinilor și opiniilor populației. Pe de altă parte, rezultatele foarte elaborate - și foarte moderne - ale studiilor sociologice realizate în anii 1955-1980 s-au dovedit prea puțin utile, cel puțin până în momentul de față. Deși sociologii polonezi au beneficiat de o îndreptățită recunoaștere mondială grație informațiilor confidentiale privind luările de poziție și comportamentul lor în perioada comunistă, lucrările lor se dovedesc acum prea statice, suferind în plus de pe urma faptului că utilizau categorii socio-profesionale schematice (ba chiar categorii de clasă) care nu dădeau seama de corelațiile simple dintre opinii și acțiuni. Este caracteristic faptul că istoricii, în general tineri, se interesează mai mult de atitudinile celor care s-au opus sistemului comunist decât de atitudinile celor care l-au susținut activ. Această situație se explică, poate, prin faptul că lucrările se concentrează asupra anilor 1945-1956 și 1980-1989, adică asupra perioadelor în care predominau atitudinile de neîncredere și ostilitate față de putere. Dar ea se explică și prin “principiul pendulului”: de vreme ce decenii întregi nu s-a vorbit decât de atitudini pozitive, acum a venit timpul să se vorbească de contrariul lor.

Există aici un paradox: problema raportului societății cu sistemul (cu puterea, cu comunismul) pune în evidență diferențele dintre istoricii care descriu în mod critic istoria Poloniei postbelice. Simplificând, am putea prezenta aceste diferențe în felul următor: unii spun că imensa majoritate a populației – care și-a găsit un sprijin în atitudinea nesupusă a Bisericii – s-a opus neîncetat puterii, care se afla în mâinile “mercenarilor Moscovei”, unor renegați, în fond non-polonezi (regăsim aici și accente antisemite); ceilalți țin să remarce că societatea s-a adaptat sistemului, că existau medii relativ numeroase în care sistemul era nu numai acceptat, dar și susținut, că atitudinile de împotrivire conștientă erau destul de rare și aveau un caracter elitar. E vorba fără îndoială de una din problemele științifice cele mai importante, cele mai interesante și totodată cele mai dificile, cel puțin în ce privește Polonia, văzută ca leagăn al opoziției și “veriga slabă” a blocului comunist.

În studiile de sinteză și în jurnalismul istoric există un larg consens asupra rolului primordial jucat de Polonia – sau mai degrabă de polonezi – în căderea sistemului comunist din Europa și Uniunea Sovietică, ba chiar și în criza globală a ideologiei comuniste. Este subliniat, în particular, rolul lui Ioan Paul al II-lea în calitate de “părinte spiritual al **Solidarność**”, care a dat lovitura fatală partidului. Bineînțeles că astfel de opinii sunt rareori confirmate de studiile detaliate și monografiile, dar mi se pare că ele constituie un anume fundal psihologic pentru majoritatea istoricilor polonezi. S-ar putea de asemenea spune că avem de-a face cu o aluzie la istoriografia romantică, potrivit căreia Polonia era “Christul Națiunilor” – deopotrivă martiră și salvatoare.

Înainte de a încheia, o remarcă privind forma de transmitere a rezultatelor cercetărilor. Deși tendința aceasta a existat și înainte de 1989, deschiderea arhivelor a provocat bineînțeles o intensificare a ei: este vorba despre publicarea surselor, atât a documentelor de arhivă cât și a relatărilor, jurnalelor și

memoriilor. Avem de-a face cu un adevărat “potop” de asemenea apariții editoriale, care adeseori nu corespund regulilor fundamentale ale editării. Se publică până și materiale utilizate ca bază pentru studiile cantitative, cum ar fi liste de condamnați, de persoane executate, ba chiar și de arestați, sute de relatări autobiografice ale victimelor sistemului (de regulă deportați sau foști prizonieri în gulaguri). Moda acestui gen de publicații are mai multe cauze. Una dintre ele, care merită toată atenția, este tendința de a căuta credibilitatea, ceea ce e destul de firesc după atâtea decenii de istoriografie falsificată, dirijată și aservită politic centrului de decizii al statului. Nu sunt puțini cei care cred că “documentele nu mint” și că oricine e îndreptățit să aibă acces la ele pentru a le da propria interpretare. O altă cauză constă în graba cu care fiecare vrea să-și vadă cât mai repede publicate rezultatele cercetării, fie și într-o formă imperfectă sau parțială. Dar această stare de lucruri se explică în unele cazuri pur și simplu printr-o incapacitate interpretativă și analitică.

Am putea vorbi, desigur, despre numeroase alte probleme (ca de pildă despre apariția lucrărilor cu privire la minoritățile naționale și la relațiile etnice, cu totul absente în vechea istoriografie oficială; sau despre dispariția aproape totală a studiilor de istorie economică), dar timpul nu ne-o permite.

Pentru a conchide, aș vrea să fac constatarea că schimbarea sistemului (și deschiderea arhivelor) a influențat în mod radical cuprinderea și forma cercetărilor în domeniul istoriei recente, dar ea nu a provocat schimbări fundamentale în tehnicile de cercetare. Pe scurt, “revoluția arhivelor” nu a atras după sine o revoluție metodologică. De altfel, nici nu știu dacă cineva se aștepta la o asemenea revoluție. Ceea ce se aștepta de la istorici este adevărul, nu modernitatea.

Traducere de Ciprian Tudor

Problema surselor în studiul istoriei contemporane a României

GHEORGHE ONIȘORU

Studiul istoriei contemporane a României pare a fi, la o primă vedere, neproblematic, atât datorită abundenței surselor, cât și datorită existenței unui mare număr de martori oculari. Însă cercetătorul care studiază anii de după cel de-al doilea război mondial este conștient de faptul că își asumă o sarcină dificilă; dificilă, întrucât demersul istoricului e întotdeauna pândit de pericolul unor interpretări superficiale.

Comunicarea de față are ca subiect problema surselor, în particular cea a arhivelor, referitoare la istoria contemporană a României între 1945 și decembrie 1989.

În ultimii zece ani, un număr important de cercetători români, printre care se numără și istoricii noii generații, au abordat subiecte privind istoria României comuniste: anii 1944 – 1947, “democrația populară”, au reprezentat inițial subiectele cele mai studiate. Dar alături de acestea a fost abordată o nouă problematică: rezistența anti-comunistă, distrugerea elitelor, dărâmarea bisericilor, lupta pentru putere în interiorul partidului comunist, epoca Gheorghe Gheorghiu-Dej, serviciile secrete și nașterea Securității, cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu.

O primă mare dificultate întâmpinată de cercetători a fost situația Arhivelor fostului Comitet Central al Partidului Comunist Român. Datorită faptului că în timpul evenimentelor din decembrie 1989 Arhiva a fost transferată la Pitești și depozitată

în condiții precare, readucerea ei la București s-a petrecut extrem de lent. După zece ani, această Arhivă nu este încă pusă în întregime la dispoziția istoricilor. În momentul de față, la sediul Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București pot fi cercetate câteva fonduri ale acestei arhive.

Pentru a compensa acest neajuns, cercetătorii au utilizat arhivele regionale ale Partidului Comunist din Iași, Cluj, Timișoara etc. În aceste arhive pot fi găsite date esențiale pentru studiul anilor 1944 – 1964.

În cadrul Arhivelor Centrale din București, cele mai importante documente se găsesc în câteva fonduri, dintre care amintim Președinția Consiliului de Miniștri, Direcția Generală a Poliției, Inspectoratul General al Jandarmeriei.

Recursul la arhive este neîndoiește indispensabil pentru orice cercetare serioasă. O astfel de cercetare este condiționată de calitatea dosarelor și ea este făcută cu atât mai necesară de faptul că multe dintre informațiile vehiculate de istoriografia comunistă sunt false sau trimit la dosare devenite de negăsit.

Acesta este motivul pentru care apelul la sursele primare a constituit pentru noi o prioritate. În ceea ce privește calitatea acestor dosare, trebuie remarcat că pentru perioada 1944 – 1948 raporturile informaționale sunt foarte clare, iar pentru sfârșitul acestui interval ele pot fi cu ușurință înțelese, dacă acordăm un sens adecvat unor termeni ca *democrați* sau *reacționari*.

În afara dificultăților de natură obiectivă, cercetătorii s-au confruntat în studierea arhivelor cu probleme birocratice, precum și cu probleme legate de condițiile inechitabile ale accesului la documente. Spre exemplu, anumite fonduri, dosare sau documente pe care voiam să le studiez și pe care le-am cerut în sala de lectură, nu puteau fi găsite pentru mine și alți istorici, în timp ce alți cercetători puteau avea acces la ele. Mai mult decât atât, unele documente pe care le-am solicitat

și care “nu existau” în arhive, au fost ulterior publicate în seriile editate de Arhivele Naționale.

O ocazie binevenită de a întreprinde o cercetare mai amplă asupra unor subiecte privind perioada comunistă a constituit-o deschiderea, în 1995, a unei săli de lectură pentru studierea Arhivelor Serviciului Român de Informații. Deși sala respectivă este de dimensiuni reduse, și cu toate că la început lipsea un inventar al fondurilor, atmosfera este favorabilă studiului. Cercetătorii au posibilitatea de a studia dosarele Fondului Penal și ale Fondului Documentar.

Primul conține informații cu privire la marile procese politice din epoca României comuniste. Un avantaj îl constituie faptul că aceste dosare sunt însoțite de informații asupra activității politice a celui care face obiectul dosarului. Spre exemplu, Iuliu Maniu și alți membri ai Partidului Național Țărănesc, închiși în 1947, fac obiectul dosarului nr. 40.001, dosarul 40.002 este rezervat lui Lucrețiu Pătrașcanu și există de asemenea dosare ale anchetării lui Teohari Georgescu și Vasile Luca.

Pentru a sublinia importanța Fondului Penal, aș da un singur exemplu: realizarea unui studiu exhaustiv asupra reformei monetare din 1947 este practic imposibilă fără consultarea dosarului Vasile Luca.

În ceea ce privește Fondul Documentar, acesta conține dosare referitoare la diverse subiecte legate de instaurarea sistemului comunist în România, de formele de rezistență, de apariția și activitatea Securității.

Ultimul punct al intervenției mele se referă la consecințele Legii 187/1999, cunoscută sub numele de legea Ticu Dumitrescu, cu alte cuvinte, la apariția Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității.

Din perspectiva cercetătorului, consider ca foarte important faptul că una dintre direcțiile principale de activitate ale

Consiliului o va constitui relația cu cercetarea științifică. Există în cadrul Consiliului o Direcție de cercetare și intenția noastră este de a colabora cu istorici și alți specialiști din domeniul științelor sociale pentru a studia subiecte legate de perioada comunistă. Un mare avantaj îl constituie faptul că, în activitatea sa, Consiliul poate utiliza documente interne ale fostei Securități, documente a căror consultare este, altminteri, interzisă prin legea arhivelor.

Iată de ce, dincolo de importanța pe care activitatea Consiliului o are din punct de vedere moral, existența acestuia oferă o nouă șansă studiului istoriei contemporane și recente a României. O relație de colaborare între Consiliu, cercetători (fie ei istorici sau nu) și instituțiile publice (Academia Română, Universități, etc.) sau private (cum este cazul Colegiului Noua Europă), deschide una din cele mai bune căi de a ne cunoaște mai bine trecutul și, totodată, de a ni-l asuma.

Traducere de Ciprian Tudor

Modalitatea de racolare a informatorilor

MARIUS OPREA

Arhivele fostei poliții politice românești, Securitatea, abundă în exemple privitoare la modul în care aceasta a exploatat slăbiciunile omenești, în condițiile în care, în timpul regimului comunist, singurele certitudini le constituiau cartelele alimentare, decretul și frica. În acest context delațiunea era în floare. Vom încerca în cele ce urmează să descriem modul în care Securitatea a utilizat șantajul în demersul de construire a vastei sale rețele informative, prin intermediul căreia regimul comunist și-a controlat opoziții potențiali și a asigurat timp de aproape cincizeci ani liniștea monolitică a sistemului.

De la crearea Securității, prin Decretul 21, publicat în Buletinul Oficial din 1 septembrie 1948, un accent deosebit s-a pus pe dezvoltarea rețelei de informatori, a căror misiune era de a furniza poliției politice comuniste date provenind din mediile considerate "ostile regimului democrat-popular". Aceste date au fost reunite treptat în "dosare de urmărire informativă", alcătuite pentru cei care aveau să fie arestați ca "dușmani ai poporului". Poliția politică comunistă a acordat întotdeauna o importanță absolut specială rețelei sale de "surse".

Securitatea moștenește, în practicile de racolare a informatorilor, metode folosite anterior de Siguranță. În vara lui 1948 Siguranța fusese deja infiltrată de comuniști și intrase într-o perioadă de reorganizare, la sfârșitul căreia avea să fie constituită Direcția Generală a Securității Poporului. Marea

majoritate a agenților Siguranței lucra deja de mai bine de doi ani pentru Partidul Comunist Român (PCR), ca urmare a epurărilor frecvente ale aparatului, realizate prin intermediul Ministrului comunist de Interne, Teohari Georgescu. Agenția, dirijată de aceștia împotriva forțelor anticomuniste, a utilizat metode de anihilare și de compromitere a adversarilor politici, consacrate mai târziu în practicile Securității. O directivă datând din acea perioadă, referitoare la constituirea și utilizarea unei rețele informative, specifica faptul că “informatorii puteau fi voluntari sau recrutați”. În ceea ce privește motivațiile care puteau conduce la înregimentarea într-o rețea informativă, directiva menționată stipula că informatorii voluntari aveau în general o valoare mai redusă, până la a fi considerați chiar “dăunători”, pentru că denaturau în mod interesat informațiile furnizate. Utilizarea lor trebuia făcută “cu foarte mare grijă”. Principalele puncte de sprijin ale ofițerilor de informații s-au axat, de-a lungul întregii evoluții a aparatului Securității, pe informatori recrutați, adică pe persoane căutate și alese dintre cele care aveau relații cu cercurile vizate. Instrucțiunile trasate ofițerilor cu privire la constituirea rețelelor informative au fost întodeauna extrem de detaliate în ceea ce privește modalitățile de recrutare a informatorilor. Mai întâi, informatorul potențial era identificat potrivit anumitor criterii, dintre care cel mai important era considerat a fi capacitatea sa de a se infiltra și de a întreține relații în medii ostile, prezervând conspirativitatea raporturilor sale cu ofițerul de informații. Se trecea apoi la recrutarea propriu-zisă, în cursul căreia trebuia “să se țină cont de faptul că pot fi convertite în informatori persoane oneste, de caracter, la fel de bine ca și persoanele care sunt împinse la aceasta de slăbiciuni morale, de sărăcie sau de oportunism financiar”. Cinismul acestui enunț este definitoriu pentru maniera stranie în care coabita (sub “bagheta” ofițerului de securitate) cea mai nocivă componentă a rețelei informative a Securității,

formată din categoria persoanelor care își trădau semenii din interes personal, și cea formată din persoane care cedaseră, acceptând să colaboreze, ca urmare a unui șantaj ce pusese adesea în cumpănă libertatea și chiar viața persoanei racolate, ori a apropiaților ei.

Desigur, nu au putut fi stabilite principiile precise care aveau să ghideze derularea primului contact cu viitorul informator. Ele variau după circumstanțe și erau stabilite în funcție de datele și de informațiile culese în legătură cu persoana care urma să fie racolată. Recomandările începeau în mod demagogic, cu tentativa de a induce convingerea că a lucra pentru Securitate era un act patriotic și moral. Dar racolajul prin inocularea unui fals sentiment patriotic a fost utilizat de obicei pentru informatori înregimentați în sistem (fie că erau membri ai PCR, fie că ocupau diverse funcții administrative sau doreau să aibă acces la astfel de poziții). De la început, căile pragmatice au fost cele mai eficiente. Ele constau din “stimularea unei slăbiciuni și acordarea unor înlesniri materiale permițând satisfacerea ei, sau din îndatorarea persoanei în cauză”, căreia i se făceau anumite servicii pentru ca apoi să i se ceară să lucreze pentru Securitate. A treia cale (utilizată foarte frecvent, mai ales în primul deceniu de activitate al Securității) a fost “intimidarea, prin folosirea informațiilor disponibile referitoare la anumite acte de care se făcuse vinovată persoana vizată, șantajul legat de eventuale informații compromițătoare”.

În primele luni ale anului 1951 a fost elaborată la nivelul Direcției Generale a Securității Poporului, cu concursul consilierilor sovietici, “Directiva privitoare la colaborarea cu agenția”. Această directivă a fost trimisă în 29 martie 1951 către toate unitățile teritoriale ale Securității. Ea constituie primul document-cadru în care este descris în detaliu felul în care ofițerii operativi trebuiau să construiască rețelele informative și să lucreze cu informatorii. Directiva adaptează practicile

moștenite de la Siguranță la noile realități sociale și politice, ca răspuns la schimbările de strategie și la noile obiective ale politicii comuniste. În raport cu vechile reglementări s-a operat, întâi de toate, o mai limpede delimitare a categoriilor de persoane utilizate în rețeaua informativă. Directiva arăta că rețeaua informativă, care avea să identifice și să demaște activitatea “criminală” dusă de elemente ostile în interiorul țării, “poate fi împărțită în trei categorii principale”, desemnate ca “informatori calificați”, “necalificați” și “rezidenți”. Ulterior, informatorii necalificați aveau să fie numiți colaboratori. Acestor trei categorii li se vor adăuga așa-zisele gazde, adică persoanele care își puneau locuințele la dispoziția angajaților Securității. Aceste locuințe trebuiau să fie folosite ca locuri de întâlnire pentru informatori, oferind condițiile de conspirativitate cerute. Colaboratorii erau de regulă mărunți delatori, “care nu aveau aptitudini și posibilități pentru a pătrunde în mediile subversive și a duce împotriva acestora acțiuni informative”, recrutați de obicei dintre “cetățenii patrioți”. Potrivit documentelor arhivelor Securității, în primul deceniu de funcționare a Securității informatorii au fost adesea racolați dintre oponenții regimului, care aveau relații în mediile considerate ostile regimului. Însă cei mai prolifici și mai activi au fost cei care au devenit informatori ca urmare a unei legende privitoare la falsul lor trecut de dizidenți. Ei erau apoi îndrumați către asemenea medii, ca “rezidenți”. Rezidenții erau recrutați dintre membrii verificați ai partidului, care își conduceau propria rețea informativă în interiorul obiectivelor stabilite de Securitate, desfășurând în același timp o activitate sub acoperire în diverse instituții. În “Directiva privitoare la colaborarea cu agenția” din 1951, ca și în directivele ce i-au urmat, se precizează în detaliu procedura de racolare a informatorilor de către ofițerii Securității, definită ca “o sarcină complexă și de mare responsabilitate”. Practic, ofițerul aduna date privitoare la

identitatea informatorului potențial, rudele sale și cercul de cunoștințe, ca și asupra calităților și defectelor sale (“decadența morală, vorbăria”, etc.). Un interes deosebit suscitau datele despre “activitatea sa criminală trecută sau, dacă era cazul, prezentă”. Operațiunea era efectuată “pe cale oficială, ca și cu ajutorul informatorilor, filajului, interceptărilor și tehnicii operative, în funcție de necesități și în măsura posibilului”. După ce ținuse această adevărată “pânză de păianjen” în jurul persoanei vizate pentru recrutare, ofițerul de la Securitate trecea la racolarea propriu-zisă. Se recomanda să se apeleze fie la “convingerile patriotice ale persoanei vizate, arătându-i-se necesitatea de a ajuta organele Securității în lupta lor împotriva dușmanilor poporului muncitor”, fie la șantaj, “pe baza materialelor compromițătoare privitoare la activitatea subversivă sau de drept comun a persoanei vizate”. În timpul recrutării pe baza documentelor compromițătoare, se arăta necesitatea “demascării complete a activității ostile sau criminale și consemnării tuturor mărturiilor” potențialului recrut. Apoi, plecând de la mărturisiri, i se propunea colaborarea cu organele Securității Statului, “pentru a se putea reabilita”. Recrutarea informatorilor lua sfârșit, de regulă, printr-un angajament scris, prin care persoana în cauză se obliga “în mod voluntar să colaboreze cu onestitate cu organul Securității Statului și să păstreze cea mai strictă conspirativitate asupra muncii sale de informator”. Se arăta în acest angajament că informatorul era prevenit în legătură cu responsabilitatea care îi incumba în cazul divulgării relațiilor sale cu Securitatea Statului și a metodelor de lucru ale acesteia. Introducerea angajamentului scris a constituit o inițiativă destinată ameliorării controlului pe care ofițerii operativi îl exercitau asupra rețelei. Fiind o pârghie psihologică extrem de importantă pentru manipularea informatorilor, angajamentul scris era necesar, îndeosebi în contextul în care racolarea acestora “pe baza

sentimentelor patriotice” a constituit aproape întotdeauna o excepție, implicit recunoscută de către ofițerii poliției politice comuniste. Practic, modalitatea de racolare a informatorilor a respectat, de-a lungul întregii evoluții a Securității, aceeași procedură.

Ultimele instrucțiuni elaborate la nivelul direcției Securității despre eșafodajul rețelei informative datează din 1987. Conținutul lor reflectă evoluția sistemului: tonalitatea este mai degrabă demagogică, prea puțin pragmatică din punctul de vedere al acțiunilor și relațiilor ofițerilor Securității cu rețeaua informativă, menționându-se frecvent “datoria patriotică”. Articolul 16 al acestor instrucțiuni secrete arăta faptul că “recrutarea se operează pe baza sentimentelor patriotice și, în anumite cazuri, prin cointeresarea candidatului. În situații excepționale, solid justificate de interese operative, recrutarea poate fi realizată și pe baza unor date compromițătoare”. În realitate ultimele categorii erau cele ce prevalau. Nu întâmplător, în aceleași instrucțiuni se arăta că “în raport cu valoarea informațiilor furnizate, persoanele rețelei informative puteau fi recompensate cu bani sau cu obiecte, potrivit normelor aprobate, sau stimulate în alte moduri”.

Șantajul devenea astfel “arma fundamentală” pentru racolarea informatorilor. Adesea, mai ales în anii '50, se înscena, pentru obținerea rezultatelor scontate, “plecarea din localitate” a persoanei vizate, care era de fapt “ridicată în secret” și apoi supusă presiunilor de ordin psihic și fizic, pentru a accepta colaborarea.

Există multe exemple referitoare la atare procedee. De pildă, în 1958, un cetățean a fost “kidnapat” de-acasă, pentru a fi recrutat ca informator. După două zile s-a sinucis. Cadavrul a fost transportat în pădure, unde s-a simulat o sinucidere prin spânzurare. Mulți alții au fost internați în lagăre de concentrare sau arestați pentru că au refuzat să colaboreze cu Securitatea.

Spre deosebire de cei care suportau teroarea, cei care acceptau cu ușurință colaborarea sfârșeau prin a fi dominați de către ofițerul de Securitate, prin intermediul unui sistem de recompense. Prețul lui Iuda a funcționat în multe cazuri. Suma de bani ca preț al trădării era stabilită în funcție de “valoarea obiectivului în cadrul căruia lucra informatorul și valoarea informatorului”.

Cine erau cei care puneau în practică aceste reguli? O aflăm tot dintr-un document al Securității: “mulți ofițeri sunt mai prejos de nivelul intelectual al informatorilor lor”. Angrenajul, întemeiat pe teroare și pe șantaj, a funcționat bine și continuă încă să o facă. Putem spune că inima lui Ceaușescu mai bate și acum în piepturile informatorilor Securității.

Traducere de Ioana Both

Scris și oral în istoria recentă

ZOE PETRE

Așa cum ne-a impus-o secolul al XIX-lea, istoria se definește prin recursul la izvoare scrise. Orice trecut care nu beneficiază de aceste izvoare este considerat pre-istorie; a fost chiar forjat un concept intermediar, proto-istoria, adică ceea ce poate fi recuperat din trecutul popoarelor care nu au lăsat urme scrise, dar despre care au scris alții. Astfel, de pildă, galiul lui Cezar sau dacia lui Dio Cassius, acești barbari care nu cunoșteau documentele, dar care au beneficiat de scrierile altora, se află undeva în pragul istoriei, suspendați între alteritatea oralului și identitatea scrierilor bine adăpostite de arhive, aceste depozitare ale istoriei veritabile.

Oare n-am trăit timp de 50 de ani într-un fel de preistorie, cel mult într-o proto-istorie, din care ne parvin, mai degrabă prin intermediul scrierilor altora, frânturi care ar face posibilă reconstituirea inteligibilă a propriului nostru trecut? Simplific, fără îndoială, lucrurile, căci există arhive abundente și o pletoară de documente de-abia acum abordate de cercetători. Dar este oare vorba de documente în buna tradiție a secolului al nouăsprezecelea?

Desigur, însăși noțiunea de document a fost profund pusă sub semnul întrebării de cercetarea contemporană privind scrierea, căci, dacă cercetarea clasică sfârșise prin a admite subiectivitatea operelor istorice, în această nouă istorie în care aproape totul e document, documentul însuși și-a pierdut prestigiul de depozitar necontestat al unui adevăr intact. Am

învățat că orice document autentic, din orice epocă istorică, este purtătorul unui decupaj particular al lumii – social, politic, cultural – și al unei viziuni care nu poate depăși limitele imaginarului colectiv contemporan; că nenumăratele unghiuri de refracție care rezultă de aici trebuie recunoscute în cazul unui document, ca și în cel al unui text de autor, că este întotdeauna necesar un efort de descifrare și de interpretare a documentului oficial, că istoricul trebuie să-și exercite vigilența pentru a detecta ne-spusul într-un proces verbal, ca și într-un text al lui Tacit. Am învățat, într-un cuvânt, că până și cel mai neutru text rămâne un text – și că nu există texte inocente. Iar constatarea e valabilă pentru orice document și pentru toate epocile istorice. Produs al unei birocrății incipiente de scribi sau al unei birocrății pletorice de mandarini, textul păstrează pentru memoria posterității imaginarul politic și instituțional al acelei birocrății și al guvernanților ei. În ultimă instanță, producția scrisă a oricărei birocrății constituie dovada legitimității sale.

Or, într-un stat totalitar, legitimitatea face parte din aporiile fondatoare ale sistemului; căci statul totalitar este prin definiție ilegitim, atât pentru că el se constituie pornind de la o ruptură ce răstoarnă puterea politică, cât și pentru că el pervertește înseși fundamentele legii. Falsul stat comunist este deci, prin definiție, sfâșiat între esența sa subversivă și contrară oricărui Spirit al legilor, și setea sa cu atât mai greu de potolit de legitimitate .

Numai pornind de la această hibă originară vom putea aprecia valoarea informativă a documentelor produse de acest veritabil anti-*Establishment* care este, cel puțin la începuturile sale, dictatura proletariatului. O anecdotă care circula în Transilvania – regiune care, prin comparație cu “Vechiul Regat”, moștenise o atitudine mult mai respectuoasă față de

produsele birocrăției –povestește că în momentul instalării comuniștilor în orașul Turda, noul prefect proletar a decis să lichideze arhivele municipale, aceste reminiscențe ale unui trecut detestat. El dădu un ordin clar în această privință, și, o lună mai târziu, se interesă dacă fusese executat. Nu încă – i se răspunse -, mai întâi trebuie să facem copii.

Oricine încearcă să lucreze cu documente din arhivele comuniste ar trebui să ia dintru bun început în considerare acest păcat originar, care oferă singura cheie de inteligibilitate a caracterului parțial și lacunar al acestor arhive. Ideea unor arhive exhaustive e la fel de utopică, desigur, ca și biblioteca integrală la care visa Borges. Dar comunismul ar fi trebuit, în virtutea esenței sale, să nege însuși conceptul de arhive, a căror existență nu a îngăduit-o decât în mod accidental și împotriva voinței sale. De aici, mania de a le transforma în arhive secrete, de a interzice accesul la ele, de a le modifica în funcție de nevoile “momentului istoric” și ale conjuncturii. De aici, de asemenea, tendința de a recurge la acest instrument prin excelență oral, suficient de impersonal pentru a respecta ierarhiile, care e telefonul. Un înalt funcționar din Ministerul Afacerilor Externe mi-a atras atenția asupra capcanelor pe care le implică aceste ordine telefonice. El își imagina că un istoric din viitor care ar citi toate acele *memoranda* produse în epoca ceaușistă de experții ministerului, ar ajunge la concluzia că respectivii autori erau niște idioți, numai fiindcă nu ar avea suficiente date despre mecanismele instituționale de atunci. Căci, povestea el, ministerul trebuia să trimită mai întâi toate proiectele Elenei Ceaușescu; doamna își comunica telefonic părerile, după care îi era transmisă o nouă versiune a textului scris, pe care o corecta încă o dată, și tot așa, până când textul căpăta forma dorită de ea; numai că, în acest joc al scrisului și oralului, prețioasa ei contribuție nu lăsa nici o urmă, iar toate

inepțiile textului scris cădeau în responsabilitatea celui care redacta formal documentele - un funcționar, uneori chiar inteligent, al ministerului.

Am povestit de mai multe ori istoria care urmează, fiindcă ea mi se pare paradigmatică. În primele luni de după revoluție, un număr destul de mare de foști studenți ai Facultății de istorie au venit să mă vadă fiindcă voiau să obțină o dovadă scrisă a faptului că fuseseră exmatriculați din motive politice. Îi cunoșteam pe unii dintre ei și știam că istoria exmatriculării lor era cât se poate de adevărată; cu toate acestea, deși am scotocit până în cele mai îndepărtate unghere în arhivele facultății, nu am reușit să găsim nici cea mai mică urmă a epurărilor care s-au succedat aproape fără încetare între 1948 și 1959. M-am dus, așadar, să-l consult pe specialistul în astfel de chestiuni, fostul responsabil cu cadrele din Universitate; acesta a avut bunăvoința să-mi explice nu doar de ce nu găsisem nimic, ci și de ce nu aveam nici o șansă să gășesc vreodată ceva.

Scenariul comun al acestor epurări era următorul: se convoca o adunare a studenților – de obicei nocturnă –, care avea sarcina să îndeplinească un ritual numit “de demascare” a falsului sau falșilor studenți, cei care, pretinzând că vor să studieze ca toată lumea, erau de fapt agenți ai imperialismului mondial. Impresionată în mod corespunzător, audiența cerea ca facultatea să scape de această pleavă, iar decanul facultății nu putea decât să se supună voinței presupus unanime a tineretului comunist. Pe cale de consecință, decanul decidea a doua zi exmatricularea elementelor putrede, cărora li se interzicea accesul în incinta facultății; ordinul scris era afișat peste tot, însă perfidia consta în faptul că aceste documente nu erau păstrate decât pe durata anului universitar în curs. Nefericitelor victime li se interzicea accesul la ore, dar în

registrele de înmatriculare – ce trebuiau, dimpotrivă, depuse în mod obligatoriu la arhive – se menționa că respectivii studenți încetaseră pur și simplu să frecventeze, aparent din propria lor inițiativă, cursurile facultății din care, în realitate, fuseseră alungați.

Există, în mod evident, în aceste manevre frauduloase, o intenție frauduloasă: mascarea dimensiunilor represiunii, ascunderea adevăratului sens al epurărilor, și așa mai departe. Se manifestă aici o schizofrenie constitutivă pentru imaginarul comunist, care se crede deopotrivă etern și amenințat în fiecare clipă de o răsturnare completă a situației; fără îndoială că era vorba și de o teamă continuă de schimbări în interiorul sistemului, de noi directive care vor cere căutarea unor țapi ispășitori. Mai ales după moartea lui Stalin, această frică de așa-zisele reabilitări, care implicau de fiecare dată găsirea unor vinovați în scopul de a salva sistemul, era, la urma urmei, justificată. Dar logica aceasta suferă de inconsecvență căci, deși în arhive dovezile erau falsificate, totuși epurărilor și istoria lor se etalau adesea pe prima pagină a ziarelor, ca să nu mai vorbim de zvonuri și relatări orale. Atunci de ce să mai faci un secret din acest subiect, de ce să acționezi ca și cum, în pregătirea unui viitor proces, esențialul ar fi să sustragi toate probele de la dosar?

Am trăit cu convingerea că scrisul este esențialmente un instrument al puterii, în vreme ce oralul – de la cuvântul de refuz și rezistență împotriva opresorului până la bancurile șușotite cu atât delicioasă pe culoare, reprezenta, într-un anumit sens, un teritoriu al libertății. Or, îmi dau seama acum că această distincție nu funcționează ca atare în istoria și arhivele comunismului. S-a spus adesea că bancurile care ne ofereau

delicii interzise erau de fapt tolerate, ba chiar puse în circulație chiar de poliția politică.

Suspicios față de orice text scris dacă acesta nu e în înțelegere controlabil, regimul comunist nu conservă decât ceea ce e scris sub propria lui dictare. Temător în privința viitorului său luminos, el lasă oralului vaste teritorii incontrolabile, inventând astfel contra-documentul. Nici un text oficial aparținând perioadei comuniste și sechelelor ei nu ar trebui acceptat ca atare, fără o confruntare riguroasă cu sursele nescrise, fără o minuțioasă *Quellenforschung*, fără o identificare a scopurilor sale reale și deci a gradului său de veracitate. Nu există text inocent; orice text produs de un sistem care fabrica deliberat și constant o realitate fictivă trebuie suspectat din principiu de către orice cercetător demn de acest nume.

Traducere de Ciprian Tudor

Discursurile memoriei în România post-comunistă: cu privire la o arhivă de istorie orală

SMARANDA VULTUR

Atitudinile societății românești față de memoria trecutului său recent par a fi cel puțin contradictorii: pe de-o parte, dorința de a uita, pe de altă parte, nevoia de a păstra vie memoria acestui trecut. Situație aparent paradoxală, ea devine mai ușor de explicat, dar de asemenea mai puțin simplă, de îndată ce părăsim planul afirmațiilor generale pentru a trece la analiza condițiilor și modalităților în care memoria este împărtășită.

Înainte de a dezvolta o analiză parțială a problemelor de acest tip, ne vom opri asupra câtorva aspecte privitoare la comunicarea memoriei, generate de contextul specific de după 1989.

Cunoașterea cadrului în care se desfășoară o cercetare de istorie orală este absolut necesară pentru a înțelege și a interpreta corect rezultatele ei. Acest cadru implică nu numai condițiile concrete ale producerii unui text-mărturie – în cazul precis pe care l-am ales, sub forma relatărilor autobiografice – ci și *atitudinile, imaginile și valorile* pe care oamenii le asociază transmiterii memoriei, precum și, într-un mod mai general, modalitățile prin care o societate alege să-și comunice memoria, *discursurile* prin intermediul cărora aceasta se construiește și se deconstruiește, *instituțiile și practicile* care, organizându-se în jurul acestui proces, îi modelează și îi remodelează structura.

Eliminarea în 1989 a interdicțiilor și măcar a unei părți din cenzurile care afectau transmiterea și comunicarea memoriei în România de-a lungul perioadei comuniste, părea că rezolvă dintr-o dată toate problemele legate de procesul recuperării acesteia. Situația nu este însă nici pe departe atât de simplă și liniștitoare pe cât ar putea părea.

Democratizarea vieții sociale și politice, însoțită de o democratizare a libertății de expresie și a accesului la scena politică, deschideau posibilitatea unei pluralități diferențiate a discursurilor. Deși pare uneori o confuză confruntare de opinii ce poate căpăta o vie coloratură polemică, această deschidere este, în sine, productivă. Căci, chiar și atunci când afirmă "adevăruri" diferite sau apără puncte de vedere diferite, această confruntare ridică probleme și întrebări ce nu puteau fi puse înainte, cel puțin nu în mod public.

Este vorba întâi de toate de aspectele dureroase ale unei istorii construite pornind de la mai multe fracturi ale memoriei: cea a celui de-al doilea război mondial și a perioadei care l-a precedat, apoi cea a lucrurilor trecute sub tăcere din motive de legitimare de către puterea comunistă instalată și impusă cu forța după 1945. La acestea vin să se adauge tăcerile impuse de represiunea comunistă, specifice "tuturor regimurilor întemeiate pe o doctrină unică sau pe o teorie a rasei alese, indiferent de locul sau data lor de naștere" - cum preciza Marc Ferro în cartea sa *L'Histoire sous surveillance*¹ -, tăceri interiorizate puțin câte puțin și care se impun ca tăceri "necesare" sau strategice. Nu trebuie neglijat potențialul fricilor și vinovățiilor legate de aceste uitări succesive, nici morala relativizantă și ambiguă ce se construiește și se consolidează o dată cu aparenta adaptare la situație, morală ce funcționează

---

¹ Marc Ferro, *L'histoire sous surveillance*, Paris, Calman-Lévy, 1985, p. 60.

ca scuză și alibi deîndată ce este rupt contractul tăcerii. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, sub presiunea unei istorii glorificatoare ce cosmetizează inevitabil realitatea și pune între paranteze tot ceea ce nu convine imaginii pe care națiunea vrea să o aibă despre sine, tăcerile, la început impuse, se transformă în "tăceri împărtășite de întreaga societate care, vrând-nevrând, le interiorizează"², devenind, într-o anumită măsură, complice la instaurarea unei reguli a tăcerii ce dă naștere unor noi tabuuri. Ca urmare a acestui joc al complicităților ce devine încetul cu încetul parte integrantă a unei identități, societatea sau comunitatea în cauză ajung într-o situație aproape fără ieșire.

Care sunt palierele pe care se manifestă acest impas și, în același timp, care sunt condițiile depășirii lui?

Să luăm cazul perioadei comuniste și al travaliului de recuperare a memoriei sale. Cumulul de uitări și de tăceri care îngreunează acest proces se traduce prin situații contradictorii și, într-o anumită măsură, paradoxale. Fie toate adevărurile trebuie spuse în același timp sau în concurență non-productivă (căci, în măsura în care vor să se afirme unul împotriva altuia, discursurile pe care acestea se sprijină își accentuează retoric *parti-pris*-urile ideologice), fie relativizarea adevărului, prin afirmarea perspectivelor contradictorii asupra faptelor, servește drept alibi unui refuz al memoriei.

Problema care complică în mod dramatic această stare de lucruri este că lupta pentru memorie ascunde de obicei un alt conflict, mai important, legat de morală. Memoria, sub aceste aspecte discursive diferite, este o modalitate a acțiunii, iar acțiunea nu poate fi concepută în absența unuia sau mai multor

---

² *Ibid.* "Aceste tăceri – spune Marc Ferro – acoperă cu un văl pudic anumite secrete de familie: fiecare instituție are secretele ei, după cum le are fiecare etnie și fiecare națiune".

agenți ai ei. În consecință, dilemele memoriei iau adesea forma unei judecăți de natură etică, reductibile la două atitudini extreme, corespunzând unor adevăruri aparent contradictorii: ori toată lumea (așadar societatea în întregul ei) este vinovată, căci, indiferent dacă a avut o atitudine activă sau pasivă, nu a suportat doar, ci a și construit societatea comunistă, ori nimeni nu e vinovat, căci sistemul, fiind un sistem totalitar, conține în el însuși o forță inexorabilă ce anihilează posibilitatea de intervenție a indivizilor sau a grupurilor, în măsura în care ține totul sub control și elimină brutal orice forță de opoziție sau rezistență. Trebuie remarcat faptul că prima afirmație, cea care generalizează vinovăția - chiar și atunci când aceasta e atenuată prin introducerea unei ierarhizări sau a unei tipologii a acțiunilor culpabile, cum procedează de pildă Daniel Barbu în recenta sa carte, *Republica absentă*³ - pune în fapt în dificultate orice discurs de natură etică aparținând cuiva care a trăit în societatea vizată de această analiză, întrucât orice poziție de exterioritate față de respectiva societate este exclusă (inclusiv poziția celui care face analiza). Și tocmai în numele acestui mod de a privi lucrurile se contestă adesea, în opinia comună, dreptul unora sau al altora de a lua poziție în calitate de martori, mai ales atunci când o fac având aerul că "dau lecții celorlalți". Dreptul la memorie este așadar contestat în numele unui drept la cuvânt, la rândul lui contestabil din motive etice.

Cât despre cea de-a doua afirmație, care generalizează absența responsabilităților, ea anulează în parte pertinenta judecății morale și funcționează de regulă ca alibi pentru cei care, dintr-un motiv sau altul, preferă să uite. Resimțită pe drept cuvânt – datorită unei situații pe care o vom descrie mai jos –

---

³ Ed. Nemira, București, 2000.

ca o formă de judecată morală, mărturia devine brusc inutilă, sau în orice caz de minimă importanță. Îi sunt preferate analizele de ansamblu ale sistemului, analize cu caracter general, care scot în evidență legi și reguli aplicabile faptelor, dar care iau prea puțin în considerare circumstanțele, actorii și jocurile care le leagă unele de altele.

Imposibilitatea de a analiza travaliul recuperării și comunicării memoriei fără a lua în considerare problema moralei nu e neliniștitoare în sine, căci în realitate această preocupare morală e legată de însăși condiția de existență a oricărui discurs al memoriei: trecutul nu poate fi relatat fără a face referire la prezent și, prin intermediul lui, la viitor. Cei care, pe urmele lui Halbwachs, vorbesc despre cadrele sociale ale memoriei, acceptă că aceasta reprezintă o neîncetată construcție și reconstrucție, care articulează – în termenii lui Kosseleck (1997) – o relație între *un câmp de experiență* și *un orizont de așteptare*. Referirea memoriei la trecut este așadar mediată de prezent, în funcție de care trecutul e interpretat, evaluat și transformat într-un orizont de acțiuni viitoare. Din acest punct de vedere problema memoriei nu ne poate rămâne indiferentă, căci prin discursul său asupra trecutului memoria ne deschide o perspectivă asupra acțiunilor viitoare, asupra devenirii noastre, asupra viitorului în genere. Dar problemele se complică la un alt nivel.

Se poate constata în România post-comunistă o situație care, cel puțin din exterior, poate părea destul de stranie. Ea ar putea fi definită prin faptul că tocmai memoria e cea care face dreptate, sau, altfel spus, memoria este instrumentul cu care se încearcă să se facă dreptate. Această situație se explică mai întâi prin persistența tăcerilor și a tabuurilor despre care aminteam mai sus, dar și printr-o specificitate a contextului

post-comunist românesc - sau poate est-european - în care justiția nu a avut de jucat un rol semnificativ în rejudicarea trecutului unui regim care a recurs la crimă și represiune. Se recunoaște existența victimelor⁴, fără a se identifica însă responsabilii. Când totuși se încearcă o astfel de identificare, se recurge la vorbitul în șoaptă sau se aplică politica țapilor ispășitori, ca și cum s-ar dori să se tempereze pornirile unei societăți însetate de răzbunare, ce încearcă să-și elibereze instinctele reprimite sau să-și satisfacă fantezmele justițiare. O altă modalitate a deturnării înlocuiește recompensarea morală printr-o recompensă de ordin financiar, reducând-o pe prima la cea de-a doua și prefăcându-se a nu ști că la un nivel mai profund nevoia de dreptate reprezintă de fapt o nevoie acută de morală. Tocmai aceasta din urmă este acum revendicată, căci de-a lungul întregii perioade comuniste ea a fost lezată atât în idealitatea sa, cât și în dimensiunea ei pragmatică. Și ea continuă să fie și azi punctul cel mai vulnerabil al societății noastre.

Această situație are în mod evident și alte explicații în afară de cele indicate mai sus. Una dintre ele, extrem de importantă, ține de lipsa de voință politică a partidelor, care refuză să facă un examen critic aprofundat al societății comuniste și al propriului lor trecut, preferând acestui examen –în funcție de caz – fie negarea, fie glorificarea. Cât despre partidele a căror tradiție se rezumă la cei zece ani post-revoluționari, ele

---

⁴ Când avem într-adevăr de-a face cu o recunoaștere a victimelor, căci de obicei aceasta se traduce printr-o contabilizare în ea însăși deja jenantă, dacă nu de-a dreptul falsificatoare, de vreme ce stigmatul funcționa după principiile unui stigmat “tribal” în accepția dată termenului de Erving Goffman, adică un stigmat care “se transmitea din generație în generație, contaminând în mod egal toți membrii unei familii”. *Stigmate*, Editions Minuit, Paris, 1975, p. 14.

tranșează problema într-un sens sau altul în funcție de scopurile lor electorale.

Discutată sau ignorată, problema morală rămâne însă una dintre cele mai sensibile, iar atunci când justiția nu-și face datoria, memoria e cea care încearcă să facă dreptate în locul ei. Ceea ce nu e eficient și, în plus, poate determina grave distorsiuni. Cu toate acestea, aspectul cel mai grav al problemei e de căutat în altă parte. El ține de faptul că recuperarea și transmiterea memoriei participă la construcția personalității și, prin aceasta, la configurarea identității.

După cum a încercat să demonstreze Charles Taylor de-a lungul unei întregi cărți⁵, procesul identitar nu poate fi conceput, cel puțin în societatea noastră, în afara unei referințe la problema morală, înțeleasă în primul rând ca o căutare a binelui. Această dublă căutare identitară și etică se află în centrul unei revigorări a Sinelui. Memoria istoriei noastre recente se înscrie în aceeași căutare, motiv pentru care ea participă în mod decisiv la procesul de reconstrucție identitară a societății noastre. Memoria joacă un rol important în acest proces nu doar datorită puterii sale catarctice, ci și datorită virtuților pozitive și constructive pe care le comportă comunicarea ei. Experiența împărtășită creează solidarități de memorie, ale căror efecte pozitive asupra ansamblului societății nu sunt deloc negliabile.

De altfel, tocmai la acest nivel al contactului direct prin dialog și interogare iese treptat la iveală sensul faptelor trăite, clarificându-se în aspectele sale esențiale, legate atât de circumstanțele (și de actorii) din trecut, cât și de circumstanțele

---

⁵ Charles Taylor, *Les sources du Moi. La formation de l'identité moderne*, Editions du Seuil, Paris, 1998.

reconstrucției memoriale prilejuite de dialog. În acest fel mediat este vizată o a treia instanță – cea a unui destinatar absent – în calitatea ei de instanță care trebuie să judece și să analizeze lucrurile. Atunci când se instaurează regimul dialogal, interlocutorul nostru tinde să ne identifice cu acest destinatar absent. Experiența cercetării noastre, realizate pe un eșantion cuprinzând mai mult de 120 de relatări autobiografice adunate între 1991 și 1999 de la victimele deportării din Bărăgan, ne arată că, mai ales atunci când oamenii își dau seama că actul memorial reprezintă în același timp un act prin care depun mărturie, însăși structura relatării lor tinde să se organizeze ca o reconstituire judiciară. Relatarea ia în aceste condiții o turnură puternic argumentativă, vizibilă în spatele organizării narative sau chiar în țesătura acesteia. Cu ajutorul analizei structurii narative și retorice a discursului putem descifra în cele din urmă această cerință indirectă și foarte interesantă de justiție, altminteri negată la nivelul strict declarativ. Căci, potrivit moralei creștine împărtășite de cei intervievați, judecata a fost deja făcută sau în orice caz se va face la nivelul unei instanțe transcendente și imanente, cea a justiției divine. Relatările conțin din abundență exemple concrete ale exercitării acestei puteri care îi pedepsește pe cei răi și îi recompensează pe cei buni. Lucrurile se rezolvă așadar, într-o anumită măsură, pe un plan superior.

Cât despre dreptate în sensul juridic al termenului, dat fiind că faptele s-au petrecut cu 50 de ani în urmă, intervenția justiției este considerată acum inutilă de către majoritatea interlocutorilor noștri. De unde provine atunci nevoia de a relata faptele ca și cum ar fi vorba de un proces juridic? După opina mea, prin intermediul acestor relatări își găsește o rezolvare tocmai problema vinovăției, pe care cei ce depun mărturie o

resimt ca pe o traumă profundă de natură identitară și ca pe o formă de nedreptate încă nereparată. Relatarea faptelor le permite acestor oameni să raționalizeze întrucâtva suferința pe care au îndurat-o, să se distanțeze față de ea, dar nu să o și ignore. Întrucât avem de-a face cu o punere în perspectivă a trecutului în funcție de prezent și întrucât majoritatea martorilor sunt persoane în vârstă care au tendința de a-și face bilanțul vieții, înțelegem că suferința lor este în primul rând de ordin identitar și că acesta e planul în care relatarea e chemată să facă dreptate. Discursul memorial susține căutarea unei identități nestigmatizate sau nestigmatizabile, devine locul unei revendicări de natură etică. Pentru a satisface această revendicare, relatarea "judecă" faptele ca și cum ar vrea să restabilească o ordine întreruptă odinioară în mod brutal. Așa se face că, în loc să insiste asupra suferințelor îndurate – care nu sunt totuși absente sau oculte – relatarea scoate în evidență puterea de a supraviețui și de a domina împrejurările dificile, o voință de a se împotrivi distrugerii și violenței prin căutarea unor soluții de ordin practic sau spiritual, destinate să înlocuiască imaginea stigmatizantă cu o alta, pozitivantă. Această punere în perspectivă a evenimentelor oferă martorilor nu numai șansa de a-și reabilita demnitatea grav periclitată prin însuși actul deportării, dar prilejuiește de asemenea ceea ce Paul Ricœur numea "reînțorcerea evenimentului prin grația însăși a sensului"⁶. Cu alte cuvinte, prin interpretarea pe care martorul i-o dă în actul relatării, evenimentul e deopotrivă înțeles și explicat în interiorul unei noi ordini, cea a sensului exemplar. Evenimentul însuși dobândește o anume demnitate, încărcându-se cu un prea-plin de sens, al cărui rol este, printre altele, de a-l face memorabil în viitor pentru cei care îi vor afla

---

⁶ Paul Ricœur, "Événement et sens", *Raisons Pratiques 2. L'événement en perspective*, Paris, 1991, p. 45.

istoria, precum și de a “corecta”, cel puțin parțial, prin acțiunea memoriei, hazardul și absurditatea din care s-a născut. Diverse cadre simbolice (legende, mituri, scheme biblice, figuri emblematice) sunt invocate spre a servi ca puncte de sprijin în vederea unei reinterpretări necesare a evenimentului trăit, a cărei funcție este, între altele, de a restitui victimelor o altă imagine, insistând asupra calităților lor individuale sau colective. O înfrângere, s-ar putea spune chiar o catastrofă biografică resimțită ca atare cu o jumătate de secol în urmă, este acum povestită în termenii unei victorii tardive dar inexorabile, care exprimă, la un nivel mai înalt de generalitate, victoria binelui asupra răului.

Utilizarea unei intrigi narative pentru a imagina un proces care nu a avut loc și care nici nu va avea probabil loc vreodată, nu e lipsită de consecințe asupra proiecției unui joc al identităților și alterităților. Acestea din urmă iau înfățișarea autorităților care au adus cu forța răul, dar și cea a spațiului care circumscrie domiciliul obligatoriu, ca spațiu fizic (ostil și sălbatic) sau uman (autohtonii, percepuți ca semi-civilizați în perioada primelor luări de contact, îi tratează la rândul lor pe deportați ca pe niște străini periculoși, ca urmare a propagandei de partid). Istoria celor cinci ani de domiciliu forțat în Bărăgan se transformă astfel, în ciuda dificultăților și a nenorocirilor pe care deportații au trebuit să le îndure, într-o istorie a colonizării și a îmblânzirii progresive a acestui spațiu. Figura emblematică a bunului colonizator, a eroului civilizator, construită după imaginea idealizată a șvabului din Banat, funcționează ca mijlocitor al acestei proiecții a evenimentului într-o ordine legendară și mitică.

După părerea mea, această proiecție este semnificativă în sine, căci ea răspunde unei nevoi de a înscrie faptele în ceea

ce este demn de a fi reținut de către memoria colectivă. Aceste cadre simbolice au în același timp rolul de a reduce insolitul și particularitățile individualizante ale evenimentelor⁷ pentru a le face mai accesibile celor care nu au traversat aceeași experiență de viață, făcând apel la o memorie culturală comună care funcționează ca intermediar în procesul transmiterii memoriei.

Cazul pe care tocmai l-am descris nu poate fi generalizat la toate categoriile de martori. Dar, în esență, el ne arată necesitatea de a ține cont de pluralitatea surselor și a discursurilor ce se referă la aceleași realități, precum și de particularitățile acestor discursuri în raport cu condițiile producerii lor și cu coerența interioară a relatărilor. Datorită acestor factori, relatarea evenimentelor se asociază cu o retorică specifică, destinată să articuleze în mod optim o relație între un câmp de experiență și un orizont de așteptare.

Aș vrea să reamintesc faptul că acest orizont este, la rândul lui, un orizont de discurs. Survenind în interiorul unui astfel de orizont al limbajelor, a căror funcție este nu numai de a descrie ci și de a construi realitatea, orice mărturie, așadar orice act de împărtășire a memoriei, se înscrie într-o logică în care discursul prin care mărturia se realizează este provocat și el, într-un anume fel, de alte discursuri. Iată de ce aceste discursuri memoriale și/sau identitare capătă adesea o vie coloratură polemică ori, dimpotrivă, oportunistă în raport cu discursurile considerate dominante, la modă sau pur și simplu prestigioase. Este deci nevoie să le evaluăm și să le interpretăm cu precauție,

---

⁷ Discutând analiza pe care Mircea Eliade o consacră relațiilor dintre memorie și mit, Alain Besançon afirma: "individualul, non-repetabilul este împlânzit și modificat de memoria colectivă până într-atât încât devine ușor recunoscut, înscris în seria lucrurilor deja cunoscute". Cf. *Histoire et expérience du Moi*, Paris, 1971, p. 188.

atenți la ceea ce relațiile ne lasă să înțelegem sau să subînțelegem. Cred că acesta e un lucru important, căci dialogismul constitutiv oricărui discurs al memoriei ne dezvăluie un întreg câmp de valori, de credințe, de atitudini, pentru care limbajul este mai mult decât un vehicul. Căci limbajul este, în ultimă instanță, cel care modelează și remodelează acest câmp.

În ce privește discursul victimelor, putem spune, în concluzie, că analiza care se face prin povestire evenimentului trăit, pare menită a-l face "acceptabil" pentru cel care l-a trăit cândva, dându-i în același timp acestuia ocazia de a se auto-evalua ca agent moral, de a-și regândi rolul în istorie.

Traducere de Ciprian Tudor

IV. Implicații instituționale și etice în studiul istoriei recente

Aportul cercetării istorice în situații politice critice: cazul Menten¹

J. C. H. BLOM

Introducere

Oamenii politici cer uneori ca investigația istorică să ofere răspunsuri la întrebări de natură politică, să dea soluții pentru situații care pun în joc, printre altele, credibilitatea și reputația unor foști sau actuali politicieni, chiar carierele lor sau ale altor personalități publice. Între 1966 și 1980 figuri marcante ale vieții politice olandeze au formulat astfel de pretenții. În trei rânduri, istoricilor li s-a cerut să cerceteze crime, certe sau doar bănuite, din timpul celui de-al doilea război mondial, precum și reacțiile postbelice pe care acestea le-au declanșat. (Dificila anchetă ce va fi prezentată aici a apărut în prelungirea unei asemenea reacții postbelice.) În fiecare dintre aceste ocazii, sistemul politic a fost zdruncinat, iar guvernării s-au văzut constrânși să solicite anchete. În condițiile în care cabinetul avea un interes direct în rezultatele investigației, era obligatoriu ca aceasta să fie condusă nu de funcționari publici, ci de către cercetători independenți, sau de către o comisie special alcătuită pentru această sarcină.

Mă voi opri aici asupra solicitărilor cărora trebuie să le răspundă cercetătorii angajați în domeniul istoriei “aplicate”

---

¹ Acest articol dezvoltă textul unei conferințe ținute la Rotterdam în cadrul unui seminar de istorie aplicată, privind semnificația acestei metode în învățământ și cercetare (16-17 septembrie, 1982).

sau “publice”. Analiza așa-numitului “caz Menten”, de care m-am ocupat împreună cu câțiva colegi, îmi va servi drept exemplu. (Țin să adaug că acest caz a fost aproape uitat între timp, poate ca rezultat al succesului, din punct de vedere istoriografic, al anchetei noastre.)²

---

² În afara cazurilor în care o altă sursă este menționată, toate datele din acest articol provin din raportul final asupra afacerii Menten: J. C. H. Blom, A. C. 't Hart, I. Schöffner met medewerking van [cu sprijinul lui] J. M. de Maar-Willink, *De affaire-Menten 1945-1976* (Haga, 1979). Pentru date despre anchete asemănătoare, vezi următoarele: despre revoltele din Amsterdam din 1966: *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam* (Haga, 1967), *Tweede interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam* (Haga, 1967) și *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam* (Haga, 1967); despre presupusele abuzuri sau chiar crime de război din Indonezia în perioada decolonizării (1945-1950), *Nota betreffende het archievenonderzoek naar gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950* (Haga, 1968); J. A. A. van Doorn en J. Hendrix, *Ontsporing van geweld. Over het Nederlands/Indisch/Indonesisch conflict* (Rotterdam, 1970). Pentru cazul F. Weinreb, vezi D. Giltay Veth en A. J. van der Leeuw, *Rapport door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie uitgebracht aan de minister van justitie inzake de activiteiten van drs F. Weinreb gedurende de jaren 1940-1945, in het licht van nadere gegevens bezien* (Haga, 1976) și I. Schöffner, “Weireb, een affaire van lange duur”, în *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95, no. 2 (1982), 196-224. În privința afacerii Lockheed și a rolului jucat de Prințul Bernhard: *Rapport van de Commissie van Drie. Onderzoek naar de juistheid van verklaringen over betaling door een Amerikaanse vliegtuig Fabrik* (Haga, 1976). Despre faptele unui renumit parlamentar, W. Aantjes, în timpul celui de-al doilea război mondial, a se vedea *Rapport van de Commissie van Drie in de zaak Aantjes* (Haga, 1979) și *Rapport van de kamercommissie van onderzoek naar kennis omtrent gedragingen van mr W. Aantjes tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Haga, 1979)

Afacerea Menten, 1976-1981

Amploarea mutațiilor politice și scandalul public provocate de cazul Menten ar fi fost imposibil de prevăzut în vara lui 1976. Pe 22 mai, ziarul olandez cu cel mai mare tiraj, *De Telegraaf*, publica un articol de o pagină despre un anume Pieter Nicolaas Menten, pe atunci în vârstă de șaptezeci și șase de ani, proprietarul unei colecții de artă, din care o parte urma să fie scoasă la licitație din cauza "lipsei de spațiu". Scopul destul de evident al articolului era acela de a atrage atenția asupra licitației și de a ridica astfel prețul de pornire. Printr-o coincidență, articolul i-a furnizat câteva indicii ziaristului Hans Knoop, în acea perioadă redactor la *Accent*, un săptămânal obscur, între timp desființat³. Knoop investiga trecutul lui Menten la sugestia colegului său israelian, Chaviv Kanään. Acesta nu avea nici un dubiu asupra faptului că Menten era un criminal de război, dar nu reușise să convingă Ministerul Justiției din Olanda să ia vreo măsură. La rândul său, Kanään se baza pe informații primite de la Henriëtte Boas, corespondentă a unei publicații olandeze. Foarte curând, Knoop a reușit să adune probe care, deși incomplete, reprezentau acuzații grave la adresa lui Menten. Articolele lui Knoop și colaborarea lui cu o companie care a fost producătoarea unor programe de televiziune despre acest caz, au atras atenția publicului olandez. Apetența, de un gust îndoielnic, a publicului pentru astfel de cazuri, a făcut ca scandalul să ia proporții în imaginația colectivă. Menten însuși saluta publicitatea ce îl înconjura și încerca să o întoarcă în avantajul său. El a respins în bloc acuzațiile ce i se aduceau, replicând că fusese anchetat și

---

³ Knoop a publicat o carte despre rolul său în afacerea Menten la începutul lui 1977: H. Knoop, *De zaak-Menten* (Amsterdam, 1977). Un an mai târziu a apărut traducerea engleză: H. Knoop, *The Menten-affair* (New York: Macmillan, 1979).

declarat nevinovat încă din 1950. În declarațiile sale Menten numea mai mulți demnitari ai vremii, dintre care figura cea mai proeminentă era fostul Președinte al Camerei, Dr. L. J. Kortenhorst, om politic catolic ce fusese avocatul lui Menten și obținuse pentru el un verdict favorabil.

În dezbaterea publică din jurul cazului, cel puțin două aspecte distincte ale problemei nu au fost suficient de clar diferențiate. În primul rând, era Menten într-adevăr un criminal de război, și dacă da, care era gravitatea crimelor comise de el? Purta el răspunderea unor ucideri în masă sau fusese doar un complice? În măsura în care se făcea vinovat, judecarea lui era încă oportună? În al doilea rând, era de luat în considerare posibilitatea ca Menten să se fi sustras procesului sau unei eventuale condamnări mituind sau șantajând politicieni și magistrați. Dacă vreuna dintre aceste învinuiri era adevărată, nu era oare momentul ca afacerea să fie făcută publică?

În primă instanță, Ministerul Justiției nu a părut dispus să acționeze. Cazul era văzut ca o exagerare, datorată unui curent de opinie pasager. Existau de asemenea îndoieli în legătură cu soliditatea argumentației elaborate de procuratură, cu numărul și credibilitatea martorilor, precum și impedimentul reprezentat de faptul că același caz fusese deja cercetat și închis. Motivațiile enumerate nu au avut darul de a trezi simpatia presei, care a calificat aceste ezitări drept o nejustificată tergiversare. Ministrul Justiției, A. A. M. Van Agt, înclina să închidă ochii la întregă afacere. El se pusese deja într-o postură delicată din pricina unei situații asemănătoare, când încercase să obțină grațierea a trei ofițeri germani închiși pentru crime de război, numiți "Cei trei de la Breda". Van Agt își retrăsese propunerea doar ca urmare a unor numeroase și vehemente proteste ale victimelor războiului. Acum el părea să dea din nou dovadă de o toleranță excesivă și de indiferență față de sentimentele celor ce suferiseră persecuția nazistă. Mai mult, ministrul era bănuit de a fi

conspirat pentru a-i proteja de orice dezvăluiri privind acte de corupție sau alte malversațiuni politice pe cei care, cu douăzeci și cinci sau treizeci de ani în urmă, fuseseră membri ai partidului său. Poate cel mai notoriu exemplu era cel al Președintelui Camerei, Dr. Kortenhorst, acuzat de trafic de influență în favoarea lui Menten în schimbul sumei, pe atunci exorbitante, de 200.000 de guldeni - cu alte cuvinte de luare de mită.

Poziția Ministerului în legătură cu judecarea lui Menten s-a modificat curând, dar nu datorită unor presiuni din partea Parlamentului sau a presei, ci din cauza strângerii unor probe tot mai convingătoare. Ministerul a ordonat o anchetă judiciară preliminară în iulie 1976. Nu e aici locul să relatăm în detaliu toate episoadele acestei anchete laborioase, care a stârnit reacții puternice din partea opiniei publice și implicat numeroase întruniri ale completului de judecată, încheiate cu verdicte diferite. Sentința irevocabilă, prin care Menten era găsit vinovat de crime de război comise pe teritoriul Poloniei, a fost stabilită abia în 1981, după o îndelungată dispută juridică. Menten a fost condamnat la zece ani de închisoare și la plata unei amenzi de o sută de mii de guldeni.

Inițial Ministrul Van Agt a considerat inoportună o cercetare specială a condițiilor în care Menten ar fi putut să obțină protecție imediat după război. Totuși, anchetatorii au scos la lumină un număr însemnat de documente, acoperind perioada dintre 1945 și 1955. Numele lui Menten revenea insistent în presa vremii și în rapoarte oficiale. S-ar putea chiar spune că în acel moment se discutau mai multe "cazuri Menten". În plus, Menten a agravat situația jenantă în care se afla Ministrul de Justiție, și în special Ministrul Van Agt, evadând peste graniță. Doar ziaristul Hans Knoop, care îl urmărise cu încăpățănare, a reușit să-l găsească. Opinia publică era tot mai circumspectă față de Menten, dar și față de Van Agt. În cele din urmă, a devenit evident că Ministrul era incapabil să mai facă față

presiunii publice și parlamentare. A urmat o serie de dezbateri aprinse în Cameră. Van Agt a fost nevoit să ordone o anchetă oficială pentru a clarifica situația judiciară a cazului Menten între finalul războiului și vara lui 1976, precum și rolul efectiv al surselor de influență ce ar fi putut afecta cursul procedurii legale. Investigația urma să fie condusă de o persoană sau de o comisie desemnată în acest scop⁴.

Din diverse motive, Van Agt nu a găsit imediat un cercetător suficient de experimentat și prestigios, dispus să preia sarcina unei asemenea anchete. În cele din urmă, Dr. I. Schöffers, șeful catedrei de istorie olandeză de la Universitatea din Leyden, și-a anunțat intenția de a crea o astfel de comisie de anchetă. Numele membrilor comisiei au fost făcute publice la începutul lui 1977. Schöffers solicitase colaborarea profesorului Dr. A. C. 't Hart, specialist în drept penal de la Universitatea din Tilburg, precum și pe aceea a autorului. Titlatura oficială sub care am funcționat a fost "Comisia de anchetă a cazului Menten". Am început cercetările la finele lui ianuarie, anticipând o cercetare de scurtă durată. Schöffers credea că vom avea nevoie de aproximativ trei luni, dar această estimare s-a dovedit mult prea optimistă. Am lucrat zi de zi timp de un an și jumătate, iar apoi intermitent timp de încă un an, reușind să prezentăm raportul final, "*Cazul Menten, 1945-1976*", în septembrie 1979⁵.

În așa-numitul "caz Menten" se suprapuneau de fapt mai multe cazuri extrem de complicate, care ar fi putut fi examinate separat, dar ale căror legături erau totuși foarte solide. În câteva

---

⁴ Vezi Actele Lucrărilor Parlamentului: *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zitting 1976-1977*, 18 noiembrie, 1976, 1356-1403.

⁵ Titlul original al raportului se găsește la nota 1. Sprijinul acordat se J. M. de Maar-Willink, secretara comisiei, a fost atât de valoros, încât comisia a decis ca numele ei să apară pe pagina de titlu a raportului final.

dintre ele Menten însuși nici măcar nu era direct implicat; nu-l priveau, de pildă, procesele în care justiția se pronunțase asupra unor acțiuni neconforme cu starea de război, unele infracțiuni comise după război, tranzacții comerciale, cereri pentru plata unor despăgubiri, cazuri de sperjur ori calomnie. Comisia a fost de asemenea nevoită să studieze cazuri de manipulare a presei sau de manipulare politică, sau cel puțin tentative de acest fel. În raport am analizat fiecare dintre aceste situații cât mai amănunțit cu putință și am încercat să arătăm corelațiile dintre ele.

Ne-am concentrat atenția asupra suspiciunilor și învinuirilor ce planau în jurul acestor cazuri, formulate până în 1976 dar și după aceea, indiferent cât de lipsite de substanță ar fi putut părea ele. În plus, am demonstrat că o clarificare sau o interpretare concludentă a circumstanțelor presupunea tratarea riguroasă a trei aspecte decisive. Era vorba în primul rând de cronologia exactă a evenimentelor; în al doilea rând de fluctuațiile climatului politic olandez de după război, în special în definirea tratamentului aplicabil celor ce se făcuseră vinovați de delictе politice. (Mai târziu, Războiul Rece și-a făcut simțită influența asupra acestei atitudini.) Modul foarte agresiv în care Menten, susținut de avocații săi și de alți consilieri, și-a apărat cauza, a reprezentat pentru noi cel de-al treilea aspect important al cazului.

Fideli acestei abordări, am încercat să depășim condiția unei simple anchete asupra scandalurilor despre care se spunea că ar incrimina politicieni și magistrați olandezi. Era indubitabil că ei comiseseră erori, fie că era vorba de reacții prea lente, sau de soluții lipsite de abilitate. Mai mult, câteva dintre gesturile lor au fost chiar reprobabile și meritau să fie sancționate public. Dar, în general, acuzele mai serioase, scandaloase, care li se aduceau nu au fost susținute de vreo probă. În această privință raportul a dezamăgit așteptările. Pe de altă parte, fapt mult mai

important, raportul s-a achitat de sarcina principală - aceea de a reconstitui faptele într-un mod care nu a fost pus la îndoială până în prezent. Interpretarea propusă de comisia de anchetă a suscitât doar câteva comentarii negative; în general, reacțiile presei și ale cercurilor interesate de activitatea comisiei au fost foarte elogioase⁶. Publicarea raportului a pus capăt cazului Menten în latura sa de proces public, concluziile fiind formulate într-o scurtă dezbateră parlamentară din februarie 1980⁷.

Termenii și condițiile cercetării

Când a acceptat, în ultima zi a lui 1976, sarcina ce îi fusese propusă, profesorul Schöffers a stipulat public un număr de condiții. Cele mai importante dintre acestea erau:

- 1) Angajamentul forurilor ce solicitaseră ancheta de a "sprijini și finanța cercetările", ceea ce presupunea că toate cererile de personal calificat sau de sprijin material (cum ar fi, de exemplu, oficiile de registratură, secretariat și contabilitate, acoperirea cheltuielilor de deplasare și cazare, serviciile unui criminalist și colaborarea laboratorului de criminalistică) urmau să fie satisfăcute.
- 2) Deplina libertate a cercetării și a comunicării rezultatelor. Aceasta însemna că atât guvernul cât și Ministerul Justiției se obligau să nu împiedice sau să încerce să influențeze cursul anchetei; în plus, raportul urma să fie prezentat Parlamentului și apoi publicat în versiunea integrală.

---

⁶ Acestea au apărut în ziarul din septembrie 1979, imediat după publicarea raportului. Reacțiile negative au venit din mediul juridic, referindu-se în special la procesul în desfășurare. De pildă: N. E. Algra, *Enkele juridische aspecten van de zaak-Menten* (Groningen, 1978), precum și câteva articole din periodice juridice.

⁷ Vezi Actele Lucrărilor Parlamentului: *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zitting 1979-1980*, 6 februarie, 1980, 2796-2806.

- 3) Toate documentele aflate în arhive guvernamentale, care erau, în viziunea comisiei, relevante pentru anchetă, trebuiau puse la dispoziția cercetătorilor. Această condiție a fost integral respectată, deși în două rânduri reprezentanți ai altor ministere au obiectat la solicitările noastre. În primul caz, comisia dorea să consulte documente din arhiva "Departamentului de Securitate Internă", în al doilea - registre ale trezoreriei statului. După consultări cu miniștrii acestor departamente am primit permisiunea de a studia respectivele documente.
- 4) Toți funcționarii publici, foști sau actuali, urmau să fie exceptați de la obligația de a păstra secretul profesional, fiindu-le îngăduit să răspundă la orice întrebare a comisiei.

De aceste condiții, ce garantau autonomia comisiei și accesul liber la documente, depindea succesul investigației. Finele anului 1976 era marcat de o profundă neîncredere în probitatea guvernanților, care a persistat mult timp după aceea. Orice detaliu care ar fi sugerat intervenția lor în anchetă sau limitarea accesului comisiei la informație ar fi diminuat radical credibilitatea datelor furnizate de noi. Mai mult, asta ar fi zădărnicit obiectivul principal al cercetării, acela de a relata circumstanțele cazului de o manieră care să fie considerată satisfăcătoare de către cât mai mulți dintre cei interesați și de a atenua astfel tensiunile dintre guvernanți și opinia publică.

Dificultățile cercetării

Deși modelul de cercetare adoptat de comisie nu s-a îndepărtat de abordarea istoriografică încetățenită, ne-am confruntat cu o sumă de dificultăți specifice acestui tip de demers. În primul rând, cu problema identificării documentelor. Promisiunea guvernului de a ne sprijini nu era suficientă în

sine, întrucât documentele pe care am fi vrut să le examinăm trebuiau mai întâi localizate. Am descoperit că acest lucru nu era întotdeauna posibil. În unele cazuri, arhivele fuseseră distruse în conformitate cu reglementări oficiale, în timp ce alte arhive se pierduseră din alte motive (în special în haosul din primele luni de după al doilea război mondial). Din fericire, am reușit uneori să dăm de urma anumitor documente, originale sau copii, cu sprijinul unor arhivari competenți. Cu toate acestea, un număr însemnat de documente n-au putut fi găsite. Faptul că nu puteam explica dispariția lor a alimentat zvonurile despre distrugerea deliberată a probelor care îi inculpau fie pe Menten, fie pe anumiți oameni politici, suspiciuni al căror ecou s-a făcut auzit în presă. Se spunea că aceasta distrugere deliberată a probelor s-ar fi produs cândva între 1945 și 1955, dar au fost propuse și date mai recente, precum vara și toamna lui 1976, când Menten reintrase în atenția opiniei publice, dar anchetarea cazului său nu începuse încă. Scopurile cercetării noastre nu au fost afectate de presupusa distrugere a documentelor, întrucât probele ce ne lipseau nu ar fi contribuit la conturarea unei imagini de ansamblu asupra cazului. De asemenea, nimic nu ne îndreptățește să credem că acele documente ar fi fost intenționat distruse sau îndepărtate. Și totuși, absența lor ar fi putut compromite credibilitatea raportului final. Dintr-o pură coincidență, am descoperit însă câteva dosare extrem de valoroase.

Aceste dosare, care, în trecut fie spus, s-au dovedit foarte utile și mai târziu, în procesul intentat lui Menten, conțineau datele celor mai importante procese care îl implicaseră pe acesta între 1945 și 1955. Dacă le-am fi dat crezare ziariștilor, acestea erau documentele deliberat înstrăinate. Le-am găsit, alături de alte câteva dosare, în spatele unui raft, în podul Palatului de Justiție din Amsterdam. Locul lor, ca și al altor documente ce fuseseră separate de arhivele obișnuite, fuseseră

decis în 1955 de procurorul șef al orașului Amsterdam dintr-o prudență datorată caracterului delicat al cazurilor. Cum între timp ele au fost mutate de câteva ori, o singură persoană își mai amintea în 1977 de dosarele ascunse între tot felul de nimicuri. Acest funcționar nu făcuse legătura dintre documente și Menten, dar și-a amintit de existența lor când i-au ajuns la urechi alte nume implicate în caz. Astfel încât, în cele din urmă, dosarele cazului Menten au ieșit la lumină, dezmințind presupunerea că anumite documente fuseseră sustrate.

Totuși, cercetarea noastră a fost stânjenită în alte moduri. Puține arhive particulare au fost puse la dispoziția comisiei. Majoritatea avocaților pe care i-am contactat în acest scop au afirmat că, indiferent de vechimea dosarelor în cauză, examinarea acestora ar leza confidențialitatea datorată clienților lor. Din acest motiv - perfect îndreptățit, în opinia noastră - avocații au refuzat să ne încredințeze documentele.

Cu totul altfel stăteau lucrurile în ce privește dosarele păstrate în arhiva de familie a fostului avocat al lui Menten, Dr. Kortenhorst. Din mai multe considerente, "confidențialitatea" nu putea fi invocată în acest caz ca scuză suficient de temeinică pentru a ne refuza accesul la documente; de altfel, familia nu s-a folosit inițial de acest argument, deși ne considera adversari declarați. Refuzul familiei Kortenhorst nu a prejudiciat cercetarea noastră; rămâne însă faptul că alții - în particular avocatul care l-a apărat pe Menten într-un proces ulterior, în care era acuzat de crime de război - au primit acordul familiei de a studia acele dosare. E semnificativ totuși că în arhivă nu au fost găsite probe noi ori surprinzătoare; de fapt, avocații nu au localizat nici măcar documentele menționate de Menten, care, susținea el, îl disculpau în defavoarea câtorva oameni politici ce conduseseră Ministerul Justiției la începutul anilor '50. În ce ne privește, avem îndoieli cu privire la existența acestor documente. Însă atunci când raportul nostru a fost

finalizat și publicat, absența lor ni s-a imputat și am fost constrânși să concedem că nu ne fusese permis să studiem arhivele Konterhorst. În mod normal, conținutul unei asemenea arhive ar fi trebuit să aibă un loc central între datele strânse de comisie. Astfel, omisiunea (impusă) a apărut ca o carență gravă a cercetării, fiind frecvent menționată în evaluările ce au urmat publicării raportului.

Contactul cu “martorii” și declarațiile lor a generat o nouă dificultate. Comisia și-a propus să intervieveze cât mai multe dintre persoanele implicate în cazul (sau cazurile) Menten. Am intrat în legătură cu aproximativ 150 de persoane, dar, în mare parte, rezultatele discuțiilor au decepționat. Explicația este destul de simplă: ca funcționari publici, majoritatea acestor oameni fuseseră implicați, în grade diferite, în unul din multele cazuri pe care comisia le ancheta. Informațiile solicitate se refereau la detaliile unui caz de care aceștia se ocupaseră cu douăzeci și cinci de ani în urmă. Este de la sine înțeles că amintirile unui moment atât de îndepărtat nu pot fi decât nebuloase; comparativ, datele recoltate din dosare s-au dovedit sensibil mai precise. La aceasta s-a adăugat faptul că mai multe persoane aflate la acea dată în anturajul lui Menten ne-au refuzat colaborarea. Menten însuși a întrerupt orice legătură cu noi după primele interviuri. Pe parcursul acestor discuții el făcuse câteva tentative, destul de fățișe, de a-și alia comisia în procesul încâlcit care îi fusese intentat la acea dată. Din păcate, am primit prea puțin sprijin din partea acestor cercuri; altfel am fi reușit probabil să dăm explicații mai exacte în legătură cu comportamentul lui Menten și al acoliților săi. Între 1945 și 1955 Menten și “compania” dăduseră declarații copioase în fața magistraților, astfel încât datele prin care își susțineau poziția erau oricum accesibile.

Concluzia ce se impune este aceea că istoria orală nu e soluția metodologică cea mai potrivită pentru acest tip de

cercetare. Puține informații utile ne-au parvenit în urma interviurilor cu persoane implicate în aceste cazuri. Mă grăbesc să adaug că observația de mai sus nu se întemeiază pe o evaluare globală a metodologiei presupuse de istoria orală *per se*. Această metodă poate fi aplicată cu succes, dar în contextul unor cercetări de alt tip. Privind înapoi, ar fi trebuit să anticipăm foloasele limitate ale anchetei orale. În cazul nostru, detaliile aveau o importanță capitală, dar, în loc să le ofere, o parte dintre cei intervievați au preferat să își protejeze interesele. În orice caz, credibilitatea cercetării ar fi avut de suferit dacă am fi neglijat să includem aceste interviuri.

O altă dificultate a apărut din faptul că procesul în care erau judecate faptele lui Menten din timpul războiului se desfășura în paralel cu cercetarea noastră. Exista astfel pericolul ca membrii comisiei să fie obligați să se pună la dispoziția tribunalului (un lucru pe care Menten și-l dorea, de altfel). În pofida definirii atente a problemei în toate aspectele sale și a distincției între cazurile ce priveau faptele lui Menten din vremea războiului și repercusiunile lor postbelice, s-a dovedit imposibil să separăm ferm cele două anchete. Procesul intentat lui Menten imediat după război era relevant prin prisma principiului *non bis in idem*, conform căruia o persoană nu poate fi dată în judecată de două ori pentru aceeași faptă. În consecință, nu numai că judecătorii și comisia s-au aflat în situația de a studia aceleași documente, dar au fost chiar nevoiți să dea o interpretare aceluiași probleme.

Această confuzie a complicat mult lucrurile. Într-o primă fază a cercetărilor am comis eroarea, nefericită și destul de naivă, de a îngădui unui magistrat însărcinat cu examinarea documentelor procesului să consulte o listă provizorie de date alcătuită de noi, al cărei conținut a fost în cele din urmă inclus în chiar dosarul procesului. Ulterior am constatat că în listă se strecuraseră câteva greșeli. Avocatul lui Menten a folosit una

dintre acestea în apărarea clientului său, fapt care a afectat imaginea publică a comisiei.

Comisia s-a confruntat cu o altă problemă spinoasă în clipa în care o anumită temă a devenit foarte importantă în desfășurarea cazului. Când am încheiat etapa “reconstituirii” faptelor, am decis că, dată fiind evoluția procesului, ar fi oportun să facem cunoscute rezultatele preliminare ale cercetării. Ca atare, am publicat un “raport provizoriu”, expunându-ne riscului de a fi acuzați de imixtiune în cursul unei anchete judiciare. Din păcate, reconstituirea pe care se întemeia convingerea intimă a judecătorilor se deosebea de cea propusă de noi. Deși sentința a fost casată în urma unui recurs, ne-am simțit datori să tratăm această problemă în raportul final, deoarece am considerat că reconstituirea magistraților pornea de la premise false. Acest șir de evenimente a pus comisia într-o lumină defavorabilă. E inevitabil ca astfel de proceduri să nu se poată constitui în demonstrații de eleganță judiciară. Din fericire, incongruențele amintite nu au viciat cercetarea în ansamblul ei, în special grație faptului că interpretarea pe care am dat-o faptelor nu a fost vreodată infirmată cu argumente convingătoare.

Interesul viu cu care ancheta a fost urmărită de presă ne-a creat câteva probleme. Chiar înființarea comisiei se datora într-o anumită măsură eforturilor presei. În ultimă instanță, articolele apărute în ziare dăduseră impulsul inițial, determinând Parlamentul să insiste pe lângă Guvern pentru declanșarea unei investigații. În plus, dezvăluirile făcute de câțiva ziariști au constituit un punct de pornire pentru cercetare. O atitudine binevoitoare față de presă era cu totul justificată în aceste condiții. Dar tocmai acest interes al presei putea tulbura evoluția firească a cercetării noastre. La scurtă vreme după ce și-a început activitatea, comisia a făcut un gest de curtoazie față de presă, invitându-i pe toți ziariștii care publicaseră informații

valoroase despre Menten să-și prezinte poziția în privința cazului. Comisia a cerut stăruitor amănunte despre sursele și analizele pe care se bazau articolele. Cum cercetarea noastră abia debutase, nu eram în măsură să oferim date suplimentare în schimbul acelor comentarii. Le-am expus ziaristilor invitați intenția noastră de a studia circumstanțele cazului ignorând orice verdict preexistent și opunându-ne oricărei influențe exterioare. La capătul cercetării urma să publicăm raportul final, fără ca vreo informație parțială să fie divulgată în prealabil presei. Comisia a cerut ziaristilor să consimtă la această poziție și în general apelul nostru a fost respectat. Cu câteva excepții, precum cea amintită mai sus⁸, publicitatea din jurul anchetei a fost redusă. Ne-a fost de folos faptul că din momentul constituirii comisiei ziaristii nu au descoperit elemente noi și semnificative ale cazului, care i-ar fi încurajat să se ocupe pe larg de acesta; astfel, ei s-au mărginit să relateze ședințele tribunalului. După încheierea cercetării și publicarea raportului final, ne-am afirmat disponibilitatea de a răspunde oricăror întrebări pe care presa ar fi dorit să ni le adreseze, deși toate datele relevante puteau fi găsite în raport.

Raportul final

Câteva decizii importante au precedat stabilirea aspectelor ce urmau să fie discutate în raportul final al comisiei. Decizia primă era cât de detaliat trebuia să fie raportul. Pe de o parte, era de dorit ca acesta să fie concis, să nu risipim energie intrând în detalii relativ neimportante; de cealaltă parte, o tratare minuțioasă ar fi corespuns interesului manifestat de opinia publică față de această afacere. După o deliberare atentă

---

⁸ O altă excepție au constituit-o articolele publicate de N. Polak în *Het Vrije Volk* și *De Haagsche Post*. Pentru viziunea și comentariile sale asupra anchetei, vezi raportul comisiei.

comisia a hotărât redactarea unui raport detaliat. Din moment ce scopul anchetei fusese acela de a liniști apele printr-o analiză demnă de încredere, era esențial ca nici o întrebare să nu rămână fără răspuns. Absolut orice întrebare nesoluționată, orice fapt a cărui omisiune ar fi putut fi în mod legitim contestată de o terță parte (de către presă, de pildă), ar fi subminat concluziile cercetării în ansamblu. Astfel se explică lungimea raportului - 922 de pagini. (În comparație cu alte momente ale istoriei olandeze, acest caz e mult mai puțin important decât lasă să se înțeleagă dimensiunea raportului.) Comisia a ales un format de prezentare prin care problemele centrale să iasă în evidență, în vreme ce aspectele mai curând marginale să fie tipărite cu un caracter mai mic, ori inserate în note de subsol, permițând cititorului să le parcurgă rapid, fără să piardă șirul argumentației.

Comisia a trebuit de asemenea să opteze între publicarea documentelor decisive, însoțite de un comentariu concis⁹, și varianta unui raport cuprinzător, ale cărui trimiteri la documentele originale să apară în notele de subsol. Din două considerente majore comisia a ales să urmeze a doua cale. În primul rând, numărul documentelor necesare pentru ca cititorul să poată reface detaliile cazului ar fi fost atât de mare, încât raportul astfel rezultat ar fi ajuns mult mai voluminos decât cel existent, deja de dimensiuni apreciabile. (Cititorul ar fi reușit să iasă dintr-un asemenea labirint de informații doar după câteva luni bune de efort.) Chiar izolat, acest argument ar fi putut justifica decizia noastră. Am considerat, în plus, că garanțiile de obiectivitate date de publicarea documentelor sunt doar aparente. În fond, subiectivitatea istoricului se face simțită

---

⁹ Au optat pentru această abordare comisiile ce au anchetat, sub conducerea Profesorului Ch. J. Enschedé, cazul Aantjes și problema revoltelor de la Amsterdam (vezi nota 1).

în chiar selecția documentelor. Încât, din principiu, cercetătorul e mai îndreptățit să-și prezinte descoperirile în manieră narativă. Raportul conținea, în prima sa parte, o secțiune în care temele ce făceau substanța cazului erau dispuse în ordine cronologică, urmate de câteva concluzii și remarci de natură să coreleze principalele elemente ale interpretării, o a doua secțiune în care erau descrise sursele consultate, iar în încheiere, câte un fragment suficient de elocvent din cele mai importante documente.

O ultimă problemă, în strânsă legătură cu cele afirmate mai sus, privește judecățile de valoare emise de istorici. În general, cred că e preferabil ca istoricii să-și refuze asemenea aprecieri, să exprime cât mai puține judecăți cu putință, fie ele morale ori politice, asupra subiecților cercetării. Obiectivul cercetării este reconstituirea evenimentelor, însoțită de evaluări analitic-explicative, adică de interpretare, ce trebuie formulată cât mai explicit. Totuși, în cazul anchetei noastre, necesitatea cercetării noastre a decurs din chestiuni de natură politică și morală. Prin urmare, trecerea lor sub tăcere ar fi părut nefirească. Din acest motiv, în prelungirea judecăților analitic-explicative, comisia își exprimă aprobarea sau dezaprobarea față de acțiunile diferitelor părți implicate. Comisia nu a neglijat nici o clipă să își moduleze tonul și să arate toată înțelegerea, plasând faptele în situația lor istorică. În fond, nu ni se încredințase sarcina călăului. Aveam avantajul privirii retrospective și răgazul de a ne cântări argumentele după ce studiasem problema din toate unghiurile. Funcționarii publici cu care am colaborat dispuneau de un timp limitat, ocupându-se simultan de mai multe asemenea cazuri. Comisia a luat în considerare toate aceste aspecte în concluziile raportului. Cititorii vor decide dacă remarcile noastre au fost juste. Suntem însă de părere că ancheta noastră și-a atins

obiectivul principal, acela de a lămuri toate întrebările privind cazul (sau cazurile) Menten.

În încheiere, aș vrea să menționez un efect secundar al unei cercetări precum cea întreprinsă în cazul Menten. Deși proiectul nostru era inițial motivat doar de dorința de a contribui la soluționarea unei probleme politice imediate, cercetarea a dobândit pe parcurs o semnificație mai largă. Istoricii care au comentat demersul nostru¹⁰ au prezentat raportul ca pe o contribuție utilă la istoriografia perioadei postbelice.

Traducere de Mihnea Mircan

---

¹⁰ Până acum, în mediul academic a apărut o singură recenzie: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93, no. 4 (1980), 681-83. La aceasta se adaugă o remarcă făcută de Profesorul E. H. Kossmann, președintele Asociației Istoricilor Olandezi. În introducerea la o conferință a lui Schöffers ce urmează să fie publicată, acesta descrie textul ca fiind "mai mult decât un raport, un document istoriografic care nu suferă de vreo constrângere politică, foarte bine construit și extrem de incitant." (*Bijdragen en Mededelingen betreffende Geschiedenis der Nederlanden* 95, no. 1 [1980], 247)

Cadrul instituțional al istoriei recente. Exemple occidentale

PIETER LAGROU

I

Este oare nevoie de instituții specifice care să se ocupe de istoria recentă? După 1945, guvernele mai multor țări din Europa occidentală au dat un răspuns afirmativ acestei întrebări. Care era sarcina încredințată acestor institute în perioada creării lor și care a fost rolul lor efectiv?

Instituții cu caracter excepțional

Trebuie amintit de la bun început că înființarea acestor institute nu era de la sine înțeleasă. Ele au fost creații excepționale, cu un cadru instituțional fără echivalent. Toate erau prevăzute să funcționeze temporar, urmând să fie desființate de îndată ce și-ar fi îndeplinit sarcina. Născute direct din inițiative guvernamentale, ele au fost concepute să funcționeze sub oblăduirea primului ministru sau a ministrului învățământului și cercetării. Această situație era neobișnuită, fiindcă în mod tradițional, în vechile democrații parlamentare ca Franța, Olanda și Belgia, statul nu avea un rol preponderent în cercetarea științifică în general, și cu atât mai puțin în cercetarea istorică. Istoria ca disciplină științifică era practică în principal în universități și în instituții de învățământ superior care acordau o mare importanță independenței lor față de puterea politică. Mai mult, "pluralismul istoriografic" era

perceput ca un corolar natural al pluralismului politic; cu alte cuvinte, câte familii politice, atâtea istoriografii. În Olanda și Belgia istoriografia academică era rezervată universitarilor din diverse instituții cu apartenență politică și confesională clară (Universitățile catolice din Louvain și Nijmegen, Universitățile "Libere" precum cea din Bruxelles (laică) sau ca cea din Amsterdam (protestantă) etc.). Aceste istoriografii diferite, care formau universuri separate, cu foarte puține schimburi transversale, au cunoscut în perioada postbelică o dezvoltare fără precedent, care a continuat într-o oarecare măsură până astăzi. Acest pluralism încremenit, corespondent intelectual al conceptului austriac de *Proporz*, era apărut ca piatra angulară a modelului democratic de coexistență pașnică a diferitelor comunități și familii politice din aceste țări. În Franța, modelul republican refuza instituționalizarea acestor particularisme, însă nu e mai puțin adevărat că istoriografia franceză de după război era și ea puternic fragmentată în conformitate cu clivajele politice și că însăși ideea unei istoriografii "naționale" instituționalizate era privită cu suspiciune.

Anomalia este cu atât mai surprinzătoare cu cât aceste institute fuseseră create într-o perioadă în care o istoriografie inspirată de o inițiativă a statului era foarte prost văzută, fiind asociată cu totalitarismul, fie el de sorginte nazistă și colaboraționistă, care impusese un *Gleichschaltung* istoriografic, sau cel al regimurilor comuniste, inamice ale regimurilor parlamentare occidentale în timpul Războiului Rece. Într-adevăr, unele dintre aceste institute sunt înființate la sfârșitul celui de-al doilea război mondial (Olanda, 1945), fiind precedate în unele cazuri de formule instituționale diferite de cea actuală (Franța, 1946-1951-1978), altele vor fi înființate ceva mai târziu (în Italia 1946-1967; în Germania 1950; în Austria 1963-1983; în Belgia 1970), dar toate au la înființare ca principal obiect de studiu istoria celui de-al doilea război

mondial sau istoria nazismului. Dacă în Italia, Germania Federală și Austria era nevoie de practici pluraliste după lungi ani de dictatură, în Franța, Olanda și Belgia eliberarea de sub dominația străină reprezenta prilejul de a restabili tradițiile dinaintea războiului, schițate mai sus. Și atunci, de unde a apărut, într-un moment atât de puțin propice, nevoia de a crea institute specifice, cu totul atipice în contextele lor naționale?

Documentarea eroismului

Prima necesitate invocată este cea a colectării și arhivării de documente și mărturii. Chiar înainte de sfârșitul războiului se fac auzite voci în presa clandestină și în sânul guvernelor din exil care subliniază importanța și urgența acestei sarcini. Contemporanii par obsedați de pericolul dispariției definitive a urmelor unei epoci cruciale din trecutul național. Or, ce anume ar trebui salvat de la uitare și de ce această operațiune de salvagardare ar impune crearea unor instituții specifice? Este vorba în primul rând de rezistență, de lupta clandestină, de tot acest trecut glorios care nu a lăsat nici o urmă în arhivele publice. Arhivele naționale, instituții care au ca sarcină centrală colectarea de documente, vor moșteni o documentație considerabilă produsă de autoritățile din timpul războiului, de administrațiile care au funcționat fără întreruperi sub dominația forțelor de ocupație și care au colaborat adesea cu acestea. Există, într-adevăr, o urgență reală: în 1945 ecourile a ceea ce trebuia uitat erau abundente, iar urmele a ceea ce trebuia păstrat în amintire și onorat erau foarte slabe. Onoare efemeră și rușine durabilă, acesta e spectrul pe care trebuiau să-l combată institutele de istorie recentă, institute excepționale atât prin forma, cât și prin vocația lor. Una din mizele acestui demers va fi constituirea unor colecții cât mai complete cu putință de ziare clandestine, piese dintre cele mai prețioase în colecțiile

tuturor acestor institute, prezentate foarte explicit ca mărturii ale amplorii și diversității rezistenței naționale. Vor urma colecțiile de mesaje schimbate între Londra și Rezistență, reconstrucția rețelelor, mărturiile responsabililor. Toate aceste documente rare, prețioase, fragile, sunt păstrate cu grijă, deopotrivă ca surse pentru cercetarea istorică și ca relicve, integrându-se unui ritual comemorativ. În Italia se adaugă la toate acestea, ca element specific, o motivație suplimentară: vechile mișcări de rezistență nu au suficientă încredere în autoritățile Statului și în arhivele naționale pentru a le încredința documentația pe care o au în posesie și pe care preferă să o gestioneze în mod autonom¹.

Documentarea crimelor

Găsirea documentelor doveditoare ale eroismului rezistenței a reprezentat principala sarcină a acestor institute în perioada înființării lor (sarcină asumată explicit în denumirile pe care le-au primit institutele din Austria și Italia), dar nu și singura. Strângerea dovezilor privitoare la crimele ocupantului și ale colaboratorilor săi reprezenta o a doua sarcină. Însă aceasta, spre deosebire de prima, nu-i privea doar pe istorici, ci interesa totodată în cel mai înalt grad justiția națională și internațională, comisiile de acordare a compensațiilor și departamentele guvernamentale însărcinate cu asistența față de victime. Dacă într-o primă fază a colectării de documente – relatată cu vervă de Lou de Jong de exemplu, care descrie

---

¹ E. Perona, "Mémoire des conflits et conflits de mémoire", în Jean-Clément Martin (ed.): *La guerre civile entre histoire et mémoire* (Nantes, 1995), pp. 223 –244 și Valeria Galimi, "De l'histoire de la résistance à l'histoire du Vingtième siècle: l'«Istituto nazionale per la storia del movimento di Liberazione in Italia» et le réseau des instituts associés", în *Bulletin de l'IHTP*, nr. 75.

episodul drumului său cu camionul printr-o Germanie devastată pentru a încărca tone de arhive – a existat o colaborare practică între istorici pe de-o parte și justiție și administrație pe de alta, atât unii cât și ceilalți au respectat în general departajarea sarcinilor: reconstituirea evenimentelor într-un cadru colectiv pentru primii; stabilirea responsabilităților individuale pentru ceilalți. Se poate spune, de altfel, în mod schematic, că pe durata primelor două decenii postbelice, cele două grupuri s-au evitat cu precauție printr-o departajare cronologică: primele lucrări istorice asupra crimelor naziste apar la începutul anilor '50, când "prima epurare" lua sfârșit. Dacă arhivele și documentele despre mișcările de rezistență sfârșesc prin a intra în fondurile institutelor de istorie recentă, cele despre lagărele de concentrare și aparatul represiv ajung, în principiu, în fondurile administrațiilor care au în grijă victimele, iar cele despre mișcările colaboraționiste și administrația cooperantă ajung în fondurile ministerelor de justiție. Până la începutul anilor '60 cercetarea și documentarea asupra crimelor din perioada războiului sunt întreprinse mai ales de funcționarii însărcinați cu înregistrarea oficială a celor dispăruți, cu întocmirea actelor de deces, cu gestionarea indemnizațiilor și a pensiilor. Experții fac parte din comisiile de atestare sau se află în serviciul magistraturii. De regulă, ei nu sunt legați de institutele de istorie recentă. Dacă anumiți experți ai acestor institute, mai ales în Olanda, îndeplinesc o funcție de cercetare și consiliere, ei o fac în calitate de funcționari, ceea ce îi obligă la o anumită discreție și la respectarea secretului profesional, ca și la o riguroasă distincție a acestui rol de rolul lor public de istorici. De altfel, tranziția în viața interioară a acestor institute de la faza colectării de documente la producția istoriografică, implică plecarea anumitor colaboratori spre departamentele guvernamentale însărcinate cu asistența victimelor de război. Această repartiție funcțională a sarcinilor explică într-o oarecare

măsură apariția întârziată a istoriografiei referitoare la crimele naziste în general și la genocid în particular. În Franța, o particularitate suplimentară determină o și mai clară separare a sarcinilor: ancheta asupra genocidului este întreprinsă nu de Comitetul de Istorie a celui de-al doilea Război Mondial, ci de Centrul Evreiesc de Documentare Contemporană al lui Leon Poliakov, ca și cum genocidul n-ar privi decât comunitatea evreiască, în timp ce rezistența ar privi întreaga națiune.

Redactarea istoriei naționale

Munca de arhivare și colectare de documente trebuie bineînțeles să aibă, ca rezultat final, redactarea uneia sau mai multor sinteze de istorie națională a perioadei războiului. În caietele de sarcini este vorba cel mai adesea de proiecte editoriale ambițioase, în mai multe volume, proiectate să apară într-un ritm rapid, într-un interval de timp de circa cinci ani. Se impun mai multe constatări: primele sinteze au fost, de regulă, produse de autori care nu aveau nici o legătură cu institutele de istorie recentă. Caracterul oficial al lucrărilor editate de aceste institute necesită o muncă îndelungată și exhaustivă. Un mare proiect editorial, în douăzeci și șapte de tomuri, vede lumina tiparului doar în Olanda, dar acuză o întârziere semnificativă în raport cu previziunile inițiale (volumele apar într-un ritm constant între 1969 și 1991). Fiecare din celelalte institute editează câte o revistă și mai multe monografii, dând astfel naștere unei istoriografii mai fragmentate. Așteptările în privința acestor proiecte istoriografice sunt ridicate: este vorba de nici mai mult nici mai puțin decât de a stabili adevărul asupra perioadei războiului, adevăr care s-ar impune prin caracterul său obiectiv și științific și care ar crea astfel un larg consens asupra trecutului național. După polemicile sfâșietoare și partizane ale perioadei

postbelice, istoriografia, stabilind adevărul, ar contribui așadar la opera de reconciliere națională. Începând cu anii '80, acestei istoriografii avea să-i fie reproșat pozitivismul. În Germania, Olanda și Belgia încrederea că restabilirea faptelor așa cum s-au petrecut ele (*wie es eigentlich gewesen*) este cea mai bună contribuție la statornicirea unei culturi democratice primează asupra proiectului de educație civică atunci când este vorba despre istoria trecutului. În Austria și în Italia balanța înclină către acest din urmă pol. În Franța, Henri Michel avea fără îndoială o asemenea ambiție, însă marele său proiect pedagogic, al unui muzeu național de istorie a războiului, nu avea să fie realizat niciodată, din pricina opoziției președintelui de Gaulle și a succesorilor săi². Strâns legată de încercarea de a produce o narațiune națională era sarcina acestor institute de a prezenta în străinătate comportamentul națiunii în timpul războiului. În astfel de cazuri, aceste institute deveneau reprezentantele propriilor ministere ale Afacerilor Externe. Cu cât sunt mai grave suspiciunile, cu atât mai urgentă e reabilitarea, ceea ce explică rolul jucat de *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes*, sau acțiunea întreprinsă de Jorgen Hastrup în Danemarca. În versiunea engleză a operei acestuia din urmă despre rezistența daneză, cel ce figurează ca editor este chiar ministrul danez al Afacerilor Externe. Henri Michel și Lou de Jong organizează diverse conferințe internaționale din ordinul propriilor miniștri ai Afacerilor Externe și tot din același motiv își publică acesta din urmă rezumate ale lucrărilor sale în engleză și franceză.

---

² Îți mulțumesc lui Isabelle Benoit pentru a-mi fi comunicat o parte din manuscrisul tezei sale de doctorat despre muzeele dedicate războiului din Europa, pe care o pregătește la Institutul Universitar European din Florența.

II

Cadrul instituțional

Evoluția acestor institute de-a lungul celor 50 de ani care s-au scurs de la crearea celor mai vechi dintre ele este diferită de la caz la caz. Prevăzute să funcționeze doar temporar, institutele au supraviețuit tuturor crizelor și tuturor tentativelor de desființare. Dar pentru a nu fi desființate, unele dintre ele au suferit transformări fundamentale. Pe de o parte, încercarea de a redacta o istorie națională globală a cerut mult mai mult timp decât fusese prevăzut. Cu excepția Olandei, nici o sinteză cu autoritate de referință generală n-a fost dusă la bun sfârșit; chiar și în Olanda, această sinteză a fost tardivă. Institutele de istorie recentă își datorează parțial supraviețuirea imposibilității de a realiza proiectul editorial inițial în răstimpul prevăzut. Pe de altă parte, în ciuda așteptărilor, interesul public pentru perioada celui de-al doilea război mondial nu s-a stins în cursul primelor decenii de după 1945. Se constată chiar o netă revenire a acestui interes începând cu anii '60 și o profundă inovare a istoriografiei, adesea impulsionată chiar de aceste institute. Departe de a fi rămas un capitol închis al istoriei naționale, perioada războiului a devenit o referință omniprezentă în dezbaterile istoriografice, inclusiv pentru studiul perioadelor ulterioare. În mod spontan, câmpul de cercetare al majorității institutelor s-a lărgit pentru a include Războiul Rece și conflictele coloniale, percepute ca părți integrante ale unui ansamblu cronologic mai vast. Institutele de istorie a celui de-al doilea război mondial au evoluat în grade diferite, devenind institute de istorie recentă. Această evoluție nu le-a anulat totuși statutul excepțional în peisajul instituțional și politic în care este practică istoria în diferitele țări europene, statut determinat de marea ruptură pe care o constituie momentul 1945.

Unele institute nu au suferit nici o schimbare, nici în articulațiile lor instituționale, nici în denumirea lor. Primul exemplu de acest gen este *Institut für Zeitgeschichte* din München, care, încă de la înființarea lui în 1950, și chiar prin numele adoptat, avea vocația de a studia domeniul fluid al istoriei timpului prezent. Această clarviziune a ocrotit institutul împotriva multor greutăți și i-a permis să devină un centru de cercetare de referință în domeniul emergent al istoriei foarte contemporane, între altele datorită editării *Vierteljahrshefte*. Omologii săi din Austria și Italia sunt într-o situație semnificativ diferită. *Documentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes* din Viena, creat în 1963 și înzestrat cu un statut oficial în 1983, și *Instituto Nazionale per la Storia del Movimento di Liberazione* din Milano, creat în 1949 și oficializat prin lege în 1967, sunt încă prizonierii denumirii lor inițiale, în ciuda evoluției efective a domeniilor de cercetare, mai ales în cazul italian³.

Amsterdam

Pentru alte institute s-a pus în mod decisiv problema redefinirii domeniului lor de cercetare și a schimbării articulării lor instituționale. Transformarea cea mai recentă, care a avut loc la 1 ianuarie 1998, este cea pe care a suferit-o RIOD (Institutul de Stat pentru Documentare a Istoriei Războiului) care și-a schimbat denumirea în NIOD (Institutul Olandez de Documentare a Istoriei Războiului). RIOD, cel mai vechi dintre institutele care încă mai supraviețuiesc, a fost înființat în 1945 ca institut aflat în subordinea directă a Ministerului Cercetării și Învățământului⁴. Institutul funcționa sub responsabilitatea

---

³ Vezi Galimi, "De l'histoire de la résistance..." .

⁴ Vezi Max Pam, *De onderzoekers van de oorlog. Het Rijkinstituut voor Oorlogsdocumentatie en het werk van Dr. Louis de Jong* (La Haye,

financiară și politică a ministrului: membrii echipei erau funcționari și toate publicațiile sale erau supuse aprobării ministeriale. Pentru diferitele volume ale operei lui Louis de Jong se constituise un comitet de lectură compus din câteva zeci de autorități. Pentru gestionarea cotidiană, directorul (de Jong însuși, între 1955-1979) era asistat de un comitet de conducere alcătuit din profesori universitari aleși cu grijă, fiecare reprezentând o familie politică majoră (un fel de *Proporz* în manieră olandeză), precum și de un comitet de patronaj, din care făceau parte, potrivit aceleiași repartitii, mai multe personalități politice (în principal foști miniștri). Reprezentând o excepție într-un peisaj instituțional compartimentat în familii confesionale și politice, Institutul era totuși încadrat de organe directoare ce se supuneau acelorași reguli. Însă ideea de *Proporz* nu și-a găsit expresia și în recrutarea echipei de cercetători, cum se va întâmpla mai târziu în Belgia. După cum indică numele institutului, sarcina lui era în primul rând strângerea de documente. Ca atare, Institutul răspundea totodată necesităților de informare ale justiției, sau ale administrației însărcinate cu problemele victimelor de război. Rolul de a scrie o istorie a războiului a fost încredințat unui grup de patru istorici veniți din mediul universitar: un catolic, un calvinist, un liberal și un socialist. Abia în 1955, datorită incapacității lor, ministrul îi încredințează această sarcină lui Louis de Jong, stabilind că proiectul trebuie finalizat în cel mult cinci ani⁵. Însă proiectul avea să se desfășoare cu o mare întârziere, în parte datorită priorității pe care de Jong a acordat-o realizării unei serii de documentare pentru televiziunea publică.

1989) și Madelon de Keizer (ed.), <<*Een dure verplichting en een kostelijk voorecht*>> dr. Louis de Jong en zijn *Geschiedwerk* (Haga, 1995).

⁵ De Keizer, *Een dure verplichting*, p. 9.

Primul volum din *opus magnum* avea să apară în 1969, iar ultimul după douăzeci de ani. În serviciul operei lui Louis de Jong, Institutul a produs o istoriografie coerentă și independentă de istoriografia confesională sau de partid (în ciuda faptului că era supusă autorizării politice).

O primă încercare a ministerului tutelar de a desființa Institutul - ale cărui servicii și arhive ar fi urmat să fie împărțite între arhivele naționale și administrația însărcinată cu problemele victimelor de război - a eșuat în 1975, în urma unui protest general care pleda în favoarea misiunii excepționale a institutului de a recupera memoria războiului. Chiar și după plecarea lui Louis de Jong, figura cea mai proeminentă a Institutului, în 1979, institutul a reușit să-și apere statutul excepțional în fața pretențiilor arhivelor - destinatarul obișnuit al documentelor, și în fața universităților - agenții privilegiați ai cercetării. În cele din urmă, în 1998, statutul său a fost întrucâtva normalizat, prin anexarea la Academia Regală de Științe (Academia, având în mod tradițional un statut de instituție onorifică, precum și tendințe gerontocrate, suferise pe parcursul celei de-a doua jumătăți a anilor 1990 o cură de întinerire datorată însărcinării cu gestionarea institutelor de cercetare extra-universitară, ca de exemplu Institutul Internațional de Istorie Socială sau *Netherlands Institute for Advanced Studies*). Fondurile provin tot de la Ministerul Cercetării și Învățământului, dar gestionarea este autonomă, iar angajații nu mai au statut de funcționari. Hans Blom, actualul său director, este și primul universitar care ocupă această funcție, semn al unei apropieri funcționale între lumea academică și Institut. Între timp, în cursul anilor '90, activitățile institutului cunoscuseră o dezvoltare fără precedent, cu o creștere explozivă a echipei sale, în principal prin angajarea

mai multor zeci de cercetători auxiliari în cadrul unor anchete guvernamentale pe teme mergând de la repatrierea din 1945 până la tragedia de la Srebrenica, dezvoltare simbolizată de mutarea institutului într-un imobil somptuos, odinioară sediul unei bănci coloniale, aflat pe unul dintre cele mai prestigioase canale din Amsterdam și amenajat acum în întregime pentru a-i gazdui colecțiile. Schimbarea din 1998, prin înlocuirea titlaturii ușor anacronice de "Institut de Stat" cu cea de "Institut Olandez", nu a afectat definiția domeniului de cercetare al institutului: investigarea perioadei războiului. Interesul susținut al publicului pentru această perioadă continuă să fie o garanție a bunului mers al Institutului, dar viitorul acestuia ar părea probabil mai puțin prosper dacă entuziasmul ar începe să scadă. În perioada premergătoare schimbării s-a luat în considerare și posibilitatea convertirii institutului într-un institut de istorie recentă, dar această idee n-a obținut câștig de cauză. În noua configurație a peisajului științific, negociată acum între universități, o dată cu crearea unor poli de cercetare (*Onderzoeksscholen*) finanțați de "NWO" (corespondentul olandez al CNRS), precum centrul de istorie a fostelor posesiuni olandeze de la Leiden, centrul de istorie intelectuală de la Amsterdam sau cel de istorie economică de la Rotterdam, un nou centru de istorie contemporană, axat pe istoria politică a fost înființat la Groningen⁶. Se poate oare interpreta această stare de lucruri ca indiciu al unei durabile atitudini de respingere manifestate de lumea universitară olandeză față de inserția normală în peisajul academic a unui institut atât de atipic, născut în împrejurări atât de speciale?

---

⁶ Vezi *De laatste tijd. Nieuwsbrief van het Nederlands Centrum voor Contemporaine Geschiedenis*, (nr. 1, februarie 2000). Autorul mulțumește lui Nico Randerdaad, Dirk Jan Wolffram, Peter Romijn și Dick van Galen Last pentru lămuririle aduse.

Paris

Ruptura cea mai semnificativă a avut loc în Franța. O primă Comisie de Istorie a Ocupației și a Eliberării a fost creată în 1946, căreia i-a urmat în 1950 Comitetului Francez de Istorie a celui de-al doilea Război Mondial⁷. Comitetul era plasat în subordinea guvernului – în primă instanță a Președintelui Consiliului (Președintele celei de-a Patra Republici), iar apoi a Primului Ministru. Funcționarea sa, marcată de o concepție cu un pronunțat caracter administrativ, presupunea prezența unor reprezentanți dintre înalții funcționari de Stat din toate ministerele, a unei rețele naționale de corespondenți departamentali și a șase sub-comisii tematice (consacrate, în ordinea descrescătoare a importanței, istoriei rezistenței, a deportării, a prizonieratului, istoriei militare, istoriei economice și sociale și istoriei culturale - prin aceasta din urmă subînțelegându-se o istorie a propagandei și a colaborării). Prioritatea sa declarată era colectarea de documente privind clandestinitatea⁸, urmând ca, în final, toate fondurile strânse să fie transferate Arhivelor Naționale. Modul său de lucru se baza pe constituirea de fișiere, de proporțiile a sute de mii de fișe pentru fiecare categorie, cu ambiția declarată de a contabiliza, de a cartografia și de a înregistra în mod exhaustiv atentatele, victimele și membrii rezistenței. În acest scop au fost lansate anchete foarte ample, cu chestionare standardizate,

---

⁷ Vezi Aquilin de Pacy, "Le Comité Français d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale", *Tendances*, nr. 56, decembrie 1968, pp. 641-664.

⁸ "Activității oficiale a Statului francez, a cărei importanță slăbea pe măsură ce se acumulau evenimentele, i s-a suprapus treptat și apoi i s-a substituit o activitate clandestină care tindea să cuprindă o parte din ce în ce mai mare a națiunii. Administrația oficială sfârșea prin a fi marginală, fără impact asupra evenimentelor și oamenilor. Adevărata viață era subterană (armata și administrația insurecționale) și își ștergea urmele pe măsură ce-și desfășura activitatea". Michel, *ibid.*, p. 650.

sprijinindu-se pe o cercetare în profunzime a fondurilor arhivelor locale și pe interogarea martorilor. În explorarea acestui material, Comitetul își impunea o restricție. El s-ar fi "limitat la munca de strângere a arhivelor, amânând pentru mai târziu redactarea studiilor istorice, în conformitate cu regula franceză a non-comunicării arhivelor contemporane și potrivit opticii normale a istoricului care are o aversiune pentru prelucrarea la cald a materialului istoric"⁹. Cu toate acestea, directorul Comitetului, Henri Michel, a produs un număr important de monografii despre rezistența franceză. El se străduia să dea contur unui pivot al unei "Europe a rezistenței", înființând un "Comitet Internațional de Istorie a celui de-al doilea Război Mondial", redactând prima sinteză asupra mișcărilor de rezistență în Europa și editând o *Revue de l'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale*, revistă cu o largă deschidere către toate celelalte țări europene. În același timp, Michel și Comitetul său negau cu vehemență că ar elabora o "istorie oficială". Dacă din motive administrative și îndeosebi pentru a facilita accesul la surse, Comitetul era plasat în subordinea președintelui statului, iar apoi a șefului guvernului, fiind găzduit succesiv de cele două instituții, personalul și bugetul său proveneau de la Centrul Național al Cercetării Științifice. Creat în 1939, CNRS avea un important rol de impulsioneare și de finanțare a cercetării științifice din afara universităților, conservatoare prin natură și prea puțin orientate spre inovarea științifică¹⁰. Prin intermediul CNRS, guvernele de după război urmăreau să consolideze modernizarea cercetării științifice în Franța, sporind independența cercetătorilor și a evaluării acestora. Finanțarea de către CNRS

---

⁹ *Ibid.*, p. 657

¹⁰ Vezi Jean François Picard, *La République des savants*, Paris, Flammarion, 1990.

trebuia să reprezinte o garanție a independenței Comitetului, puternic angrenat în mecanismul puterii, și să impulsioneze cercetarea istorică a unei perioade denigrate de istoriografia academică și taxate ca "jurnalism". Astfel, situația cercetătorilor de la CNRS aflați sub autoritatea primului ministru nu era lipsită de ambiguitate. Septenatul lui Valery Giscard d'Estaing era marcat de o dorință prudentă de distanțare față de gestionarea gaullistă a memoriei celui de-al doilea război mondial, gestionare simbolizată, printre altele, de suprimarea datei de 8 mai ca zi de sărbătoare. Tocmai pe acest fundal survine decizia primului ministru din acea perioadă, Raymond Barre, ca urmare a căreia Comitetul înceta să depindă de serviciile primului ministru, pentru a deveni un veritabil laborator al CNRS¹¹. Ruptura, care a dat naștere în 1978 Institutului de Istorie a Timpului Present, a fost una majoră. Noul Institut, sub conducerea lui François Bédarida, era un laborator integrat în CNRS. Institutul a moștenit biblioteca predecesorului său, dar aproape toate arhivele sale au fost transferate Arhivelor Naționale, iar revista lui Henri Michel a fost cedată Fundației pentru Studii de Apărare Națională¹².

Departate de a fi o tranziție fără dureri, desființarea Comitetului și crearea Institutului se produceau pe fondul unor conflicte¹³. Dacă noul Institut voia să ducă mai departe tradiția

---

¹¹ Mulțumesc Mariannei Ranson pentru lămuriri în privința acestui subiect, precum și lui Jean Astruc și Anne Marie Pathe pentru prețiosul lor ajutor documentar.

¹² Între 1982 și 1986 revista și-a luat noul nume de *Revue d'Histoire de la deuxième Guerre Mondiale et des conflits contemporains*, pentru a adopta apoi titlul pe care și-l păstrează și azi: *Guerres mondiales et conflits contemporains*.

¹³ Vezi, în acest sens, editorialul lui Michel din *Revue d'Histoire de la deuxième Guerre Mondiale* (122, aprilie 1981); primul raport de activitate al IHTP, redactat de Bédarida în 1981 (cu referire la perioada ianuarie 1979 – decembrie 1980); primul număr din *Bulletin de*

defunctului “Comitet”, accentul era totuși foarte explicit pe perioada de după 1945, cu pretenția declarată de a intra în plină perioadă contemporană (“dinspre ieri către azi, de la anii 1930 la anii 1980”)¹⁴. Titulatura “Istorie a Timpului Present” mărturisea o vocație socială. Fondatorii Institutului se delimitau explicit de atitudinea denigratoare conform căreia studiul perioadei foarte contemporane este “jurnalism”. După expresia inspirată a lui Antoine Prost, lansată cu ocazia primei manifestări publice organizate de Institut: “Istoricul nu are nevoie de recul. Istoria este cea care creează reculul”¹⁵. Noua sa independență indica de asemenea o cotitură către “cercetarea fundamentală”, subliniindu-se totodată ca “una dintre trăsăturile sale originale” faptul că “el are și misiunea [...] să lumineze autoritățile publice în îndatoririle lor de informare, decizie și previziune”¹⁶. Astfel, se înființă un comitet de conducere alcătuit din istorici (între alții, René Rémond, președinte, Pierre Chaunu, Jean-Baptiste Duroselle, François Furet și Alain Touraine) și din reprezentanți ai CNRS, ai primului ministru, ai ministrului afacerilor externe și ai arhivelor naționale. În pofida intenției sale de a rupe cu practicile unui predecesor care izolase perioada războiului de perioada interbelică și de cea postbelică, în cursul anilor '80 Institutul a fost atins de emergența unei obsesii față de ceea ce Henry Rousso a descris ca “sindromul Vichy”, o fascinație a publicului pentru istoria perioadei ocupației, pe care fondatorii Institutului nu avuseseră cum s-o prevadă¹⁷. În acest context foarte

---

l'Institut d'Histoire du Temps Présent (iunie 1980) și actele sesiunii de studii a corespondenților departamentali, 28-29 noiembrie 1980, Sèvres, *Histoire et Temps présent*, Paris, 1981.

¹⁴ *Bulletin de l'Institut d'Histoire du Temps Présent*, (iunie 1980), p. 5.

¹⁵ Prost, în *Histoire et Temps présent* (actele colocviului de la Sèvres), p. 83.

¹⁶ *Rapport d'activité* (1981), p. 2.

¹⁷ Paris, 1987.

mediatizat, pe fondul intentării unor procese și al redeschiderii mai multor cazuri, imaginea publică a Institutului a fost identificată cu istoria războiului, în ciuda unei reale diversificări a domeniilor de cercetare. Una din etapele transformării sale din comitet guvernamental în institut de cercetare integrat unui cadru instituțional obișnuit, a reprezentat-o stabilirea lui în interiorul Școlii Normale Superioare din Cachan, la porțile Parisului, în 1998. Din punct de vedere instituțional, IHTP nu mai are statutul cu totul aparte de care beneficia înainte. "Banalizarea" sa instituțională e însoțită de o acceptare mai generală a istoriei timpului prezent ca sub-disciplină, în favoarea căreia Institutul a militat de la bun început și care este acum frecvent predată și practică în departamentele de istorie din universități și din alte instituții de învățământ superior din Franța. La ora actuală, în ciuda faptului că a fost un deschizător de drumuri, IHTP nu mai este decât un centru printre multe altele care se ocupă de istoria recentă.

Bruxelles

În Belgia, "Problema Regală" plasase istoria ocupației în centrul dezbaterii politice, împiedicând astfel apariția unei istoriografii propriu-zise. Sursele conflictului trebuie căutate în perioada invaziei germane din mai 1940, când regele Leopold al III-lea, comandant suprem al armatei, a luat decizia să capituleze și să rămână în țară, împotriva voinței guvernului său care a ales exilul și continuarea războiului. După eliberare atitudinea regelui este condamnată de socialiști, liberali și comuniști, dar apărată de catolici. Această stare conflictuală împiedică revenirea sa la tron până în 1950, când regele decide în cele din urmă să abdice în favoarea fiului său, Baudouin. Polemica în jurul "problemei regale" scindează pentru multă vreme opinia publică între leopoldiști și anti-leopoldiști,

polarizare cu atât mai explozivă cu cât reia vechile antagonisme dintre catolici și laici, flamanzi și valoni. Cele două tabere s-au înfruntat prin propagandă, manifeste și afișe, publicarea de documente, referendumuri, manifestații, ajungând chiar la lupte de stradă în timpul scurtei reveniri a lui Leopold la tron în iulie 1950. Dacă pacea civilă a fost în cele din urmă menținută, aceasta se datorează numai compromisului și tăcerii. Nici măcar în timpul guvernărilor anti-leopoldiste (1945-1947, 1954-1958), care exaltau rezistența ca simbol al curajului patriotic împotriva unui rege compromis, nu se realizează nimic durabil sau coerent în vederea instituționalizării studiului istoriei rezistenței sau a oricărui alt aspect privitor la perioada ocupației¹⁸. Începând cu 1958 (și până în 1999) Belgia e guvernată de coaliții în care partidul creștin-democrat își asociază alternativ parteneri liberali și socialiști. În cadrul acestor configurații politice au fost elaborate o serie întregă de "compromisuri tipic belgiene", complexe târguieli politice între grupări cu interese opuse. Din același context face parte crearea, la sfârșitul anilor '60, a unui centru cu nume interminabil: "Centrul de Cercetări și Studii Istorice asupra celui de-al doilea Război Mondial". Acesta reprezenta de multă vreme una din revendicările centrale ale asociațiilor veteranilor rezistenței și ale victimelor nazismului, revendicare în spiritul "dovedirii eroismului" despre care vorbeam mai devreme. Crearea unui astfel de institut, în care rolul lor urma să fie central, le fusese promisă la începutul anilor '60 în contrapartidă față de desființarea pe cale legală a ultimelor interdicții

---

¹⁸ În ce privește episodul fără viitor reprezentat de *Muzeul Războiului Mondial* și *Oficiul de documentare contemporană* al Suzannei Tassier, vezi Marnix Beyen *Een bewoonbare geschiedenis. De omgang met het nationale verleden in België en Nederland, 1938-1947* (teză de doctorat, Leuven, 1999, în curs de apariție la Amsterdam University Press), pp. 357-370.

profesionale ce afectau anumite categorii de condamnați ai proceselor epurării (echilibrând astfel un gest în favoarea foștilor colaboraționiști cu un gest în favoarea veteranilor rezistenței)¹⁹.

---

¹⁹ Spre deosebire de alte țări din Europa Occidentală, ca Franța și Olanda, în care la începutul anilor '50 parlamentul votase legi foarte generoase de amnistiere pentru crime și delictе comise sub ocupație, în Belgia, blocajul politic determinat de "Problema Regală" împiedicase constituirea unei majorități favorabile măsurilor legislative de clemență. Totuși, o politică sistematică a administrației judiciare și penitenciare, prin care erau acordate grațieri individuale și eliberări anticipate, permisesе alinierea Belgiei la starea de lucruri din țările vecine în ceea ce privește situația condamnaților pentru colaboraționism și crime de război. După sfârșitul anilor '40 nici o pedeapsă cu moartea n-a mai fost executată și aproape toți deținuții au fost puși în libertate. Nu e însă mai puțin adevărat că această politică de clemență individuală era însoțită de menținerea anumitor interdicții rezultând din procesele de epurare privind dreptul la vot și la eligibilitate, cât și a interdicției de exercitare a anumitor profesii, ca cea de avocat, de profesor sau de jurnalist (faimosul articol 123sexies din codul penal). Plângerea împotriva Statului Belgian înaintată Curții Europene a Drepturilor Omului din Strassbourg de către Raymond De Decker, fost redactor șef al principalului ziar ce apăruse sub control german (*Le Soir*), și condamnat la interdicția pe viață de a mai publica, a fost admisă de curte în 1961. Abrogarea articolului incriminat pe data de 30 iunie 1961, în scopul evitării unei condamnări, l-ar fi determinat pe ministrul justiției din acea perioadă, Pierre Vermeylen, să promită în fața parlamentului crearea unui centru de documentare pentru istoria celui de-al doilea război mondial, în care organizațiile veteranilor rezistenței ar fi urmat să joace un rol important. Or, această promisiune a fost făcută pe 18 iunie 1963, adică doi ani mai târziu. O primă asociație, "Centrul Național de Istorie a celor două Războaie Mondiale" s-a înființat în 1964 și de-abia pe 13 decembrie 1967 (adică sub cel de-al doilea guvern ulterior demisiei cabinetului din care făcea parte Vermeylen), a fost publicată ordonanța ministerială privind crearea Centrului. Legătura pare a fi, așadar, cel mult indirectă. Vezi Herman Balthazar: "Het Centrum van de tweede wereldoorlog en het wetenschappelijk onderzoek in België: een balans" în: *Belgique 1940. Une société en*

Or, încă din 1964 exista un “Centru Național de Istorie a celor două Războaie Mondiale”, în cadrul căruia activau universitari grupați în jurul lui Jacques Willequet și în care rolul veteranilor rezistenței era inexistent. De-abia în 1967, la sfârșitul lunii decembrie, promisiunea are un prim efect: publicarea decretului cu privire la înființarea Centrului, înființare materializată nu fără probleme în cursul următorilor doi ani. Un alt eveniment în același registru judiciar a cântărit mai greu în favoarea deciziei de a înființa Centrul: achitarea criminalului de război Robert Verleben de către Curtea cu Juri a Austriei, pe 21 decembrie 1965, la Viena. Verleben, șef al escadroanelor morții din S.S.-ul flamand, ale cărui crime și asasinate au avut o tristă notorietate, se refugiase în Austria angajându-se în serviciile de informare ale armatei americane de ocupație și primise cetățenia austriacă în 1959. Achitarea sa era o ilustrare scandaloasă a absenței unei instanțe capabile să furnizeze o documentație adecvată, chiar și pentru a inculpa un criminal notoriu.

Centrul a fost în cele din urmă înființat sub tutela Ministerului Educației Naționale și sub autoritatea Arhivelor Naționale, însă fără ca angajații să-i fie transformați în funcționari. Conducerea Centrului revenea unui comitet științific, din care făceau parte: opt personalități alese de ministru dintr-o listă propusă de asociațiile veteranilor rezistenței și ale victimelor de război; șase profesori de istorie

---

crise, un pays en guerre, (Bruxelles, 1990), pp.10-11; Piet Vermeulen, *Een gulzig leven* (Leuven, 1984), pp 143-144; Willem Meyers, “Het Navorsings- en Studiecentrum voor de geschiedenis van de tweede wereldoorlog te Brussel” în *Oorlogsdocumentatie '40 -'45. Zesde jaarboek van het Rijkinstituut voor Oorlogsdocumentatie* (Amsterdam, 1995), pp.260 – 271; Theo Luyks, *Politieke Geschiedenis van België*, p. 455 (16) și 474 (2). Mulțumesc lui José Gotovitch pentru lămuriri și pentru lectura sa atentă.

contemporană (reprezentând fiecare “tabără” lingvistică și fiecare tip de universitate – de stat, catolice, libere), directorul Arhivelor Naționale și directorul Centrului. Acesta din urmă era un istoric de școală veche, specializat în probleme militare și diplomatice, având o orientare leopoldistă. Prezența cu prerogative egale a reprezentanților asociațiilor patriotice și a reprezentanților lumii academice într-un comitet “științific” reprezintă o caracteristică foarte originală a Centrului belgian, conferită de circumstanțele specifice ale creării acestuia. Este interesant de observat că organizațiile patriotice nu reușiseră să ocupe un loc în cadrul organelor de conducere ale Institutului Olandez (fondat în 1945) sau ale Comisiei franceze (înființată în anul următor), și aceasta într-o perioadă în care legitimitatea și puterea lor atinseseră apogeul. În 1969 a fost desemnată o echipă de șase cercetători, alcătuită conform aceluiași echilibru lingvistic și instituțional ce determinase selecția reprezentanților universitari.

Denumirea centrului indica explicit cele două obiective distincte ale acestuia: documentarea și cercetarea. În ciuda înființării sale târzii, rezultatele în primul domeniu au fost impresionante. În doar câțiva ani, printr-o investigație stăruitoare și sistematică, el a devenit primul centru de arhive contemporane din Belgia, țară ce suferă de o lipsă acută de mijloace documentare, fiind handicapată de o lege anacronică a arhivelor, ce datează din 1955 și este depășită de profundele schimbări instituționale care au avut loc între timp în Belgia, ca și de neglijența cronică din administrația Arhivelor Naționale. Colecția strânsă conține fonduri foarte bogate de arhive private și publice, de proveniență belgiană, germană și aliată. Centrul este pe cale să realizeze sistematizarea informatică a colecțiilor de arhive și va permite în curând consultarea integrală a acestora pe *web site*-ul său. În ce privește menirea sa de institut

de cercetare, având în vedere premisele, ar fi fost surprinzător ca Centrul să fi produs o istoriografie la unison, cum a făcut-o omologul său olandez. "Pluralismul controlat" al echipei asigura o mare diversitate de subiecte și abordări. Totuși, Centrul nu a reprodus istoriografia compartimentată, de partid, așa cum era ea și cum continuă parțial să fie practică în universitățile belgiene și în centrele de documentare afiliate acestora. În 1971 și în 1972, doi cercetători ai Centrului au publicat două lucrări fundamentale, de pionierat pentru istoria recentă în Belgia: *Anul '40* de José Gotovitch, scrisă în colaborare cu Jules Gerard Libois, și *Hitler en het politieke lot van België*, de Albert de Jonghe. Gotovitch și de Jonghe se situau amândoi la periferia pluralismului tolerat de grupurile patriotice și anticomuniste care, de altminteri, dădeau tonul în comitetul științific²⁰. Din perspective foarte diferite și complementare, cele două lucrări au lămurit în mod incontestabil desfășurarea evenimentelor, contrabalansând versiunile partizane care proliferaseră în perioada polemicii din jurul problemei regale) și au stabilit direcțiile unei interpretări validate ulterior de alte lucrări apărute în cursul celor trei decenii care s-au scurs de la publicarea lor. Într-o țară profund divizată, în care dialogul surzilor dintre catolici și laici a fost completat și parțial înlocuit de cel dintre francofoni și neerlandofoni, Centrul a reușit să se impună ca un loc de întâlnire, prin organizarea de seminarii și colocvii și prin publicarea unei reviste științifice, făcând astfel posibilă apariția unui număr mare de lucrări asupra perioadei războiului.

---

²⁰ În acest comitet se afla și Hubert Halin, veteran al rezistenței și agent anticomunist. Vezi Pieter Lagrou: "La résistance et les conceptions de l'Europe, 1945-1965. Anciens résistants et victimes de la persécution face à la Guerre froide, au problème allemand et à l'intégration Européenne", *Cahiers d'Histoire du Temps Présent* (Bruxelles, nr. 2, 1997), pp. 155-197.

În ianuarie 1997, centrul își lua un nou nume, *Centre d'Etudes et de Documentation Guerres et Sociétés Contemporaines*²¹. Cu aceeași ocazie, statutul său se modifica prin suprimarea rolului oficial al reprezentanților asociațiilor de veterani și victime de război. Totuși, elanul echipei de cercetători de a transforma Centrul într-un Institut de istorie recentă, elan manifestat spre exemplu prin transformarea revistei într-una de istorie generală a secolului XX, s-a lovit de opoziția conjugată a celor două forțe majore din vechiul Comitet: asociațiile patriotice, care erau ostile lărgirii cronologice de teama unei eventuale marginalizări a istoriei războiului ca obiect de studiu, și universitarii, care se opuneau transformării Centrului datorită rivalității care ar fi apărut într-un domeniu pe care îl considerau rezervat doar lor (adică pur și simplu cercetarea istorică a perioadei contemporane). Faptul că actualul său director, José Gotovitch este și profesor la Universitatea Liberă din Bruxelles nu face decât să reaprindă geloziile instituționale de-o parte și de alta. De altfel, această situație amintește de ceea ce s-a petrecut foarte de curând la Amsterdam și Paris. Situația instituțională a Centrului devine acum din ce în ce mai problematică. Ministerul Învățământului și Cercetării, ca și Fundația pentru Cercetare Științifică, nu mai există ca atare. Ele au fost înlocuite prin două noi ministere, unul francofon și altul neerlandofon. În Statul federal, din defuncta politică științifică națională n-au mai rămas decât

---

²¹ Vezi '30 – '50 *SOMA Berichtenblad*, nr. 29, 1997. CEGES/SOMA și predecesorul său editează, ca și omologul său francez, pe de-o parte un buletin de informație curentă și pe de altă parte o revistă științifică. Buletinul își schimbă numele în 1992 (*Mededelingen* devenind *Berichten* și fiind precedat de noua etichetă '30 – '50 care anunța o extindere a domeniului de cercetare); revista se transformă în 1996 din *Cahiers d'Histoire de la Seconde Guerre Mondiale* în *Cahiers d'Histoire du Temps Présent*.

vestigii dispartate, greu de împărțit între cele două tabere lingvistice, funcționând într-o totală izolare instituțională: biblioteca regală, arhivele naționale, institutul de meteorologie și câteva centre de cercetare de sub oblăduirea muzeelor naționale. Centrul face parte din această specie pe cale de dispariție într-o țară care se îndreaptă din ce în ce mai clar către un divorț complet. Dacă se poate imagina un viitor separat pentru diferitele comunități care constituie Belgia, totuși, cu greu ar putea fi separat trecutul său comun (în ciuda eforturilor frenetice ale separatiștilor din ambele tabere de a rescrie istoria). Oferindu-se ca loc al întâlnirii într-un peisaj din ce în ce mai tribalizat, Centrul n-a făcut decât să accentueze statutul său excepțional, motiv pentru care viitorul lui pare nesigur, chiar precar.

III

Un bilanț provizoriu

Institutele de istorie recentă din Europa occidentală a căror evoluție tocmai am reconstituit-o, în particular cele din Olanda, Franța și Belgia, au în comun o caracteristică fundamentală ce le anulează statutul de excepție în contextele lor naționale. Constatarea este cu totul banală, dar ea merită să fie făcută. Finanțarea lor provine integral din bugetul statului, chiar dacă uneori în mod indirect. Pe durata celei de-a doua jumătăți a secolului douăzeci practic toate sectoarele cercetării și învățământului în Europa Occidentală au fost finanțate din banii contribuabilului, stare de fapt care întrunește unanimitatea, în ciuda unor rezerve formulate în ultima vreme. Ceea ce a făcut ca institutele de istorie recentă să constituie o excepție a fost modul lor de funcționare, forma lor și inserția lor instituțională. Dacă se considera normal ca statul să finanțeze cercetarea istorică, era, pe de altă parte, anormal ca acesta să încerce să o

gestioneze. Pluralismul parlamentar cerea o gestionare indirectă, realizată în mod tradițional prin intermediul universităților independente față de puterea centrală (și eventual atașate unor familii politice) – o aplicare mai degrabă rigidă a ideii că dezbaterile istorice e o problemă cetățenească. O cercetare istorică centralizată și unificată evoca amintirea îndepărtată a cronicarilor regelui sau, mai aproape de noi, asemănările cu academiile de științe edificate după modelul sovietic, atât de discreditat. Dacă s-a făcut o excepție în cazul istoriei recente, aceasta s-a datorat unor circumstanțe resimțite ca excepționale: urgența cu care trebuiau adunate documente menite să salveze onoarea națională; necesitatea unei istorii comune pentru uz intern și extern asupra evenimentelor traumatice din timpul ocupației, istorie pe care universitarii refuzau să o producă din conservatorism metodologic și din dispreț pentru "jurnalism". (Nu e lipsit de interes să se observe că, într-un cu totul alt context, această ultimă motivație a stat la baza înființării unui *Institute of Contemporary British History* în regim de *educational charity* la Universitatea din Londra în 1986: dispreț academic pentru istoria politică, pentru discuția directă cu martorii și pentru noțiunea de *witness seminar* ca sursă a cunoașterii istorice)²².

Necesitatea și urgența care au legitimat intervenția statului într-un domeniu atât de sensibil precum istoria recentă s-au estompat o dată cu sfârșitul anilor '60. Cu toate acestea, institutele și centrele născute din astfel de intervenții ființează și azi, mai mult sau mai puțin transformate, mai mult sau mai

---

²² Vezi Nico Randeraad în *De laatste tijd*, nr. 1, februarie 2000 și Peter Catterall, "What (If Anything) Is Distinctive About Contemporary History?" în *Journal of Contemporary History* (1997, vol. 32, 4), pp. 441-452.

puțin integrate într-un peisaj instituțional obișnuit. Deși continuă să aibă același obiect principal de studiu (istoria celui de-al doilea război mondial), ele nu mai răspund aceluiași nevoi. Am depășit definitiv timpul în care era nevoie de povestiri eroice, dar amintirea traumelor este încă vie, atât în dezbaterile istoricilor cât și în conștiința publicului, suscitând un interes constant pentru trecut, reflectat în mass-media și în disputele politice. Dacă astăzi legitimitatea unei investigații publice asupra perioadei războiului este probabil mai solidă decât oricând, statutul institutelor continuă să facă obiectul unor dezbateri și rezistențe. Suspiciunile istoriei oficiale, geloziile provocate de mijloacele financiare și de accesul la surse, rivalitatea altor actori implicați, în principal a universităților care se opun transformării lor în institute generale de istorie recentă, toate acestea reprezintă moștenirea cu care se confruntă astăzi urmașii vechilor institute, centre și comisii însărcinate cu studiul istoriei celui de-al doilea război mondial. Statutul lor rămâne un subiect de controversă, supraviețuirea lor fiind nesigură (în ordinea descrescătoare a precarității: Bruxelles, Amsterdam, Paris), și aceasta în ciuda vitalității surprinzătoare (în raport cu așteptările din perioada înființării lor) și a vizibilității excepționale de care se bucură.

Arhivele

Statutul special al institutelor de istorie recentă se datorează, în parte, raportului lor ambiguu cu arhivele naționale. Pe de-o parte, aceste institute au fost înființate pentru a corecta procesul unui transfer normal al arhivelor de la creatorii la depozitarii lor, proces care privilegiază administrația în funcțiune în raport cu disidența. Astfel, ele se transformă în mici centre de arhive, provocând rivalitatea Arhivelor naționale. Pe de altă parte, având în vedere voința politică de a se scrie cât mai repede

istoria războiului, aceste institute stabilesc relații privilegiate cu arhivele naționale, obținând prin derogare de la legea arhivelor un acces privilegiat la surse. În epoca înființării lor, o istorie a perioadei războiului bazată pe fondurile arhivelor naționale era pur și simplu imposibilă. Comitetul lui Henri Michel și Institutul lui Louis de Jong au fost chiar depozitarii fizici ai fondurilor de arhive oficiale, care le-au fost împrumutate temporar pentru a le ușura munca.

După război, legislația cu privire la arhive evoluează considerabil, afectând rolul de centre de documentare al institutelor de istorie recentă. Astfel, în Franța, transferul fondurilor Comitetului de Istorie a celui de-al doilea război mondial către Arhivele Naționale în momentul înființării IHTP, i-a redus acestuia din urmă rolul de centru de documentare, cu atât mai mult cu cât în aceeași perioadă intra în vigoare noua lege a arhivelor (în ianuarie 1979). Aplicarea din ce în ce mai frecventă a unor derogări de la lege a determinat în doar câțiva ani punerea la dispoziția publicului a cvasitotalității arhivelor privitoare la perioada ocupației. În Olanda, NIOD mai deține și azi importante fonduri de arhive, dar politica activă de deschidere practică de arhivele naționale prin aplicarea liberală a legii din 1962 a multiplicat sursele de istorie recentă la care poate avea acces cercetătorul din Haga. În ciuda denumirii sale, rolul NIOD ca centru de documentare a devenit secundar în raport cu cercetarea. O situație contrară există numai în Belgia, unde CEGES/SOMA este și azi un instrument indispensabil pentru orice cercetare asupra perioadei războiului, ceea ce demonstrează carențele legislației și neglijența gestionării arhivelor (centrele de documentare afiliate partidelor politice contribuind și ele la această stare de lucruri). În consecință, rolul lui ca centru de documentare primează asupra celui de cercetare. E interesant de observat că locul pe care îl ocupă diversele institute în producția istoriografică

națională este strâns legat de importanța lor ca centre de documentare. Astfel, în Belgia există foarte puține lucrări despre perioada ocupației realizate fără sprijinul CEGES/SOMA; de asemenea, RIOD deține în continuare rolul dominant în istoriografia olandeză; iar IHTP, ca și predecesorul său, n-a fost niciodată decât un centru printre multe altele în istoriografia franceză a perioadei războiului.

Regimul de excepție de care au beneficiat institutele naționale de istorie recentă (care erau deopotrivă depozitare ale arhivelor și institute de cercetare) a provocat gelozia Arhivelor Naționale și a comunității istoricilor. Astfel, fără a li se da măcar ocazia de a-și argumenta independența instituțională, politică sau intelectuală, aceste institute nu mai puteau evita acuzația de a fi practicat o istorie oficială.

Politica

Evaluând global ceea ce au produs în primele lor decenii de existență cele trei institute pe care le-am examinat mai îndeaproape, descoperim că nu avem de a face nici cu o istoriografie aflată în slujba vreunui guvern, nici cu o istoriografie excesiv politizată. Fără îndoială, acești istorici erau oameni ai timpului lor, își puneau probleme ale timpului lor și contribuiau la discursul timpului lor, tinzând către o lectură eroică sau către un maniheism absolut. Li s-ar putea reproșa, de asemenea, o lipsă de inventivitate sau faptul de a nu fi anticipat tematica cercetării de azi. Li s-a reproșat și un anume pozitivism, dar poate că tocmai acesta reprezintă cel mai mare triumf al lor. Pentru a-și îndeplini misiunea neobișnuită ce le fusese încredințată, aceea de a scrie o istorie cu adevărat națională, ei au fost obligați să abandoneze istoriografia pluralismului compartimentat pe care am descris-o la început,

adică acele istoriografii politizate, închistate în autismul lor ideologic sau de grup. Ei au fost constrânși să adopte o imparțialitate pe care puțini contemporani de-ai lor o practicau, și au contribuit la stabilirea obiectivă a unui ansamblu de evenimente și a unei cronologii ce fuseseră în mod deliberat denaturate în controversele partizane. Louis de Jong și Henri Michel aveau în comun un patriotism lipsit de exaltare și o solidă orientare anticomunistă, atât în luările lor de poziție (de pildă în favoarea NATO sau a războiului din Vietnam), cât și în lucrările lor istorice. În istoriografia occidentală din perioada Războiului Rece, problema angajamentului comunist din timpul războiului a rămas multă vreme o problemă mai controversată decât aceea a colaboraționismului administrațiilor naționale, iar istoriografia comunistă a rămas mereu la o mare distanță de spiritul pluralismului național. De asemenea, Louis de Jong și Henri Michel aveau în comun o încredere totală în analiza izvoarelor scrise, o viziune comună asupra interpretării și o predispoziție pentru consensul clădit pe adevăruri sigure, chiar dacă aceasta impunea o manieră mai conciliantă de a evalua anumite responsabilități naționale. Chiar și într-o țară atât de sfâșiată între forțe contrarii cum e Belgia, progresele istoriografiei “pozitiviste” au contribuit la conturarea unor teritorii ale concilierii dintre istorici de tradiții opuse.

Istoriografia nu este decât unul din vectorii - și încă unul minor - al modalității în care o societate își gestionează propriul trecut; totuși, eforturile de a clarifica diverse aspecte ale istoriei politice sau militare din timpul celui de-al doilea război mondial, chiar și cele ale unei școli patriotice discreditate, au contribuit incontestabil la identificarea termenilor unui dialog dificil. Structurile complexe ale comitetelor “științifice” și “de patronaj” proiectate cu grijă pentru a garanta deopotrivă

controlul politic pluralist și independența cercetărilor, s-au dovedit într-o bună măsură funcționale. Cu toate criticile care ar putea fi aduse – și care sunt într-adevăr aduse – lucrărilor de istorie a războiului apărute în primele trei decenii de după război, se poate oricum constata că cele realizate în cadrul institutelor naționale sunt de regulă mai bune decât cele produse sub umbrela pluralismul instituțional ce constituia norma în perioada respectivă (în Olanda și Belgia) sau decât cele apărute în afara contextului academic (în Franța). În orice caz, datorită atenției pe care aceste lucrări o acordau surselor istorice, ele continuă să fie utile cercetătorului de azi. Și mai surprinzător este faptul că, începând cu anii 1970–1980, critica școlii patriotice și reînnoirea istoriografiei privitoare la război apar tocmai în cadrul acestor institute, care se dezvoltaseră între timp și puteau oferi noilor generații de cercetători structuri mai deschise și instrumente mai solide.

Expertiza

Au reușit oare aceste institute să-și îndeplinească misiunea de consiliere și expertiză, aceea de a “lumina autoritățile publice în îndatoririle lor de informare, decizie și previziune”, cum se exprima François Bédarida în 1981? Expertiza istorică pare a fi un fenomen recent, ce-și face apariția odată cu “cel de-al doilea val” de procese intentate pentru crime împotriva umanității, când judecătorii și jurații recurg la ajutorul istoricilor pentru a elucida fapte ce țin deja de domeniul trecutului, crime petrecute în perioada îndepărtată a războiului. Ceea ce e definitoriu pentru cel de-al doilea val, spre deosebire de primul, este faptul că, datorită noțiunii inedite de imprescriptibilitate, judecătorii renunță la tradiția care le limita competențele în perimetrul perioadei contemporane și abordează domeniul istoriei.

Acum judecătorii sunt cei care joacă rolul de istorici, și istoricii pe cel de judecători. Fiind astfel admiși în pretoriu, istoricii sunt puși într-o situație neobișnuită, trebuind să îndeplinească funcția de ajutor și suplinitor al aparatului judiciar.

Am insistat la începutul acestui text asupra modului în care a fost operată în primele decenii de după 1945 împărțirea sarcinilor între istoric și expert: primul, în calitate de personaj public, era însărcinat cu reconstrucția de ansamblu, în timp ce al doilea trebuia să soluționeze cazurile individuale, pentru autorii crimelor într-un cadru juridic, iar pentru victimele acestora în cadrul administrativ al acordării de indemnizații și ajutor social. Există un alt exemplu, și mai izbitor, al separării din acea perioadă dintre expertiză și cercetare istorică: anchetele parlamentare. Adunările naționale din Franța și Olanda (dar nu și din Belgia, din pricina motivelor pe care le-am explicat mai sus) decid în august 1946 și respectiv noiembrie 1947, să deschidă o amplă anchetă asupra guvernărilor care s-au succedat în timpul războiului. Rezultatele comisiilor care au condus ancheta – documente și (mai cu seamă) rapoarte ale audierilor unor militari și oameni politici cu putere de decizie – au fost publicate integral, în Franța în nouă volume între august 1947 și mai 1951, iar în Olanda în nouă volume (nouăsprezece tomuri), între 1949 și 1956²³. Ancheta olandeză acoperă întreaga perioadă a războiului și un foarte larg câmp de probleme, incluzând politica militară, politica de neutralitate dinaintea de '40, exilul guvernului, politica economică, funcționarea serviciilor secrete la Londra,

---

²³ *Les événements survenus en France de 1933 à 1945. Assemblée Nationale. Session de 1947, no. 2344*, (PUF, Paris 1947-1951) și *Enquêtecommissie regeringbeleid 1940-1945* (Haga, 1949-1956).

crizele cabinetului și pregătirile în vederea reîntoarcerii din exil, asistența dată cetățenilor olandezi refugiați și restabilirea autorității coloniale. În schimb, ca urmare a reducerii mandatului său, ancheta franceză acoperă doar perioada de până în vara lui 1940. Nu apare decât un singur raport, referitor la evenimentele din 7 martie 1936 (ocuparea Renaniei de către germani), volumele următoare cuprinzând doar transcrierile unor audieri ce conțin referiri la “perioada războiului și a armistițiului, precum și unele observații cu privire la ceea ce s-a petrecut după armistițiu” – după cum se exprimă cei care au întocmit raportul. Atenția cu care comisia investighează preliminarile colaboraționismului prin lungi audieri ale tuturor responsabililor politici și militari, inclusiv a lui Philippe Pétain, interogat la vârsta de 91 de ani în fortăreața din l’Île de Yeu, contrastează, într-adevăr, cu discreția păstrată în legătură cu perioada următoare. Toate aceste inițiative de o anvergură excepțională – Adunarea Națională din Haga nu-și mai folosește de 60 de ani prerogativele constituționale de anchetare – se desfășoară într-o independență totală față de Institutul de Documentare cu privire la Război din Amsterdam și de Comisia de Istorie a ocupației și Eliberării din Paris, două instituții însărcinate oficial de către propriile guverne cu organizarea unei anchete asupra aceleiași perioade. Ancheta istorică – ce presupunea imparțialitatea și distanțarea față de obiectul cercetării –, și ancheta parlamentară – care viza stabilirea responsabilităților politice – erau în acea perioadă două demersuri net diferite.

Emergența expertizei istorice în cursul anilor '60 și '70 a fost un rezultat, și nu un factor generator, al renumelui de care se bucurau specialiștii în istoria războiului în calitate de figuri publice și de autorități morale. Mai mult decât tratatele docte ori reușitele științifice raportate în certificarea sau datarea

documentelor, televiziunea este cea care permite istoricilor să se impună publicului ca experți. Având un singur canal și, în consecință, o audiență compactă și garantată, televiziunea publică a dobândit o influență neegalată din anii '60 până azi. Caracterul public și supravegheat îndeaproape al televiziunii făcea ca producătorii de documentare istorice asupra perioadei ocupației să apeleze întotdeauna la responsabilii institutelor naționale însărcinate cu scrierea acestei istorii. Primul exemplu îl reprezintă seria de douăzeci și unu de documentare produse și prezentate de Louis de Jong la televiziunea olandeză, difuzate cu o ritmicitate de unul la trei luni, din mai 1960 până în mai 1965²⁴. Apariția documentarelor precede cu aproape zece ani publicarea operei scrise a lui de Jong, conferindu-i acestuia o notorietate de excepție. În 1964 și 1965 Henri Michel coordonează și el o serie intitulată *Trente ans d'histoire*, cuprinzând zece documentare dintre care patru erau consacrate celui de-al doilea război mondial²⁵. În ceea ce privește televiziunea publică belgiană, aceasta finanțează începând cu 1965 o serie de documentare despre perioada ocupației, serie ce va fi difuzată în anii '80. Importantul proiect de cercetare ce însoțește realizarea documentarelor se desfășoară în strânsă colaborare cu predecesorul actualului CEGES/SOMA, dar prezentarea lor e lăsată în seama lui Maurice Dewilde, al cărui stil inchizitorial rămâne pentru totdeauna emblema unei variante aparte a expertizei istorice în Belgia²⁶.

---

²⁴ Chris Vos, *Televisie en Bezetting. Een onderzoek naar de documentaire verbeelding van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Hilversum, 1995).

²⁵ Vezi Aquilin de Pacy, "Le Comité Français", p. 661.

²⁶ *Seria België in de Tweede Wereldoorlog*, editată de televiziunea publică în mai multe volume de-a lungul anilor '60 și născută din seria de documentare, reprezintă singura sinteză de istorie a ocupației până în 1993, când tot televiziunea publică editează *België Bezet, 1940 – 1944*, aparținând colaboratorului ei Etienne Verhoeyen.

Cazul lui Louis de Jong ilustrează perfect modul în care notorietatea obținută prin apariții la televiziune face posibil noul rol de expert. În 1965, anunțarea logodnei prințesei moștenitoare a tronului Beatrix cu Klaus von Amsberg a fost urmată de publicarea unei fotografii în ziarul britanic de scandal *Daily Mail*, în care von Amsberg apărea în uniforma *Panzerdivision*, în timpul operațiunilor din Italia de Nord²⁷. Ca urmare, de Jong era imediat trimis în misiune de cercetare la *Instituto Nazionale per la Storia del Movimento di Liberazione* din Milano, Modena și Bologna, misiune din care se întorcea după numai două zile anunțând într-o conferință de presă organizată în incinta aeroportului din Schiphol că era în măsură să excludă orice participare a viitorului soț al viitoarei regine la crime de război. Au urmat și alte intervenții de acest tip, menite să reabiliteze sau să discrediteze diverși oameni politici, cum s-a întâmplat în 1979, când olandezul Luns, fost membru al partidului colaboraționist, a fost numit secretar general al NATO, sau în 1978 când s-a dovedit că ministrul Aantjes se înrolase în 1944 ca voluntar în trupele SS. Și RIOD a fost însărcinat cu anchete, spre exemplu în afacerea Weinreb, împotriva unui complice al deportărilor de evrei din Olanda, ocazie cu care câțiva cercetători ai institutului au fost citați să compare în fața tribunalului ca “martori experți” (*getuigendeskundigen*), sau în procesul intentat criminalului de război Menten (deși comisia Menten a fost organizată în 1978 fără concursul formal al RIOD). Ascensiunea inexorabilă a expertizei istorice în Olanda și în mod special practicarea ei magistrală de către Louis de Jong cât timp s-a aflat la conducerea RIOD, au făcut totuși obiectul unor critici aprinse. În special *Afacerea Aantjes*, în care de Jong a constrâns un ministru să demisioneze improvizând o conferință de presă și aruncând

---

²⁷ Max Pam, *De onderzoekers*, pp. 68-69.

în scenă dezvăluiri explozive în legătură cu înrolarea acestuia în trupele SS în 1944, a fost considerată un abuz de putere al unei figuri publice ce-și confundase rolul de istoric cu acela de conștiință a națiunii.

În Franța, câțiva cercetători din IHTP au fost citați în procesul Papin (unii au acceptat iar alții au refuzat să compare în fața curții). De asemenea, IHTP a condus diverse anchete, de exemplu în legătură cu rolul Societății Naționale a Căilor Ferate în timpul ocupației²⁸. În *Afacerea Aubrac* din 1997, confruntarea dintre istorici și martori cu ocazia unei mese rotunde organizate la cererea unui cuplu de veterani ai Rezistenței foarte mediatizați (cerere făcută pentru a pune capăt unui val de insinuări cu privire la angajamentele lor din trecut), a provocat critici aprinse la adresa istoricilor respectivi, amintind de agitația provocată de cazul Aantjes în Olanda, într-un cu totul alt context. În Franța, noțiunea de expertiză istorică se află acum în centrul unei controverse asupra rolului istoricului, confruntat cu o cerință socială urgentă. Cu toate acestea, fenomenul ia neîncetat amploare. În *Afacerea Waldheim* a fost creată o comisie de anchetă internațională. Diversele comisii create în aproape toate țările în care s-au petrecut spolieri ale proprietății evreilor, au generalizat practica expertizei, cu sau fără concursul institutelor de istorie recentă. La RIOD, în mod special, a crescut numărul anchetelor, între altele asupra repatrierii din 1945 și asupra rolului militarilor olandezi în timpul masacrului din Srebrenica. În Belgia, crearea unei comisii de anchetă în legătură cu o eventuală implicare a guvernului belgian în asasinarea lui Patrice Lumumba din ianuarie 1961, suscită chiar în momentul redactării acestor rânduri o dezbatere aprinsă asupra alcătuirii comisiei și asupra

---

²⁸ În legătură cu acest subiect vezi Henry Rousso, *La hantise du passé* (Paris, 1998).

prezenței istoricilor în sânul ei. O evoluție a institutelor de istorie recentă de la stadiul de comisii oficiale de istorie a ocupației către acela de întreprindere subordonată, însărcinată cu anchete istorice punctuale, în care experții sunt solicitați să ofere un răspuns precis unei probleme date, ar fi fără îndoială nefast pentru rolul lor în cadrul disciplinei încă în formare a istoriei timpului prezent, disciplină a cărei dificultate decurge din necesitatea unui recul al istoricului față de obiectul cercetării sale.

Traducere de Ciprian Tudor

Istoria recentă în România de azi: o analiză de risc

ALINA MUNGIU-PIPPIDI

Rândurile de față sunt o reconstituire și o dezvoltare a unui discurs liber cu ocazia colocviului despre istoria recentă organizat de Colegiul Noua Europă la București în aprilie 2000. Intrucât textul prezentat atunci a fost între timp publicat și în volum, și într-o revistă, deci există deja în două limbi și poate fi consultat, cred că mult mai util acum este să sistematizez câteva din lucrurile spuse pe moment. Ele constituie reflecția unui *social scientist* față de câmpul unei discipline care ar trebui să fie înrudită cu științele sociale, dar nu este: istoria în România de după 1989. Inițiativa de a construi un institut român de istorie recentă e laudabilă: dar fără o analiză serioasă a obstacolelor care stau în fața acestui demers, și această încercare, ca și atâtea altele, va eșua fără să se înțeleagă că acest eșec nu era predeterminat, cu alte cuvinte, că nu contextul românesc este cel care produce forme fără fond din cauza unor factori de mediu neidentificați și de neîndepărtat, ci repetarea acelorași erori umane, lesne de sesizat și de îndepărtat printr-o analiză exigentă. Încercarea aceasta e una de interes public: trecutul recent e important nu numai pentru istorici, ci și pentru noi toți, el influențează viața noastră prezentă și viitoare într-o măsură considerabilă. Douglas North spunea într-o frază care a făcut carieră că "Trecutul poate fi făcut inteligibil doar ca relatare a unei evoluții instituționale", și tot el "dă formă alagerilor prezente și viitoare" (North: 1990: vii). Reflecția

Întregii comunități despre acest demers e una legitimă și nu o imixtiune în treburile istoricilor: dimpotrivă, în ultimii zece ani, după cum vom arăta, istoricii nu au fost câtuși de puțin la înălțimea sarcinii de a oferi sferei noastre publice o abordare profesională a istoriei recente. Exigența e necesară și pentru că - aici sunt integral de părerea lui Andrei Pleșu - am pierdut ani de zile de tranziție lamentându-ne că masa populației e ignorantă și ne ține în loc, fără a vedea evidența, anume că tranziția a fost blocată mai ales din pricina lipsei de profesionalism și a superficialității elitelor profesionale din România, care nu sunt încă demne de acest nume: de altfel, sunt elite prin pozițiile strategice de putere pe care le dețin, dar nu prin profesionalism. Câtă vreme ne lipsesc expertii în aproape toate domeniile, unele foarte depărtate de influența directă a politicului - dar nu de influența politicii educației sau cercetării, care lipsesc cu desăvârșire - nu e de mirare că un domeniu ca istoria recentă, aflat la încrucișarea tuturor intereselor politice, nu se poate naște încă. Aceasta nu înseamnă că n-au existat contribuții importante la istoria recentă a României în ultimul deceniu: dar cele mai puține au aparținut celor care se consideră în primul rând istorici.

Obstacolul unu: insuficienta structurare teoretică și metodologică a câmpului disciplinei istorice în perioada post-comunistă

Istoria contemporană nu este orice fel de istorie. A spune că istoria contemporană are mai mult în comun cu cea antică pe motivul că amândouă sunt istorie, decât cu alte discipline care caută să înțeleagă și să explice fenomenul comunist și post-comunist, este pur și simplu o prostie. Sunt amândouă istorie, în sensul că dincolo de înțelegerea fenomenelor și a structurilor preocuparea lor este și cu ce *ceea ce s-a întâmplat*

în mod efectiv, dar pentru a înțelege și studia societatea antică și cea contemporană multe metode sunt diferite, chiar dacă teoria generală poate fi aceeași. Și în materie de teorie generală nu e limpede dacă s-a produs în comunitatea istoricilor de la noi acceptarea tezei generale a lui Fustel de Coulanges: "Istoria nu este acumularea de evenimente de toate tipurile petrecute în trecut: este știința societăților umane". Când un neavizat ca mine răsfoiește unele anuare sau volume colective apărute după 1990 nu poate fi decât șocat de multitudinea de titluri de genul: "Inventarul unei lăzi de la Mănăstirea X din secolul X; lista de oaspeți a Prințelului Fanariot Y; Catalogul bibliotecii boierului Z". Nu că aceste surse n-ar putea aduce informații foarte relevante: dar atunci când sistematic *sursele devin subiecte, teme*, istoria devine acea acumulare de evenimente de toate tipurile de care vorbește Fustel de Coulanges și deloc înțelegerea unei societăți prin intermediul acestor evenimente.

Istoricii înșiși, mai ales cei mai tineri, devin pe zi ce trece mai conștienți de aceste probleme, mai ales prin expunerea la noile modele occidentale. Cu toate acestea apar puține reflecții asupra necesității de a aduce la zi evoluțiile teoretice și metodologice din domeniu. Câteva inițiative merită menționate: *Revista de Istorie Socială* a lui Mihai Răzvan Ungureanu, *Anuarul Institutului Xenopol* din Iași, care a pus accent mereu pe interdisciplinaritate și reflecție asupra abordării, nu doar obiectului istoriei; retipărirea de către *Polirom* a volumului lui Nicolae Iorga *Generalități asupra studiului istoriei*, volum fundamental de teorie, care ar fi meritat o dezbatere aprinsă profesională (și a avut un studiu introductiv nou al lui Andrei Pippidi care a încercat să aducă la zi discuția teoretică), dar n-a avut parte de una, pentru că nimeni nu e interesat de teoria istoriei; contribuțiile episodice dar consistente ale lui Sorin Antohi, parțial acceptat sau neacceptat de lumea istoricilor de

la noi (ceea ce nu-l împiedică să facă o frumoasă carieră peste hotare); și ultimul volum al lui Bogdan Murgescu, care deși suferă de un limbaj purtând pecetea materialelor de consum pentru politica internă universitară de ieri și de azi, are marele merit de a propune prima încercare comprehensivă de a descrie și analiza situația disciplinei istorice de la noi în lumina unor criterii acceptate azi în universitățile mari ale lumii occidentale. Și, *last but not least*, inițiativa de a traduce cea mai influentă carte despre istorie din mediul academic anglo-saxon de astăzi, *History & Social Theory* de Peter Burke a fost o idee excepțională îngropată de indiferența breslei. Aceste dezbatere sau contribuții, să fie clar deci, nu au afectat starea disciplinei în mod fundamental până acum: nici istoricii vârstnici, nici mulți tineri nu au curajul acestei priviri cuprinzătoare - necesarmente devastatoare - pe care o implică demersurile celor menționați aici. Pe scurt, e mult mai ușor pentru orice disciplină să trăiască în afara oricărui fel de *self-awareness*, și asta e ceea ce majoritatea comunității istorice încearcă cu succes.

Dar acesta e un obstacol fundamental în calea dezvoltării unei istorii contemporane. Istoria contemporană este mai mult ca oricare o istorie a societății contemporane, iar treaba istoricilor precede pe cea a sociologilor, politologilor, economiștilor. Cearta dintre Vladimir Pasti și mine asupra contribuției comunismului la modernizarea României ar fi avut mai multă consistență și mai puțin *parti-pris* ideologic, probabil, dacă istoricii ar fi sfârșit măcar documentarea unor aspecte de bază. Dar noi nu avem nici măcar o culegere fundamentală de acte economice ale comunismului, ce să mai vorbim de o încercare de a propune o istorie economică a perioadei comuniste. Singura încercare comprehensivă de a propune o istorie a colectivizării s-a făcut de către antropologi americani; o istorie a Revoluției, de jurnaliști sau academici din strănătate. Și așa mai departe.

Folosesc peste tot istorie a societăților și nu istorie socială pentru a respecta îndemnul lui Hobsbawm de a utiliza acest termen. Hobsbawm circumscrie și o definiție a acestei abordări atunci când ne spune că "Istoria societății este o colaborare între modele generale de structură și schimbare socială și un set specific de fenomene care s-au întâmplat în realitate" (Hobsbawm, p. 10). Esențial pentru a putea practica acest tip de istorie, admite Hobsbawm, ca și Burke, este importul de teorie și metode sociale, aducerea în explicit a "asumpțiilor implicite" de la baza lucrului istoric, deci conștientizarea unei abordări teoretice, implicând chiar propunerea unui model (pp.12-13), chiar dacă unul mai puțin formal decât cele din științele sociale. Un model înseamnă în cel mai rău caz măcar, spune Hobsbawm, o listă de priorități, o ierarhizare a importanței fenomenelor studiate, pentru a realiza care este fenomenul central, cel care determină sau identifică un context.

Să fim realiști: se pot transpune în practică aceste îndemnuri într-un interval apropiat? Nu. Bogdan Murgescu ne spune că prin sistemul creditelor transferabile studenții pot lua cursuri de la alte discipline - mai nou. E indiscutabil o veste bună și un progres: dar asta e ca și cum ai spune că studenții au căpătat în sfârșit libertatea de a se educa singuri. Nu înseamnă că ei și știu ce trebuie sau cum trebuie făcut, sau că un curs de metodologie conceput pentru altă facultate poate servi în exact acea formă studentului de la istorie. Nu are de ce un profesor de metodologie pentru științe sociale, ca mine, să predea tehnici cantitative pentru istorie, sau măcar desene de cercetare care să conțină modele cauzale pe serii mici de evenimente, deci acel gen de cercetare calitativă care se practică cel mai frecvent în istoria contemporană (vestea bună este că se află în curs de traducere cartea celebră a lui King, Keohane și Verba pe această temă, deși la educația pe care o primesc tinerii istorici n-o vor putea înțelege), deoarece asemenea lucruri nu interesează pe

'clienții' noștri de bază, studenți la științe politice sau sociologie. Volume contemporane ca ale lui Le Roy Ladurie sau Charles Tilly fie nu sunt traduse, fie sunt greu de înțeles dacă tot contextul teoriei sociale care le-a făcut posibile lipsește (la fel se poate spune și despre cartea clasică a lui Barrington Moore), deși sunt indiscutabil contribuții istorice fundamentale care nu ar fi fost posibile fără importul unor tehnologii din științele sociale pentru a fi aplicate la demersuri istorice.

Există trei excepții, înrudite între ele de altfel, în ce privește interesul pentru istoria societății contemporane, în cel mai larg sens al ei, la istoricii de astăzi. Aceste trei excepții sunt istoria mentalităților, istoria intelectuală și istoria orală. Or, tocmai pentru că acestea sunt la ora asta locuri comune cu alte discipline, interesul pentru ele e cazul să ne îngrijoreze mai mult decât să ne bucure. Să mă explic.

Fiind psiholog înainte de a fi devenit politolog, caut explicațiile mai înainte de toate într-o anumită teorie asupra funcționării noastre intelectuale. Există mulți factori care explică succesul unei discipline ca "istoria mentalităților", dar unul dintre ei este indiscutabil faptul că această "știință" nu presupune nici o teorie clară, nici o metodică prea riguroasă, cu alte cuvinte, este deopotrivă accesibilă și celor care o scriu, și celor care o citesc (paradigma în care se încadrează acest raționament este cea a "zgârceniei cognitive", dominantă azi în psihologia cognitivă: oamenii încearcă să obțină maximum utilizând un minim de investiție cognitivă). Autorii ar avea mari dificultăți să ne explice și ce înseamnă "mentalități" sau "mituri" - alt concept care a proliferat în literatura istorică datorită faptului că neavând o definiție clară n-au nici o existență verificabilă și deci putem scrie orice despre ele - darămite să ne explice formarea și rolul mentalităților și miturilor prin alte variabile. Prin mentalități autorii înțeleg uneori cultura în sens antropologic, deci cutumele și normele, alteori numai opinia

publică, deși între toate acestea există o diferență importantă, sunt entități conceptuale diferite legate prin conexiuni dinamice (vezi fig. 1). Pentru a urmări în sens longitudinal (al timpului) evoluția mentalităților (și din nou, autorii se referă uneori la instituțiile informale, alteleori la opinia publică a unei perioade, manifestă în ziare sau scrisori) trebuie ca în fiecare moment autorii să controleze cât de cât și această relație transversală, altfel demersul lor nu are nici o bază. Or, acest lucru se întâmplă numai excepțional.

Cea mai remarcabilă dintre excepțiile în bine este cartea Luminiței Murgescu despre predarea istoriei în școlile românești la finele secolului XIX și începutul secolului XX, deși concluziile Luminiței Murgescu sunt tributare mai ales unui model pe care l-a importat decât unor relații pe care le-a dovedit. Dar de la o carte la o școală e cale lungă; o școală nu se crează de la sine și nimeni nu va urma o cale grea dacă poate urma una ușoară în absența unui efort deliberat și colectiv în această direcție. În plus, treaba numărul unu a istoricilor înainte de a vorbi despre mituri este să documenteze realitățile. Lucian Boia poate demasca mituri în istoria românească pentru că faptele în ce privește pe Decebal sau pe Mihai Viteazul sunt limpezite. A scrie despre miturile comunismului însă, când faptele comunismului nu sunt încă documentate, e riscant. Și cât nu vor fi documentate, dezbaterea asupra modernizării, ca să revin la același exemplu, va rămâne ideologizantă și dogmatică, și cineva e la fel de îndreptățit să susțină efectele pozitive ale comunismului asupra procesului de modernizare pe cât sunt eu de îndreptățită să le susțin pe cele negative. Așa se întâmplă când ne sprijinim pe fapte parțiale și nu pe o întreagă realitate documentată.

În concluzie, cu unele excepții, comunitatea istoricilor nu este pregătită și nici nu pregătește studenții pentru a face "istoria societăților". Dacă un doctorand în istorie studiază perioada

Dej cu aceleași instrumente ca un jurnalist bun, el nu va afla mai mult decât acesta. Cărțile lui Stelian Tănase sau Dennis Deletant (doi neistorici) despre perioada Dej sunt deschizătoare de drumuri, dar cum au observat și recenziții lor din străinătate, nu reușesc să răspundă întrebărilor esențiale despre acea perioadă. Față de recenziții din străinătate noi însă știm cât de virgin era terenul și putem aprecia mai bine curajul și efortul celor doi autori, care, lucrând ca niște istorici, pe documente din arhivă, au început să jaloneze acest teren gol.

N-o să zăbovesc asupra istoriei intelectuale, care cade adesea în păcatul urmării traseului unor idei de la un autor la altul crezând că atât se poate numi istorie - și aici există o impresionantă literatură metodologică, iar noi se întâmplă să avem o piatră de temelie solidă pusă de Vlad Georgescu în această privință (tradiția lui Vlad Georgescu, care era un istoric complet, nu e urmată sistematic tocmai pentru că presupune cunoștințe de științe sociale). Asupra istoriei orale însă, am câteva lucruri importante de spus, dat fiind că instrumentul principal al istoriei orale – interviul - e o specialitate a științelor sociale și psihologiei, împrumutată de istoria orală.

Psihologii și sociologii știu de multă vreme că memoria omenească nu e fiabilă. Mi se spune că istoricii ar fi știut asta cu mult înaintea noastră, și o cred: dar atunci, cei care încă mai știu să o reamintească celor care au uitat. Studiul amintirilor oamenilor este fascinant cu condiția să păstrăm în minte că ceea ce studiem sunt amintiri, și nu faptele la originea acelor amintiri. Un desen complex de cercetare, care ar cuprinde fapte brute pe de o parte și memoria lor socială de alta e perfect valid. Încercările de a reconstitui istoria numai pe baza memoriei sau mai ales pe memorie sunt invalide. Există tomuri de cercetare în psihologia martorului care arată că pe martori nu te poți baza, studii privind rememorarea unor evenimente istorice (cum ar fi asasinarea lui John F. Kennedy) și o enormă

literatură care pune la îndoială capacitatea oamenilor de a-și utiliza adecvat memoria, dezvoltate de psihologia cognitivă. De ce acești “zgârciți cognitivi” ar fi o sursă pe care să ne bazăm? Răspunsul este că nu sunt: ei fac parte din obiectul cercetării, nu ne spun despre obiectul cercetării. Dacă păstrăm asta în minte, interviurile narative, așa-zisele povești de viață capătă un excepțional interes. Poveștile de viață strânse de Bourdieu și elevii săi în *La misère du monde* sunt ilustrative pentru anumite relații și spații sociale, dar atât. Ele pot fi chiar *misleading* dacă substituim povestea unui șomer, oricât de bună, sau a unui delicvent dintr-o *banlieue*, unei istorii sau analize sociologice bazate pe date obiective, care ne pot duce la concluzii cu totul opuse celei care reiese din relatarea repondentului nostru. Cele mai bune lucrări de istorie orală la noi aparțin, deloc surprinzător, Aurei Liiceanu, care face psihologie socială, și cercului de antropologi de la Timișoara condus de Smaranda Vultur. Aceste lucrări sunt interesante pentru că nu au pretenții istorice, pentru că își asumă subiectivul, nu-l lasă în implicit. Se poate merge mai departe de atât? Desigur: dar numai dacă istoria orală devine ce ar trebui să fie, un instrument printre altele. Ca să aflăm cum a fost viața unui mic oraș de provincie în timpul nazismului, vecin cu un mare lagăr de concentrare, interviuarea supraviețuitorilor nu e suficientă și documentarea întregii vieți a acelei comunități pe baze obiective e indispensabilă, ca să dau un exemplu ilustru din istoria contemporană.

Există și o altă direcție, ilustrată tot în psihologia socială: anume, studiul reprezentărilor sociale despre trecut, obiectul comunicării mele la această conferință. Și acolo subiectivitatea este asumată: nu am căutat la repondenții mei adevărul despre trecutul Transilvaniei, nici măcar partea trăită de ei, ci percepția lor subiectivă despre acest trecut. Majoritatea interviurilor narative (în acest caz foloseam interviuri de grup) produc mai

mult reprezentări sociale decât fapte. Intervievatorul trebuie să fie conștient de acest lucru pentru a putea interpreta corect materialul de interviu. Istoricii francezi lucrează în mod asumat împrumutând din psihologia socială teoria și metodele de studiu ale reprezentărilor sociale. Cartea lui Serge Moscovici despre istoria psihanalizei reprezintă un mod de folosire a acestei teorii.

Obstacolul numărul doi: parohialismul

Al doilea obstacol derivă în mod evident din primul. Este limpede că dacă istoricii români în general ar fi bine să știe mai multă economie sau sociologie, cine face istorie contemporană nu are cum să se dispenseze de acestea, aici facultativul nu are ce căuta. Istoria contemporană presupune în mod evident ca istoricul să fie stăpân pe o paletă largă de discipline. Până în prezent se pare că alte formații au permis mai ușor autorilor lor să se adapteze la istorie - cazurile lui Deletant, Tănase, Vladimir Tismăneanu, care fac istorie intelectuală și nu numai, în mod strălucit - decât istoricilor să împrumute din alte discipline ce este necesar pentru a o face pe a lor la standarde actuale. De ce se întâmplă așa? Bogdan Murgescu dă un răspuns în lucrarea sa: din pricina parohialismului care domnește încă în mare măsură în comunitatea istoricilor. Incapabili să răspundă la provocarea istoriei contemporane, istoricii caută să se protejeze ridicând ziduri - procedeu care n-a funcționat niciodată. Chiar în statutul nou-creatului institut de istorie recentă se face precizarea, de exemplu, că directorul institutului trebuie să fie un "istoric". Ca în toate precizările restricționare de acest tip, ce înseamnă a fi "istoric" nu e nicăieri lămurit, rămâne să presupunem noi că înseamnă "absolvent al unei facultăți de istorie", interpretare corectă și în spiritul tradiției dinainte de 1989, care nu permitea doctorate decât în specialitatea de "bază" și alte asemenea

aberații. Precizarea exclude pe Deletant, Antohi sau Tănase, ca să dăm doar câteva exemple, ca și pe autori de Istorii ale României sau de contribuții istorice de valoare internațională, ca Paul Stahl sau Catherine Durandin, și califică automat pe oricine intră în posesia acestei diplome. Exemplul acesta de parohialism e cu atât mai semnificativ cu cât Dennis Delatant, un filolog, a fost cel ales - și pe bună dreptate - să redacteze partea contemporană a tratatului de istorie românească editat la Editura Enciclopedică de Șerban Papacostea. Dar asupra acestui volum voi reveni.

Parohialismul e un obstacol serios, deoarece la baza sa stă nu numai nesiguranța profesională și complexul, ci deja încercarea activă de a preveni competiția prin mijloace necompetitive și nedeschise - o specialitate a intelectualilor socializați în societatea de status, cum este combinația noastră de societate țărănească cu regim comunist. E grav pentru că previne activ evoluția, se împotrivește ei, nu lasă comunicarea să curgă firesc, și comunicarea, dezbateră, cearta profesională chiar sunt vitale pentru progresul unei discipline. Izolarea nu reușește niciodată: dar întârzie și face dificile și traumatizante lucruri care ar veni altfel în mod firesc.

Obstacolul numărul trei: moștenirea comunismului

Se poate întreba cineva de ce nu am început cu aceasta: la urma urmei, nu sunt primele două o consecință a acesteia? Întrebarea e justificată, dar răspunsul numai parțial pozitiv. Este adevărat, moștenirea comunistă conține unele efecte indirecte care au fost atinse mai sus. Distrugerea a tot ce însemna științe sociale, de exemplu, are efecte și asupra istoriei, care fuge de orice asociere cu ceea ce vede încă drept o formă de îndoctrinare în urma unei coabitări forțate vreme îndelungată. Ce istoric vrea să mai audă cuvântul "social" după ce a fost

forțat să asculte de activiști în cadrul Academiei de Științe Social-Politice? Zoe Petre mi-a atras atenția asupra acestei probleme, și bine a făcut. Există o reacție contra sociologiei explicată de această coabitare forțată, și deși reacția e prelungită dincolo de limitele acceptabile, e de înțeles, mai ales când istoricii, de fapt, habar nu au ce sunt acelea științe sociale. Soțul meu, care e un istoric cunoscut, mi-a spus odată după ce a ascultat o expunere de a mea la o universitate americană în care am făcut o mulțime de desene și am proiectat o mulțime de transparente, că îi aduc aminte de un sociolog care prin natura meseriei era forțat să facă mereu partea din învățământ politic pe care istoricii n-o făceau, și, fiind un *social scientist* veritabil, încerca să scape din încurcătură cu diverse modele abstracte. Istoricii se uitau la el când le făcea desene pe tablă - e vorba de istorici ai Sud-Estului european medieval sau pre-modern - și își spuneau că omul nu e în toate mințile. Atât despre comunicarea profesională și efectele indirecte.

Efectele directe sunt mult mai perverse. În timpul comunismului a existat, în domenii selectate, posibilitatea unei autonomii și unii istorici au putut duce o viață profesională decentă și în unele cazuri excepționale să să bucure de recunoaștere internațională la cel mai înalt nivel (exemplul cel mai notabil este cel al lui Dionisie Pippidi, membru în cele mai prestigioase foruri de consacrare internațională, fără să fi fost vreodată membru de partid). A fost o chestiune de alegere personală și de potențial profesional care a trimis pe unii în escorta lui Ilie Ceaușescu, iar pe alții în domenii retrase la distanță de zona periculoasă, ca istoria antică sau medievală. Majoritatea însă au ales calea de mijloc. Noi am moștenit o comunitate academică viciată de colaborare și practici rele - academice, nu politice, și nu una distrusă în Gulag - am fi înlocuit-o mai ușor. Urmarea este că trăim într-o coabitare nu numai dizarmonioasă, dar și promiscuă, în care nu am ajuns

încă la momentul esențial, stabilirea normelor, ce să mai vorbim de respectare. Urmarea victoriei incomplete asupra comunismului este că avem două versiuni asupra tuturor adevărilor care mai au încă o consecință politică imediată, de la monarhia constituțională la iunie 1990, traversând naționalizarea și Gulagul, și acestea împart nu doar comunitatea în sens larg, ci și comunitatea istoricilor. Or, nici măcar în psihologia socială, unde ne asumăm subiectivitatea, nu considerăm că adevărul se naște combinând două subiectivități. Treaba istoriei e să propună faptele întâi, interpretările pe urmă. La interpretări nu au monopolul, deci e inevitabil să apară distorsiuni politice. Ce este inacceptabil intelectual și compromite standardul academic al istoriei contemporane este ca interpretările să permită rearanjarea faptelor, să creeze sau să ascundă surse, cum s-a întâmplat deja în legătură cu 23 august. Și ce face dificilă clarificarea situației este nu doar dificultatea accesului la arhive contemporane, ci și lipsa unui efort concertat în această direcție, care are la bază tot motive politice. Eforturi izolate, ca ale lui Deletant, Tănase sau Marius Oprea, chiar ale Muzeului Holocaustului, care a dus o ofensivă sistematică, nu pot înlocui un efort oficial. Instituțiile oficiale create, până la CNSAS (Consiliul pentru Studierea Arhivelor Securității) nu au avut nici legitimitatea, nici susținerea materială și logistică pentru a întreprinde un asemenea efort. Nici CNSAS nu poate acoperi totul - dar e totuși o instituție care pornește mai bine decât altele.

Trista concluzie după această decadă mai mult irosită este că încă nu există o autoritate în materie de istorie contemporană. Câțiva studenți doctorali, dintre care Marius Oprea e cel mai cunoscut, câțiva istorici angajați cu Alianța Civică și recuperarea memoriei comunismului - Gheorghe Onișoru și Claudiu Secașiu, între timp membri în CNSAS -

câțiva ne-istorici interesați de consecințele sociale și psihologice ale comunismului, printru care mă număr, dar nu de *istoria sa*, plus câțiva studenți în vest, care lucrează la limita rezistenței minime, adică în căutare de efect mare cu săpături în arhive minimale, nu pot ține locul unei instanțe profesionale. Nici masteratul în imaginar al lui Lucian Boia, nici îndrumarea de teze de către Dinu Giurescu nu sunt suficiente pentru a umple acest gol, deși toate aduc contribuții considerabile. Deocamdată nu avem încă nici o contribuție istorică la Revoluție sau la ce s-a întâmplat după Revoluție scrisă de un istoric. Când am scris *Românii după '89* soțul meu a încercat să-mi spună că asta e istorie contemporană. Poate să pară astfel, după părerea mea, doar pentru că *istoria* despre perioada pe care am acoperit-o acolo e cu desăvârșire nescrisă. Nevoia de o asemenea carte era atât de mare încât dizertația mea a fost tradusă, a devenit volum de referință în catedrele de română din străinătate și, culmea ironiei, a fost cumpărată masiv de centrele noastre culturale deoarece nu exista altă carte despre România, deși aceasta era foarte critică. La fel s-a întâmplat cu cartea lui Vladimir Pasti, și ea tradusă, o interpretare neomarxistă a fenomenului social de după 1990, așa cum a mea era una liberală din perspectiva comunicării politice. De ce? Pentru că nu exista nici o carte de istorie, una bazată pe documente. Unii istorici, geloși pe ce cred ei că e un succes facil, în loc să-și facă meseria lor încearcă să o copie pe a noastră (cu convingerea că asta aduce invitații la televiziuni și alte lucruri ieftine de succes social). După *Românii după '89* numărul istoricilor care s-au apucat să scrie despre mentalități, reprezentări, firea românilor și alte asemenea prostii, în loc să se apuce de arhive, treaba lor reală, a crescut exponențial.

Din fericire există ziariștii. Ziariștii colectează și publică documente și dacă o fac prost, au măcar scuza că sunt interesați de ceea ce trebuie. Documentele esențiale în acești zece ani,

de la dosarul Revoluției Române la conturile lui Ceaușescu, ne-au parvenit prin jurnalismul de investigație.

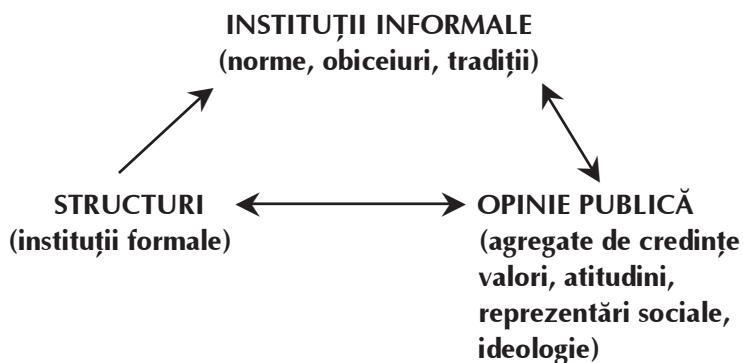
Toate acestea ne explică de ce o autoritate ca Șerban Papacostea, când a încercat să propună o istorie a României, a preferat pe Keith Hitchins și Dennis Deletant oricărui autor autohton pentru perioada modernă și contemporană - și bine a făcut, dar asta ne arată că suntem departe încă de a putea vorbi de istorie contemporană, și că e nevoie de un efort comunitar și conjugat pentru aceasta să se nască. Dacă nu se pun bazele unei *coalitii* pentru istoria contemporană românească, una care să cuprindă de la învățământ, la cercetare, la arhive, toată *secvența acestei dezvoltări necesare*, orice încercare e sortită să rămână marginală, dacă e abordată cu onestitate, sau frauduloasă, dacă ajunge pe mâna unor veleitari.

Titluri citate:

- Bărbulescu, Mihai & Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor (1998) *Istoria României*, București: Ed. Enciclopedică
- Burke, Peter (1992) *History & Social Theory*, Ithaca, NY: Cornell
- Georgescu, Vlad (1987) *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, München: Jon Dumitru Verlag
- Hobsbawm, Eric J. (1972) "From social history to the history of society", in Felix Gilbert and Stephen R. Graubard eds., *Historical Studies Today*, London
- Iorga, Nicolae (2000) *Generalități cu privire la studiile istorice*, Iași: Polirom
- Murgescu, Bogdan (2000) *A fi istoric în anul 2000*, București: All

Murgescu, Mirela-Luminița (1999) *Între "bunul creștin" și "bravul român"*, A'92: Iași

North, Douglas C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York: Cambridge University Press

Figura 1

Istoria publică și exigențele profesiei de istoric în România postcomunistă

MARIA BUCUR

Care este relevanța istoriei publice în contextul unei discuții despre perspectivele unui institut de istorie contemporană în România? Voi risca o afirmație în același timp simplă și cuprinzătoare: profesiunea de istoric traversează o criză în România, în același timp generală și specifică, de a cărei depășire depind șansele de succes ale unui astfel de institut. Această criză poate fi examinată din perspective diverse; mă voi concentra aici asupra unui singur aspect al ei, și anume, asupra modului în care istoriografia academică și cea publică au evoluat, paralel sau convergent, după 1989 și voi încerca să arăt care sunt implicațiile acestei evoluții pentru viitorul profesiei noastre¹. În viziunea mea, inițiatorii acestui institut trebuie să fie preocupați nu doar de excelența academică și profesională - fără îndoială, o condiție esențială a reușitei lui - ci și de capacitatea acestui institut de a suscita interesul și participarea unui public cât mai larg la procesul de examinare critică a trecutului.

Voi începe prin a aduce câteva lămuriri pentru aserțiunile de mai sus. Ce înțeleg prin criza profesiei de istoric? După

---

¹ În contribuția sa la o conferință care a avut loc la București în iunie 1998, "Cultura și politica identității în România modernă", Sorin Antohi remarcă absența sintezelor teoretice originale din istoriografia românească și susținea necesitatea unor demersuri de acest tip, esențiale pentru revigorarea disciplinei noastre.

1989, atât în România cât și în alte țări din Europa de Est, istoricii au fost nevoiți să revizuiască temeiurile autorității lor profesionale în raporturile cu studenții și confrății, dar și cu un public mai larg. Ei au trebuit, pe de o parte, să se raporteze critic la trecutul comunist, și pe de alta să-și redefească profesiunea în relație (ceea ce nu înseamnă neapărat în opoziție) cu solicitări inedite ce țin de istoria publică. Replica istoricilor la aceste provocări a fost mai degrabă neconvingătoare, marcată de slăbiciune și trădând, în opinia mea, incapacitatea definirii unor principii instituționale și profesionale clare în interiorul breslei, dublată de inaptitudinea ei de a genera un set de criterii intelectuale pe care membrii ei să le poată împărtăși și pe care s-ar putea întemeia pretențiile istoricilor la autoritate intelectuală și profesională în discuțiile privind trecutul. Nu vreau să spun că eforturile în această direcție au lipsit cu totul. Grupuri precum cel din jurul remarcabilei reviste *Xenopoliana*, plasat sub autoritatea profesorului Al. Zub la Iași, au manifestat un angajament foarte intens în asemenea discuții epistemologice. Lansată în 1993, revista a debutat cu o incitantă serie de eseuri în jurul temei "Discursul istoric și integrarea". Autorii textelor din acest prim număr și-au concentrat atenția asupra temeiurilor precare ale autorității intelectuale a istoricilor români după 1989 și asupra exigențelor de ordin teoretic și metodologic cărora aceștia trebuie să le facă față pentru a putea participa la dezbaterile curente din istoriografia internațională². Totuși, aceste eforturi nu au reușit să provoace o confruntare de opinii care să angreneze întreaga breaslă a istoricilor, demonstrând tendința de fragmentare a acesteia, accentuată după 1989.

² A se vedea mai ales Liviu Antonesei, "«Închiderea» și «deschiderile istoriografiei»", pp. 5-9; Valeriu Gherghel, "Această nebulie, istoria", pp. 10-13 și Andrei Pippidi, "Miturile trecutului- răspîntia prezentului", pp. 22-31, toate în *Xenopoliana* 1, no. 1-4, 1993.

Revin acum la diferența dintre istoriografia academică și cea publică. Sunt oare acestea categorii disjuncte? Îngăduiți-mi să prezint un model de analiză util, chiar dacă imperfect, al situației din România. Constituirea istoriei ca profesiune distinctă este un fenomen relativ recent pretutindeni, iar România nu face excepție. Analiza istorică și elaborarea narațiunilor despre trecut au precedat cu mult apariția unui învățământ destinat în mod specific inițierii unor specialiști în metodologiile și fundamentarea teoretică a analizei istorice. Totuși, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cei care se îndeletniceau cu scrierea istoriei au resimțit nevoia să-și diferențieze discursul de alte tipuri de interes, de un ordin mai general, față de trecut. Așa cum remarca Patricia Mooney-Melvin, istoricii au definit coordonatele disciplinei lor prin evidențierea preocupării lor față de adevărul obiectiv, prin pregătirea lor profesională specifică, prin adeziunea față de anumite standarde de competență și probitate profesională, verificate și confirmate prin critică și dialog intradisciplinar, precum și prin angajamentul lor în folosul societății³.

Pe măsură ce aceste particularități ale discursului istoriografic s-au conturat, distincția dintre istoria profesionistă și cea "diletantă" (sau, pentru a uza de un termen mai puțin depreciativ, istoria publică) a devenit tot mai complexă, nu însă și mai limpede. În primul rând, majoritatea celor ce practicau istoria publică parcurseseră, chiar dacă fără să le absolve întotdeauna, cursuri de istorie, dobândind astfel o cunoaștere foarte solidă a metodologiei folosite în cercetarea istorică. Ceea ce îi apropie, de asemenea, de istoricii de profesie

---

³ Patricia Mooney-Melvin, "Professional Historians and the Challenge of Redefinition", în James B. Gardner, Peter S. LaPaglia (ed.), *Public History: Essays from the Field*, Malabar, Krieger Publishing Co., 1999, p. 7.

era (și a rămas) preocuparea lor declarată pentru adevărul obiectiv și sentimentul unei responsabilități sociale⁴.

Între cele două tipuri de discurs au apărut totuși diferențe importante. Noțiunea destul de nebulosă de "responsabilitate" față de societate a început să fie identificată în mod mai decis cu pregătirea viitorilor istorici și redactarea unor texte în care adevărul istoric este evaluat potrivit unor criterii proprii istoricilor de profesie. De regulă, aceste texte au un public mai restrâns și avizat, format în principal din confrăți. Textele de istorie publică vizează o audiență mai largă și mai vag structurată, concepția despre "responsabilitate" socială pe care o presupun fiind diferit definită și având alte implicații pentru demersul lor. Mai exact, istoria publică încearcă să trezească interesul pentru trecut la un public mai larg, care să includă și cititori fără pregătire istoriografică. Măsura succesului în acest caz nu depinde de reacțiile confrăților, ci decurge din capacitatea unui astfel de discurs de a atrage și educa un public cât mai numeros, punându-se în același timp în serviciul lui⁵.

Putem stabili o altă diferență între cele două tipuri de cercetători, în funcție de mediul instituțional în care își desfășoară activitatea⁶. Istoricii profesioniști lucrează în mediul academic, în universități și institute de cercetare. Cei care se ocupă cu istoria publică au o alegere mai amplă; ei pot opta între a lucra, de pildă, pentru arhive, muzee, departamente guvernamentale, asociații culturale sau posturi de televiziune. Particularitățile acestor medii instituționale se reflectă în gradele diferite de autonomie de care dispun istoricii pentru a-și realiza

---

⁴ *Ibid.*, pp. 8-9.

⁵ Leslie H. Fischel, "Public History and the Academy", în B.J. Howe, E.L. Kemp (ed.), *Public History: An Introduction*, Malabar, Robert E. Krieger Co., 1986, p. 12.

⁶ Mooney-Melvin, pp. 9-10.

proiectele, ca și în natura diferită a mijloacelor prin care își pot atinge publicul și impune autoritatea profesională.

Un alt mod de a gândi relația dintre cele două categorii de istorici este să analizăm semnificația activității lor ca producători de cultură, mai exact să evaluăm aportul lor la modelarea memoriei culturale. Așa cum notează Jacques Le Goff în studiul *Memorie și istorie*, istoria publică construiește memoria colectivă, în vreme ce istoriografia academică tinde să o deconstruiască (chiar dacă tentativele ei de distanțare critică pot duce ele însele la instituirea – involuntară – a unor noi mituri)⁷.

Înainte de 1989, această distincție nu avea o mare relevanță pentru România sau orice altă țară est-europeană, dar ea a devenit între timp foarte importantă. În vremea regimului comunist, fie că lucrau în învățământ, arhive, muzee sau alte instituții, istoricii erau răspunzători nu față de breaslă sau de public, ci față de partid și de stat. Distincția relevantă pentru această perioadă este cea între istoricii care au reușit să se refugieze în subiecte și medii instituționale care le îngăduiau să progreseze în cercetare fără să fie constrânși de linia impusă de partid, menținându-se astfel în concordanță cu exigențele intelectuale ale profesiei, și cei a căror activitate a rămas strict controlată de partid⁸. Pe de altă parte, regimul comunist înființase un număr mare de instituții care ofereau posibilități de angajare pentru istorici: arhive teritoriale și muzee locale, filiale ale comisiei monumentelor, biblioteci și alte asemenea instituții.

Acest peisaj a suferit câteva schimbări importante după 1989. Pe lângă disponibilul de locuri de muncă existent, au

---

⁷ Jacques Le Goff, *Memory and History*, New York, Columbia University Press, 1992.

⁸ Antonesei, pp. 5-6.

apărut, pentru istoricii mai întreprinzători, noi posibilități. Modul în care majoritatea istoricilor înțeleg noțiunea de responsabilitate publică s-a modificat, fie și în principiu, dacă nu întotdeauna în fapt. Una din importante probleme care este încă nesoluționată, este absența unui cadru instituțional de pregătire a noilor specialiști în istorie publică, ale căror răspunderi nu se pot limita la a îngroșa rândurile personalului din instituțiile de stat, ci trebuie să fie de a servi și atrage publicul larg. Astfel, muzeografi continuă să vadă în cercetare și conservare principalele lor obligații, neglijând rolul de instituție publică al muzeului și responsabilitatea sa educațională. Chiar și la o privire rapidă, concepția curatorială a muzeelor de istorie, fie ele naționale sau locale, exhibă, cu rare excepții, inadecvările ce persistă în acest domeniu⁹.

După 1989 am asistat la o explozie masivă a interesului pentru istorie. A apărut dintr-o dată un public numeros, dornic să își imagineze sau să descopere o memorie colectivă față de care să poată simți o solidaritate profundă. O pleoră de organizații, majoritatea de orientare naționalistă, au avut o serie de inițiative de restaurare și conservare la nivel local, au făcut demersuri pentru construirea unor monumente pentru eroi locali, pentru schimbarea numelor unor străzi, pentru așezarea unor plăci comemorative pe clădiri publice sau locuințe private. O asemenea mobilizare de energii mi se pare firească și - în pofida atitudinii mele antinaționaliste - o emulație sănătoasă și creativă.

Istoricii nu au întârziat să profite de acest interes. Mulți și-au suflecat mânecile și au abordat domeniul istoriei publice,

---

⁹ În 1999 am vizitat muzeele de istorie din Sibiu, Alba Iulia, Cluj, Satu Mare, Iași, Zalău, precum și Muzeul Național de Istorie. Am fost neplăcut surprinsă să descopăr că neinspiratele expoziții permanente din perioada comunistă s-au păstrat. Numai la Alba Iulia am remarcat o schimbare notabilă în instalarea și conținutul expoziției permanente.

fie scriind cărți de popularizare pe diverse teme, cum ar fi monarhia, fie participând la dezbateri televizate, lucrând în colaborare cu grupuri locale, sau oferind consultanță pentru filme documentare sau seriale de televiziune pe teme istorice. Faptul că aceiași cercetători se împart între ambele roluri, practicând și istoria academică și pe cea publică, îngreunează distincția, pe care o consider necesară, între cele două tipuri de discurs. Trebuie să subliniem faptul că acești istorici își folosesc în realitate prestigiul și autoritatea profesională pentru a-și legitima incursiunile în domeniul istoriei publice. Rezultatul nu e obligatoriu negativ, dar au fost câteva ocazii în perioada de după 1989 când asemenea preocupări lucrative de istorie publică au lezat prestigiul profesiei și au pus sub semnul întrebării obiectivitatea și distanța critică pe care istoricii le-ar fi dorit recunoscute.

Voi discuta un singur exemplu de acest fel. În 1996 un documentar intitulat "Dictaturile României" a readus în atenție câteva teme considerate tabu de istoriografia de până la 1989: grupările de extremă dreaptă din perioada interbelică, regimul politic al României din vremea celui de-al doilea Război Mondial și cele două dictaturi comuniste: cea a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și cea a lui Nicolae Ceaușescu. Episodul despre situația politică a țării și regimul Antonescu conținea un material filmografic remarcabil, în special imagini de pe frontul de est; o mare parte dintre acestea fuseseră difuzate ultima oară ca buletine de știri în timpul războiului. În schimb, analiza imaginilor și scenariul transformau filmul într-o apologie a regimului Antonescu.

Faptul putea fi sesizat pe mai multe porțiuni ale filmului, dar inadvertența cea mai flagrantă era modul în care realizatorii discutau ocuparea Transnistriei de către Antonescu, una dintre măsurile contestate încă din timpul războiului, în special cât

privește tratamentul la care fusese supusă populația evreiască deportată și cea locală. Răspunzând acestor acuze, documentarul îl dezvinovăța pe Antonescu, oferind în acest sens două probe. Mai întâi, o serie de imagini în care acesta iese dintr-o biserică și este întâmpinat cu flori de către localnici. Aceste imagini erau presupuse să dovedească recunoștința transnistrenilor pentru armata română, care îi eliberase de ocupația sovietică. Veridicitatea imaginilor părea de la sine înțeleasă. Dar unde fuseseră acestea filmate? Cum se putea dovedi că nu era vorba de o înscenare, mai ales dacă ținem seama de întrebuițarea imaginilor de acest tip în scopuri propagandistice în vremea războiului? A doua probă era declarația dată de Antonescu la procesul său după război, în care își justifică acțiunile din Transnistria.

În condițiile în care ambele mărturii erau marcat subiective, orice istoric serios s-ar fi îndoit de soliditatea lor. Regizorul filmului, Dan Mateescu, nu este istoric de profesie. El a apelat însă la serviciile unui reputat istoric român, Ioan Scurtu, în calitate de consultant științific. Astfel, Scurtu a acceptat ca autoritatea sa profesională să fie folosită pentru a garanta credibilitatea unui documentar care nu era doar un exemplu de analiză istorică deficientă, ci și o tentativă de reabilitare a unor poziții politice de extremă dreaptă. La fel de îngrijorătoare ca folosirea improprie a autorității profesionale a fost, în acest caz, lipsa unei riposte din partea celorlalți istorici¹⁰.

Și alte asemenea abuzuri au rămas nesancționate de breaslă și au generat o confuzie între cercetarea temeinică și folosirea ilegală a autorității profesionale. Această confuzie a viciat, după părerea mea, dezbaterile de anul trecut despre manualele

---

¹⁰ O excepție semnificativă o constituie obiecțiile formulate de Florin Țurcanu în *Dilema* la episodul despre Corneliu Zelea Codreanu, din același film.

de istorie¹¹. Dacă istoricii ar fi obișnuit opinia publică cu intervenții mai ferme în situațiile în care standardele profesionale au fost desconsiderate, este posibil ca răspunsul lor la acțiunea inițiată de Parlament în problema manualelor să fi avut o pondere mai mare, conducând la soluționarea disputei în interiorul breslei și descurajând imixtiunea unor persoane fără pregătire istoriografică.

Un alt aspect al schimbărilor de după 1989 este dezinteresul față de trecut în rândul generației a cărei formare a coincis cu explozia consumismului. Este un semnal care ar trebui să ne facă atenți, ca istorici, la faptul că suntem pe cale să ratăm o ocazie importantă de a canaliza un interes deja existent față de trecut către o înțelegere a lui care să îmbine reverența, gestul recuperator și atitudinea critică. Dezinteresul tinerilor față de istorie ridică o altă problemă, înrudită, dar diferită: cum să trezim interesul viitorului public față de trecut, astfel încât sentimentul proximității față de el să nu devină o cale de evadare din prezent, ci o componentă esențială a formării tinerilor ca viitori cetățeni?

Concilierea acestor exigențe, dublată de menținerea standardelor profesionale, apare ca o sarcină dificilă, dar noul institut de istorie contemporană poate deveni un model în această privință. Optimismul meu este îndreptățit de reușita excepțională a Muzeului Țăranului Român în a răspunde unor provocări similare și de eforturile, cu aceeași miză, pe care le fac instituții din alte țări est-europene.

Traducere de Mihnea Mircan

---

¹¹ Acțiunea inițiată de regizorul Sergiu Nicolaescu, senator PDSR, care viza scoaterea din uz a unor manuale de istorie publicate cu aprobarea Ministerului Educației Naționale, a fost tratată pe larg de presa scrisă și de alte mijloace de informare. A se vedea *Adevărul, România liberă, Monitorul, Ziaa* și 22 din lunile octombrie și noiembrie 1999.

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie să redobândească interesul pentru trecut?

ANDREI PIPPIDI

A spune că poporul român și-a pierdut memoria este o ipoteză temerară. Cu zece ani în urmă, în toate țările foste comuniste se făcea auzită cerința ca națiunilor eliberate să li se spună adevărata lor istorie. Și cum ar fi putut această cerință să rămână neauzită? Ea era clamată pe străzi. Aspirația cea mai vie a tinerilor, trădați de înaintașii lor, părea să fie aceea de a-și desluși istoria. În zilele Revoluției din decembrie 1989, pe fațada Universității din București a apărut inscripția: "De acum înainte, în această clădire se va spune numai adevărul", o cerință mai greu de împlinit decât ar fi crezut acei tineri eroi. Multe rele au fost puse mai târziu pe seama acestei reîntoarceri la istorie, acestei tiranii a istoriei asupra cursului evenimentelor. Fără să o spună răspicat, titlul uneia dintre cărțile lui Misha Glenny despre Iugoslavia transfera asupra înaintașilor vina războiului civil. Această prezență a istoriei în dezbaterile politice a anului 1990 nu poate fi uitată. Ziare, foi și pamflete încercau să acrediteze interpretări contradictorii ale istoriei ultimei jumătăți de veac. Dar e util să remarcăm faptul că autorii acelor texte aparțineau cu toții generațiilor vârstnice; participarea lor nemijlocită la evenimentele invocate acum în disputa politică putea fi o garanție de veracitate, fără a le scuti relatările de riscul de a fi tendențioase, dacă nu chiar falsificate.

Unii dintre ei au crezut că venise în sfârșit vremea revanșei pe care o speraseră, alții erau exclusiv preocupați să-și legitimizeze faptele sau să-și justifice momentele de conformism. Nici unul nu părea dispus să se căiască, cu toții se plasau în umbra propriului trecut, fie el de o oarecare notorietate sau cunoscut doar de câțiva, dacă nu cumva doar de ei înșiși.

Vitalitatea acestei dezbateri, care părea să deschidă o perspectivă strălucită pentru studiile istoriografice, s-a stins însă curând. Ebuliția a durat mai puțin de doi ani. Eforturile exasperate ale supraviețuitorilor comunismului de a dezvălui chipul hidos al României comuniste (torturile îndurate de prizonierii politici, omniprezența înfricoșătoare a informatorilor) au sfârșit prin a deveni plicticoase, căci trezeau amintiri neplăcute. Chiar și cinicele jurnale și memoriile ale bătrânului om politic Constantin Argetoianu, publicate fără introducerea și notele explicative convenite, au fost parcurse cu interes doar de un cerc limitat de cititori care erau deja familiarizați, prin tradiția orală a mediilor din care proveneau, cu arcele politice și slăbiciunile personale pe care autorul le destăinuia cu atâta deliciu. Au apărut și alte manuscrise, alte memoriile ale unor oameni politici care se păstraseră, dar toate au fost examinate foarte sumar și nici unul dintre aceste documente nu a făcut obiectul unei analize critice. Până și mărturisirile foștilor conducători comuniști, mai mult sau mai puțin demne de încredere, s-au bucurat de o mai mică atenție decât ar fi fost de așteptat. În întreaga țară muzeele de istorie au procedat la o cosmetizare superficială, operațiune în urma căreia câteva portrete antipatice au fost înlocuite cu altele, mai agreabile. Deși câștigul estetic e cert – căci cine ar putea spune că o preferă pe Elena Ceaușescu Reginei Maria?-, el nu a fost dublat de un profit pentru cercetarea istorică. “Cultul personalității” n-a răposat încă, el se poate deplasa cu ușurință asupra unor figuri diferite, oricând disponibile, din panteonul național. În

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

urmă cu ceva vreme mi s-a cerut să țin o conferință despre Regele Ferdinand cu prilejul sărbătorii naționale. Refuzul meu curtenitor a fost motivat în mai mică măsură de lipsa de afinitate intelectuală față de subiect sau față de publicul din Slobozia, cât de amintirea încă agasantă a discursurilor omagiale.

Câte expoziții pe teme de actualitate din istoria noastră recentă au fost organizate în ultimii zece ani? Cu excepția unei prime expoziții venite de la Chișinău, care descria experiența Gulagului în imagini obsedante ale răului și suferinței., calitatea expozițiilor care au urmat a fost viciată de tendința de a reabilita extrema dreaptă. O venerație nediferențiată era proiectată asupra tuturor celor ce suferiseră persecuții politice, în virtutea faptului că toți acești oameni erau victime ale “crimelor totalitarismului”, întreținând o confuzie între democrați și membri ai Gărzii de Fier, nu fără asemănare cu cea din închisorile comuniste unde aceștia fuseseră aruncați laolaltă, să moară. În mod semnificativ, același cuvânt *passé-partout*, “totalitarism”, apare în titulatura unui institut fondat sub un patronaj mai curând îndoielnic, însărcinat să investigheze încălcările drepturilor omului sub diversele regimuri din România ultimelor șase decenii. Aceeași uniformitate a fost la lucru de fiecare dată când supusă la presiuni politice justiția din România a încercat - fără succes, de altminteri - să anuleze sentința care îi condamnă pe Ion Antonescu și miniștrii săi.

La nivelul unui public informat destul de restrâns, dezbaterea istorică poate părea încă suficient de vie; mă gândesc acum la disputa despre rolul mitului declanșată de Lucian Boia sau la tentativa lui Daniel Barbu de a pune în discuție legitimitatea dizidenților în contextul realității cotidiene a intelighenței românești. Dar marea majoritate a românilor manifestă o indiferență placidă față de propriul trecut, atât ca domeniu de investigație intelectuală, cât și ca formă a moștenirii simbolice. Pornind de la experiențe personale amare privind

tratamentul monumentelor istorice, această concluzie se impune. Cum altfel s-ar putea explica devastarea cimitirelor, lipsa de reacție față de degradarea unor clădiri și situri încărcate de istorie, neglijența cu care antreprenorii se ocupă de restaurări sau demolări?

Dacă încercăm să înțelegem aceste lucruri, ies în evidență trei explicații. O primă motivație ține pur și simplu de succesiunea generațiilor. Cei care duc o viață cu totul ruptă de tradiții și orientată, cu pragmatism asumat, către viitor, nu au împlinit încă vârsta de patruzeci de ani. Vârsta lor ar putea fi în ea însăși o explicație suficientă. Să adăugăm faptul că ei sunt produsul școlilor românești, în această societate ale cărei fundamente au fost profund alterate și care a fost modelată de Ceaușescu (pentru a-i sublinia caracterul idiosincronic, o voi numi "Ceausoc"). A doua motivație nu e pur și simplu standardul educațional scăzut al populației, ci eficiența cu care regimul comunist a eradicat baza materială a memoriei colective. Violența anilor dinainte de 1990 ne-a făcut să uităm de castelele și conacele lăsate în paragină încă din anii '50 (și asta nu doar în Transilvania) și de faptul că demolarea cartierelor vechi din multe orașe, căreia i-au supraviețuit doar câteva biserici dărăpănate, a început în anii '70. Aceste demolări masive erau justificate de strategia politică fundamentală a Partidului: modernizarea. Spălarea de creiere colectivă a fost posibilă pentru că țara a fost transformată prin forțele distructive ale unor procese concomitente de modernizare, precum alfabetizarea, electricizarea, industrializarea sau strămutarea populației din zona rurală în așezări urbane. Cu mult înainte de perioada 1964-1989 Partidul pretindea supunere deplină din partea tuturor cetățenilor - și nu doar a membrilor săi - și o obținea prin măsuri menite să îndepărteze orice urme ale unui trecut contrar noii ordini, de la deportări în masă la expurgarea sistematică a bibliotecilor publice. Ca mulți alții, profesorul

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

Zub a asistat la arderea cărților din biblioteca școlii din satul său natal, un *auto da fe* care nu a cruțat cele câteva traduceri din clasici greci tipărite în ediții ieftine. Fiecare din noi a auzit despre colecții de cărți rare și manuscrise care au fost confiscate din casele aristocrației și burgheziei și distruse în deceniul zbuciumat de după 1945. Astfel de colecții au putut fi salvate doar în cazuri excepționale, iar dintre arhivele de familie nu s-au păstrat decât cele care au fost ascunse cu grijă de proprietarii lor.

Sistemul "Ceausoc" a reușit, de asemenea, să inoculeze o nouă conștiință a identității naționale. Acest construct ideologic, a cărui difuziune a fost dinamizată de mass-media, care nu existau înainte de război decât într-o formă rudimentară și cu o audiență foarte limitată, avea ca trăsătură definitorie distanțarea față de trecut. În prăpastia tot mai adâncă a uitării căzuse până și perioada interbelică. Istoria națională, așa cum era înfățișată în expoziția permanentă din Muzeul Partidului, începea cu figurile tutelare ale lui Traian și Decebal și făcea un salt în timp de la acești strămoși mitici la nu mai puțin idealizații pașoptiști, fiind apoi canalizată într-un îngust filon distinct al "tradiției revoluționare care conducea direct către prezent, unde un Ceaușescu ubicuu era glorificat ca eliberator al neamului și reformator înzestrat cu o energie mesianică.

Astăzi, faptul că 64 la sută dintre cei chestionați într-un sondaj de opinie încă mai consideră comunismul o idee bună, care a fost însă greșit aplicată, spune multe despre eficiența îndochinării. Potrivit aceluiași sondaj, doar 13,5 la sută dintre români sunt de părere că România a traversat perioada cea mai prosperă între cele două Războaie Mondiale, în vreme ce 4,2 la sută se referă la vremurile mai îndepărtate dinaintea primului război. E surprinzător faptul că un număr aproximativ egal dintre cei intervievați, 4,6 la sută, au optat pentru primii ani ai regimului comunist, în vreme ce nu mai puțin de 18,4

procente consideră că perioada cea mai bună a fost ultimul deceniu al regimului Ceaușescu, probabil pentru că se vor fi bucurat de unele avantajele din partea regimului. Cea mai mare parte, 34,3 la sută, au dat un răspuns ceva mai puțin șocant, pronunțându-se în favoarea anilor 1965-1979. În opinia acestora, primii ani ai regimului Ceaușescu s-au caracterizat printr-o liberalizare și o creștere a nivelului de trai, apreciere a cărei confirmare sau invalidare va trebui în cele din urmă să facă obiectul unei cercetări istorice. Dacă mi se va permite să comentez pragmatismul acestor atitudini citând titlul dat de Simone Signoret autobiografiei sale, "*même la nostalgie n'est plus ce qu'elle était*". Într-adevăr, nostalgia majorității nu depășește pragul reprezentat de finalul războiului. Dacă perioadele anterioare acestui moment nu pot constitui un cadru de referință, asta nu se întâmplă pentru că ele sunt obiectul unei memorări precise și unei reevaluări critice, ci pentru că imaginea lor a devenit prea nebulosă.

Spre deosebire de "Epoca de Aur", denumirea oficială a dictaturii lui Ceaușescu, în care istoria era echivalentă cu apoteoza statului-partid, cultura istorică a evoluat de-a lungul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului următor luându-și ca reper ideea statului național. Acest discurs nu era încă întru totul înstrăinat de viața de zi cu zi, dar nici perfect congruent cu aceasta, întrucât urmarea sanctificarea națiunii prin intermediul tradiției. Oamenii de rând nu puteau să nu se simtă inferiori acelei procesiuni de personalități istorice. Concluzia unui discurs care căuta în istorie întruparea idealului moral nu putea fi decât admonestarea drastică a prezentului epigonic. Strămoșilor le era rezervat fie supliciul, rolul victimei niciodată răzbunate, fie cel de apărători ai valorilor creștine, europene sau naționale, niciodată însă rolul de agresori.

Acest model asimetric în care era imaginat trecutul conducea la ideea că România nu fusese creată pentru *toți*

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

românii, dar ea era destinată *numai* românilor. Când, printr-o împrejurare favorabilă, pierderile grele ale războiului dintre 1916 și 1918 au putut fi răsplătite, națiunea a ajuns să includă nu doar pe toți românii, ci și minorități etnice, în proporție de 24 la sută. Istoriile acestora, poate paralele, dar cu siguranță nu convergente față de cursul central al istoriei românești, au fost ignorate de istoricii care și-au asumat sarcina de a recompune mozaicul trecutului folosind tiparul unui proces de agregare, ducând lent către România de astăzi. O traiectorie simplificată a istoriei moderne a României ar evidenția cu candoare cum, pe parcursul unei mari părți a vieții lui Kogălniceanu – acest mare istoric romantic și politician liberal – eforturile intelighenției au fost îndreptate către crearea unui stat pe măsură pentru români, apoi către edificarea - prea grăbită – a unei națiuni pe măsură pentru acest stat, o ambiție care a absorbit ultimii douăzeci de ani din viața lui Nicolae Iorga. Acestea fiind spuse, trebuie să adaug că deși Iorga este îndeobște privit ca părintele fondator al naționalismului românesc, cred că rolul lui trebuie evaluat cu mai multă prudență. Faptul că Traian și Decebal nu au fost invocați mai devreme cu același entuziasm cu care era invocat Arminius de germani sau Vigilis de olandezi, se datorează tocmai împământării de către Iorga a metodelor istoriografiei occidentale. Doar după ce el a fost asasinat de Garda de Fier și după ce o convertire superficială la marxism a devenit superfluă din punctul de vedere al autorităților politice, pedagogia istorică s-a întors la un naționalism agresiv, ținut vreme îndelungată în surdina.

Acum, când sistemul politic nu mai impune uniformitatea convingerilor, oricare dintre participanții la dezbateră publică își poate afirma propriile valori și opțiuni. Din acest punct de vedere ne aflăm la răspântie. Din momentul în care statul și-a retras controlul tiranic, istoricii și-au câștigat libertatea de a

opta între continuitatea cu o gândire istorică împiedicată brutal să se dezvolte, să acceadă la sinteză, și adoptarea radicală a metodelor post-modernismului, oricare ar fi sensul acestora, o mutație la fel de primejdioasă ca un salt într-o piscină goală.

Să ne întoarcem acum la perioada care a precedat instituționalizările succesive ale cercetării istorice în România modernă. Este de mult acceptat faptul că modelul pentru cronicile valahe au fost registrele de familie, în timp ce cronicile moldovenești au imitat analele biblice. În aceste texte istoria apărea ca o aglomerare confuză de evenimente, ce putea fi lămurită doar în termenii intervenției divine, întotdeauna prezentă dar adesea de nepătruns pentru muritori. Factorul uman se manifesta în forma intențiilor și virtuților principelui. Aceleași fapte erau relatate diferit, în funcție de atitudinea principelui față de familia de boieri sub patronajul căreia fusese redactată respectiva versiune. Asemenea texte erau transmise confidențial de la o generație la alta, iar ecourile lor se făceau auzite doar în mediul acelei familii. Circulația cronicilor era atât de limitată pentru că ele riscau să trezească interesul descendenților dintr-o stirpe rivală. Manuscrisele de care i se vorbea lui Del Chiaro când acesta a dorit să afle mai multe despre istoria Valahiei, dar care îi erau inaccesibile din pricina limbii slavone în care erau redactate, erau istorii comandate de familii boierești, la fel de numeroase ca și centrele de putere aristocratică. Chiar într-o societate care dispunea de tipar, precum Principatele, istoria era o chestiune mult prea delicată pentru a fi lăsată să se răspândească în afara bibliotecilor particulare. În secolul al XVII-lea, pe fondul unui umanism întârziat, cronicile erau probabil citite cu voce tare în cercuri restrânse; mai târziu, în secolul al XVIII-lea, într-un moment de revanșă a oralității asupra culturii scrise, memoria istorică a luat forma recitării publice de cânturi și povestiri. Nimic nu ne îndreptățește totuși să presupunem că astfel de cronici orale și

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

versificate erau un substitut al istoriei scrise; lucrurile stăteau mai degrabă invers: rememorări istorice durabile aveau nevoie de scriere. Uitarea la care au fost atât de adesea condamnate vechile familii boierești a fost rezultatul direct al unei reorientări a memoriei sociale sub Fanarioți. Astfel, rememorarea istorică a sfârșit prin a-și pierde caracterul privat.

Deși situația actuală este fundamental diferită, e de remarcat că amnezia colectivă se manifestă într-o formă similară. Profesiunea de istoric este discreditată; până și documentația scrisă la care recurge istoricul pentru a garanta o foarte controversată obiectivitate devine obiectul unui examen întotdeauna sceptic. Dezamăgirea generalizată față de istorie va putea fi depășită doar dacă ne vom angaja, cu respectul cuvenit, în implicarea directă a publicului în explorarea unui trecut comun, adică în interogarea istoriei familiale și a experienței individuale. Cât privește acea minoritate care crede încă în relevanța istoriei, dar o transformă în argument în conflictul etern dintre tradiții politice disjuncte, a evita abordarea frontală a unor teme controversate ar putea reprezenta o schimbare sănătoasă de atitudine. Asemenea teme au fost, până acum, subiecte predilecte pentru activiști și ziariști, ce se complac în rolul de moralști publici, mai degrabă decât pentru istorici, cărora statutul profesional nu le îngăduie să-și manifeste deschis antipatiile. Din nevoia de a contracara mai eficient apatia și dezinteresul publicului, de a riposta la răstălmăcirii a căror diversitate merge până la excluderea reciprocă, s-a născut o inițiativă aptă să încurajeze dezbaterea și să contribuie la prezervarea mărturiilor istorice. Această inițiativă, al cărei autor și cel mai energic promotor a fost D-I Coen Stork, este pe cale să ducă la înființarea unui Institut pentru studiul istoriei recente.

Realizarea acestui proiect are șanse să impulsioneze abordarea novatoare a istoriei contemporane, un domeniu nu

tocmai neglijat, dar ale cărui principii au fost eronat înțelese și aplicate în istoriografia românească. Refuzul oricărui partizanat nu presupune faptul că vom nesocoti apropierea dintre activitatea institutului și cea a membrilor recent aleși ai Colegiului pentru Studierea Arhivelor Securității. Cercetarea istorică a unui regim polițienesc care a înăbușit orice opoziție legală reprezintă mai mult decât o îndelung amânată căutare a unor dezvăliri care să potolească setea de răzbunare; ea este parte a unui efort mai cuprinzător de înțelegere a modului în care funcționa societatea comunistă. Strategia de cercetare ce se va configura în cursul dezbaterii noastre nu va putea omite să abordeze anumite teme majore, să se ocupe de procese cu caracter general care au schimbat structura societății românești: cadrul juridic și practica discriminării rasiale; căile legale care au făcut posibilă invadarea vieții private și a spațiului familial sub comunism; comunizarea armatei; colectivizarea satelor; relațiile dintre intelectualii români și cei din alte țări socialiste; impactul revoluției maghiare din 1956; manipularea memoriei colective prin intermediul muzeelor, cenzurii și așa mai departe; legăturile dintre fascism și comunism în România înainte și după război; discriminarea etnică și socială în Basarabia. Pe de altă parte, perspectiva adoptată de noi nu va neglija nici aria experienței personale, ceea ce implică recursul la istoria orală, ale cărei metode sunt încă nefamiliare cercetătorilor români. Pe lângă viziunea de ansamblu a fenomenelor istorice și abordarea personală a realității concrete, este necesară includerea unui al treilea punct de vedere. Între abstracțiune și fragmentul concret trebuie să intervină punctul de vedere, teoretic neutru, al observatorului străin. Reiau în acest sens o propunere pe care o fac, fără succes, de ani de zile: aceea de a traduce jurnalele de călătorie scrise de străinii care au vizitat România interbelică. Volumele acestei colecții, eventual intitulate, cu un sentimentalism nedeghizat, *Țara pe care am*

Cum poate o societate care a devenit indiferentă față de propria sa istorie ...

pierdut-o, de la Lucien Romier la Patrick Leigh Fermor, ar putea constitui un corpus plin de sugestii pentru cercetarea actuală.

Dincolo de toate circumstanțele, care îmi inspiră un optimism moderat, este prematur să evaluăm șansele de succes ale acestei inițiative, în care generozitatea olandeză și competența academică românească se confruntă cu hazardurile unui context instabil și cu o previzibilă ostilitate politică. Dar efectul cel mai benefic la care ne putem aștepta este că ni se dă ocazia de a începe, în fine, în condiții de lucru fără precedent, investigarea unui domeniu de cercetare aproape nou, fără a pierde din vedere alteritatea trecutului, nici rolul său în modelarea prezentului, animați de speranța de a contribui la tămăduirea dezorientării și frustrărilor generate de acest trecut pe care suntem invitați să-l descoperim.

Traducere de Mihnea Mircan

La acest volum au contribuit:

Hans Blom, director, Netherlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam

Maria Bucur-Deckart, lector, Facultatea de Istorie, University of Indiana

Pavel Câmpeanu, sociolog, București

Adam Czarnota, profesor, Facultatea de Drept, University of New South Wales, Sydney

Jürgen Kocka, Dr. Dr. h.c., Președinte, Centrul de cercetări în științele sociale (WZB); Berlin; profesor de istorie, Freie Universität, Berlin; Președinte al Comitetului Internațional de Studii Istorice

Pieter Lagrou, cercetător, Institut d'Histoire du Temps Présent, Paris

Alina Mungiu-Pippidi, conferențiar, Facultatea de Științe Politice, Școala Națională de Științe Politice și Administrative, București; director, institutul de politici publice Societatea Academică din România

Gheorghe Onișoru, istoric, președinte al Colegiului Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității, București

Marius Oprea, cercetător, Institutul Român de Istorie Recentă, București

Andrzej Paczkowski, coordonator al Departamentului de istorie politică contemporană, Institutul de Studii Politice din Varșovia; membru al Consiliului Consultativ al Institutului Memoiriei Naționale, Varșovia

Zoe Petre, profesor, Facultatea de Istorie, Universitatea București

Andrei Pippidi, profesor, Facultatea de Istorie, Universitatea București; director, Institutul Român de Istorie Recentă, București

Istvan Rév, profesor, Central European University, Budapesta; director, Open Society Archives, Budapesta

Jean-Charles Szurek, cercetător, Laboratoire d'analyse des systèmes politiques, CNRS, Paris

Michel Trebitsch, cercetător, Institut d'Histoire du Temps Présent, Paris

Florin Țurcanu, lector, Facultatea de Studii Politice și Administrative, Universitatea București ; cercetător, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București

Smaranda Vultur, conferențiar, Universitatea de Vest, Timișoara

Udo Wengst, director adjunct, Institut für Zeitgeschichte, München

Alexandru Zub, director, Institutul „A.D. Xenopol”, Iași

COLEGIUL NOUA EUROPĂ

ISTORIA RECENTĂ ÎN EUROPA OBIECTE DE STUDIU, SURSE, METODE

**Simpozion internațional
București, 7-8 aprilie, 2000**

Casa Enescu, Calea Victoriei 141

PROGRAM

**I. Istorie recentă/Recent History/Histoire du temps présent/
Zeitgeschichte**

Vineri 7 aprilie, 10 –13

Moderator Hans BLOM, director, Nederlands Instituut voor
Oorlogsdokumentatie, Amsterdam

- Michel TREBITSCH, cercetător, Institut d’Histoire du Temps
Présent, Paris: *Moderne, contemporain, temps présent*

- Alexandru ZUB, director, Institutul "A.D. Xenopol", Iași: *L'historien et la durée immédiate: l'apport de l'égo-histoire*
- Jean-Charles SZUREK, cercetător, CNRS, Laboratoire d'analyse des systèmes politiques, Paris: *Les mouvements de l'histoire, les mouvements de mémoire*

Pauză de cafea

- Zoe PETRE, istoric, Consilier al Președintelui, București: *L'Histoire récente, écrite et orale*
- Florin ȚURCANU, lector, Facultatea de Studii Politice și Administrative, Universitatea București; cercetător, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București: *Histoire du contemporain et histoire récente en Roumanie.*
- Maria BUCUR-DECKARD, istoric, Facultatea de Istorie, Indiana University, SUA: *Public History and New Challenges for Professional Historians in Post-communist Europe*

II. Episoade ale istoriei secolului XX

Vineri 7 aprilie, 16 - 19

Moderator Alexandru ZUB, director, Institutul "A.D. Xenopol", Iași

- Mihnea BERINDEI, cercetător, CNRS, Laboratoire d'analyse des systèmes politiques, Paris: *Mémoire du fascisme, mémoire du communisme. Éléments pour un débat en Roumanie*

- István RÉV, istoric, profesor la Central European University; director, Open Society Archives, Budapesta: *Counter-Revolution*
- Pavel CÂMPEANU, sociolog, București: *Pas de deux: la dictature en couple*

Pauză de cafea

- Adam CZARNOTA, profesor de drept, University of New South Wales, Sydney: *History in the Service of Life. Moral and Legal Problems of Dealing with the Past*
- Alina MUNGIU-PIPPIDI, conferențiar, Școala Națională de Științe Politice și Administrative, București: *A Case Against History: Social Representations of History and Transylvania. Consequences for Public Policy*

III. Problema surselor

Sâmbătă 8 aprilie, 10 – 13

Moderator Konrad JARAUSCH, director, Zentrum für Zeithistorische Forschung, Potsdam

- Udo WENGST, director adjunct, Institut für Zeitgeschichte, München: *Der Stellenwert von Editionen in der Deutschen Zeitgeschichtsforschung*
- Marius OPREA, istoric, ziarist, Consilier al Președintelui, București: *The Information Network of the Security Services in pre-1989 Romania: Its Structure and Functioning*

- Andrzej PACZKOWSKI, coordonator al Departamentului de istorie politică contemporană din cadrul Institutului de Studii Politice, membru al Consiliului Consultativ al Institutului Memoriei Naționale, Varșovia: *Ouverture des archives, conséquences pour l'historiographie polonaise*

Pauză de cafea

- Smaranda VULTUR, conferențiar, Universitatea de Vest, Timișoara; cercetător asociat, EHESS, Paris: *Le partage de la memoire dans la Roumanie post-communiste: problèmes, difficultés, possibilités (en marge d'une archive d'histoire orale)*
- Puiu LĂȚEA, sociolog, coordonator al departamentului de cercetare, Transparency International Romania, București: *Is Communism History? A Comment on the Value of Oral Sources*
- Gheorghe ONIȘORU, istoric, președinte al Colegiului Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității, București: *Les sources – un problème dans l'étude de l'histoire contemporaine de la Roumanie*

IV. Implicații instituționale și etice în studiul istoriei recente **Sâmbătă 8 aprilie, 16 – 19**

Moderator: Jürgen KOCKA, Freie Universität Berlin, Wissenschaftskolleg zu Berlin

- Hans BLOM, director, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam:

- *Historical Research as an Answer to Critical Political and Moral Questions: Problems and Possibilities*
- Konrad JARAUSCH, director, Zentrum für Zeithistorische Forschung, Potsdam: *The Development of Contemporary History in Germany After 1990; Recent Developments and Results*

Pauză de cafea

- Pieter LAGROU, cercetător, Institut d'Histoire du Temps Présent, Paris : *L'Histoire du temps présent en Europe Occidentale depuis 1945: approche comparative des cadres institutionnels*
- Andrei PIPPIDI, profesor, Facultatea de Istorie, Universitatea București, președinte al Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice: *How a Society That Has Become Indifferent to Its Own History Can Recover This Sense*

NEW EUROPE COLLEGE

Institut de Studii Avansate

Colegiul Noua Europă, un mic "centru de excelență" independent în domeniul disciplinelor umaniste și sociale, primul și – cel puțin deocamdată – unicul de acest fel din România, a fost întemeiat în 1994 de profesorul Andrei Pleșu. În cei câțiva ani de existență ai colegiului, comunitatea de bursieri și alumni din jurul său a ajuns să numere peste o sută de membri. Prestigiul internațional al colegiului a fost confirmat prin acordarea premiului Hannah Arendt, instituit pentru a încuraja eforturi exemplare în domeniul învățământului superior și al cercetării. În 1999 Ministerul Educației Naționale a recunoscut *Colegiul Noua Europă* ca formă instituționalizată de educație permanentă și formare profesională.

Programe

NEC nu este, propriu-zis, o instituție de învățământ, deși participă într-un mod semnificativ, prin activitățile desfășurate sub egida sa, la dezvoltarea învățământului superior din România. Axat pe cercetare la nivelul "studiilor avansate", NEC

își propune să ofere tinerilor cercetători și universitari din domeniul disciplinelor umaniste și sociale din România și sud-estul Europei condiții de lucru comparabile cu cele ale colegilor lor occidentali și un context instituțional apt să încurajeze dezbateră critică inter- și transdisciplinară. Activitățile organizate de NEC se orientează către sincronizarea cercetării din România și din regiune cu cea a mediilor academice internaționale și intensificarea contactelor specialiștilor români și sud-est europeni cu colegii lor din centre de cercetare din întreaga lume. NEC urmărește realizarea acestor obiective prin următoarele programe:

Bursele NEC

În fiecare an *New Europe College* oferă, pe baza unui concurs public, zece burse pentru tineri cercetători români din domeniile științelor umaniste și sociale. Bursierii sunt selectați de un juriu format din specialiști români și străini și beneficiază de o bursă care se acordă pe durata unui an universitar (octombrie - iulie). Cei selectați își discută proiectele de cercetare în cadrul unor colocvii săptămânale ("colocviile de miercuri"). În timpul anului academic fiecare bursier are posibilitatea de a petrece o lună într-un centru universitar din străinătate. La sfârșitul anului universitar bursierii prezintă o lucrare ce constituie rezultatul cercetării efectuate în cadrul Colegiului. Lucrările sunt publicate în anuarul NEC.

Bursele RELINK

Programul RELINK vizează (cu predilecție) tineri cercetători români din domeniile științelor umaniste și sociale care au beneficiat de burse/stagii de studiu în străinătate și s-au reîntors în România, ocupând posturi în universități sau în institute de cercetare. Urmărind

îmbunătățirea condițiilor de cercetare și revigorarea vieții academice în România, programul RELINK oferă anual (pe baza unei proces de selecție similar celui pentru bursele NEC) un număr de zece burse, durata acestora fiind de trei ani. Bursele includ: un stipendiu lunar, un suport financiar care permite fiecărui bursier să întreprindă o călătorie de cercetare de o lună pe an la un centru universitar din străinătate, pentru a-și menține și lărgi contactele cu specialiști străini; un laptop pus la dispoziție fiecărui bursier pentru utilizare individuală; fonduri pentru achiziționarea de literatură de specialitate.

Programul GE-NEC

Începând din toamna anului 2000 Colegiul Noua Europă organizează și găzduiește timp de trei ani universitari un program finanțat de Getty Grant Program. Programul își propune să contribuie la dezvoltarea învățământului și cercetării în domeniul culturii vizuale, prin invitarea unor specialiști marcanti care susțin prelegeri și seminarii în cadrul NEC, în beneficiul unor studenți, masteranzi, doctoranzi și tineri specialiști interesați de acest domeniu. Programul include două burse *senior* și două burse *junior* pe an. Bursierii, selectați în consultare cu Consiliul Științific al Colegiului, sunt integrați în viața Colegiului, primesc un stipendiu lunar și au posibilitatea de a efectua o călătorie de studii de o lună în străinătate.

Programul Regional

Începând din toamna anului 2001, NEC și-a extins programul de burse, incluzând cercetători și universitari din Europa de Sud-Est (Albania, Bosnia-Herțegovina, Bulgaria, Croația, Grecia, Macedonia, Republica Moldova, Slovenia, Turcia și Iugoslavia). Această dimensiune

regională a programului nostru își propune să introducă în circuitul academic internațional savanți dintr-o zonă ale cărei resurse științifice sunt încă insuficient valorificate și să contribuie la stimularea și consolidarea dialogului intelectual între țările SEE. În perspectiva integrării europene, a eforturilor comunitare pentru implementarea Pactului de Stabilitate, aceste țări sunt invitate, astfel, la cooperare, la depășirea tensiunilor prin care, din păcate, s-au făcut cunoscute în ultimul deceniu.

Institutul pentru studiul problemelor religioase ale integrării europene Ludwig Boltzmann

Din anul 2001 funcționează în cadrul Fundației Noua Europă un nou institut, dedicat studiului problemelor religioase în Balcani din unghiul de vedere al integrării europene. Acest institut a putut lua ființă și își desfășoară activitatea grație sprijinului acordat de Ludwig Boltzmann Gesellschaft din Austria. Constituit ca un mic centru de cercetare în cadrul căruia activează cercetători atașați, Institutul își propune să mijlocească dialogul dintre religii (Creștinism, Islam, Iudaism) și să contribuie la depășirea antagonismelor, promovând colaborarea științifică dintre cercetători din regiune și din afara ei, într-un climat de cordialitate. Institutul susține proiecte de cercetare și publicații, organizează evenimente cu caracter național și internațional și își constituie o bibliotecă menită să permită accesul la contribuții recente din domeniul studiilor religioase.

Colegiul Noua Europă organizează un program permanent de conferințe ("conferințele de seară"), susținute de personalități științifice străine și românești, program care nu se adresează

doar bursierilor Colegiului, ci vizează un public mai larg, format din specialiști și studenți din domeniile științelor umaniste și sociale. Periodic se organizează, de asemenea, seminarii și simpozioane la nivel național și internațional.

Finanțare

Departamentul Federal Elvețian pentru Afaceri Externe

Departamentul Federal Elvețian pentru Afaceri Interne

Ministerul Federal pentru Educație și Cercetare – Germania

Ministerul Federal pentru Educație, Știință și Cultură -

Austria

Statul român – finanțare indirectă prin scutirea de impozit pentru burse

Zuger Kulturstiftung Landis & Gyr – Zug (Elveția)

Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft – Essen (Germania)

Volkswagen-Stiftung – Hanovra (Germania)

Open Society Institute (prin Higher Education Support Program) – Budapesta (Ungaria)

Getty Grant Program – Los Angeles (SUA)

Ludwig Boltzmann Gesellschaft (Austria)

* * *

***Fondator al Fundației Noua Europă și
Rector al Colegiului Noua Europă***

- Dr. dr. h.c. Andrei PLEȘU

Director executiv

- Marina HASNAȘ

Director științific

- Dr. Anca OROVEANU

Consiliul Administrativ:

- Maria BERZA, președinte, Centrul Român de Politici și Proiecte Culturale, București
- Heinz HERTACH, director, Zuger Kulturstiftung Landis & Gyr, Zug
- Dr. Charles KLEIBER, Secretar de Stat pentru Știință și Cercetare, Departamentul Federal al Afacerilor Interne, Berna
- Dr. Joachim NETTELBECK, director executiv, Wissenschaftskolleg zu Berlin
- MinR Irene RÜDE, director, Departamentul pentru Europa de Sud-Est, Ministerul Federal pentru Educație și Cercetare, Bonn
- Dr. Heinz-Rudi SPIEGEL, Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft, Essen
- Dr. Ilie ȘERBĂNESCU, economist, București
- Mihai-Răzvan UNGUREANU, trimis special al Pactului de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est, Ministerul Afacerilor Externe, București; lector, Facultatea de Istorie a Universității din Iași

Consiliul Științific:

- Dr. Horst BREDEKAMP, profesor de istoria artei, Humboldt-Universität, Berlin
- Dr. Hinnerk BRUHNS, Director de studii, Centre National pour la Recherche Scientifique, Paris; Director executiv adjunct, Fondation “Maison des Sciences de l’Homme”, Paris
- Dr. Iso CAMARTIN, director, Direcția culturală, Televiziunea elvețiană, Zürich
- Dr. Daniel DĂIANU, profesor, Academia de Studii Economice, București
- Dr. Mircea DUMITRU, Decan, Facultatea de Filosofie, Universitatea București
- Dr. Dieter GRIMM, Rector al Wissenschaftskolleg zu Berlin, profesor de drept, Humboldt Universität Berlin
- Dr. Gabriel LIICEANU, profesor de filosofie, Universitatea București; director, Editura Humanitas, București
- Dr. Andrei PIPPIDI, profesor de istorie, Universitatea București; director, Institutul Român de Istorie Recentă, București
- Dr. Istvan REV, profesor, Central European University Budapesta; director, Open Society Archives, Budapesta